

•

zarez

, , ,

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 22. siječnja 2., 9., godište XI, broj 249
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Darko Suvin - Potrebna nam je filozofija spasa

Pokolj u Gazi, plinska kriza, multikulturalizam

Kulturno-propagandni komplet Beton

Zablude društva znanja

cmyk

Gdje je što?

Info i najave
Jelena Ostojić 2

Užarištu
Društvo mrtvih profesora Nataša Govedić 3
U žrnjnu identitet Žarko Pačić 4-5
Put plina i politika moći Goran Petronijević 6
Promicanje kulture u vanjskim odnosima Evropske Unije
Biserka Cvjetičanin 7
Istrebjenje Židova Jerko Bakotin 8
Razgovor s Darkom Suvinom Srećko Horvat 9-12

Film
Inteligentan hommage Bollywoodu Mario Slugan 13

Socijalna i kulturna antropologija
Fasciniranost praznovjerjem i parapsihologijom
Aniela Jaffé 14-15

Vizualna kultura
Razgovor s Ivanom Marjanović i Vidom Knežević
Marta Haraminić i Nina Pisk 16-17
Film oko nas Ivana Meštrović 18
Rastvaranje savršene kružne forme Nikolina Vrekalo 19

Strip
www.komikaze.hr 20

Glazba
Chicago, Chicago! Vatroslav Miloš 29
U sjeni kultra Trpimir Matasović 30
Privid relevantnosti sasušenih lоворика Trpimir Matasović 30
Neprovokativan teatar Trpimir Matasović 31

Kazalište
Razgovor sa Spartakom Dulićem Suzana Marjanović 32-33
Strategije "nestajanja" kao nastajanja Nataša Govedić 34

Tema: Beton IX/I
Pavićeva zloupotreba prostora literature
Branislav Jakovljević 35-36
Poetika patetike Dejan Ognjanović 36-37
Pucan s boka Faruk Šehić 37
Pavić, Milorad (njim samim)
Naučno-obrazovna redakcija Betona 38
Lirika utoke Predrag Lukić 38

Kritika
Novi svijet nove čudnosti Damien G. Walter 39
Insomnični monolog Boris Postnikov 40
Zakočeni humor Boris Postnikov 40
Na marginama samoće Suzana Marjanović 41

Proza
Skrivene čari zapadnog Balkana Vladimir Konečni 42
Makovo zrno Neven Ušumović 43

Poezija
Yuriel Rade Jarak 44
Zbjegovi Goran Milaković 44

Riječi i stvari
Dobra dom Neven Jovanović 47

TEMA BROJA: Zablude društva znanja
Priredio Nenad Perković
Bologna: hladnokrvna likvidacija znanja Nenad Perković 21-22
Razgovor s Benjaminom Čuligom Nenad Perković 23-26
Razgovor s Konradom Paulom Liessmannom
Nenad Perković 26-27
Kompetencija - besmislena dimenzija testiranja
Benjamin Čulig 28

Šta ima?

Jelena Ostojić

Nove subverzije u net klubu Mama

I ove godine u net klubu Mama *Subverzije* su na programu svaki ponedjeljak s početkom u 19 sati. Kao i do sada ideja je diskutirati, zajednički promišljati, provocirati maštu... Ovogodišnji program započeo je sjećanjem na povijest anarhističkog pokreta kroz socijalnu revoluciju 1936. u Španjolskoj. Zatim se 19. siječnja predstavlja novoootvorena slobodarska knjižnica i cítaonica. U Hrvatskoj već postoje takvi prostori u Puli, Rijeci, Splitu, a sada je otvoren i u Zagrebu. Film *Bitka za Alžir* bit će prikazan 26. siječnja u sklopu teme o oslobođilačkoj borbi i brutalnoj represiji kojoj država pribjegava kad se osjeti ugroženom.

DORF i u Zagrebu

Udruga ljubitelja filma RARE iz Vinkovca u suradnji s Kulturom promjene u Studentskom centru u Zagrebu predstavlja najzanimljiviji dio programa vinkovčkog Festivala dokumentarnih glazbenih filmova DORF. U dva dana, 23. i 24. siječnja, bit će prikazano devet filmova, a posebna zanimljivost iz DORF '08 radionice jest omnibus *Tri boje revolucije*.

Gluma i identitet/O glumi i melankoliji

Nakladnik Durieux objavio je knjigu dr. sc. Dubravke Crnojević-Carić *Gluma i identitet* kao prvu u obnovljenoj seriji glasovite biblioteke Rotulus Universitas iz 1980-ih i

s početka 90-ih godina. U sklopu biblioteke objavljene su neke temeljne teatrološke i druge studije Nikole Batušića, Viktori Žmegača, Aleksandra Flakera i drugih. Urednik je knjige Nenad Popović, a autorica je i dugogodišnja profesionalna glumica, odnosno redateljica - što joj omogućuje specifičan uvid u temu kojom se bavi. Izvorna teza jest da je gluma graničan fenomen koji spaja/razdvaja polove temeljnih opreka našeg života i autorica je dosljedno razvija kroz multidisciplinarnu perspektivu.

In memoriam: Ron Asheton

Član originalne postave benda The Stooges, Ron Asheton, umro je u šezdesetoj godini. Ron je 1967. u Detroitu zajedno sa svojim bratom Scottom i Iggyjem Popom osnovao bend The Stooges, koji nije ostvario poseban uspjeh kod kritičara, ali je imao velik utjecaj na prvu generaciju punka, pogotovo albumom *Raw Power* iz 1973. Bend se ubrzo nakon toga raspada, navodno zbog heroinske ovisnosti Iggyja Popa, koji kreće u solo-karijeru. Ron Asheton osamdesetih i devedesetih pojavljuje se u niskobudžetnim horor-filmovima. Bend nakon ponovnog okupljanja 2003. izdaje album *The Weirdness*. Magazin Rolling Stone proglašio je Rona Ashetona 29. najboljim gitaristom svih vremena.

Nacistički tisak na njemačkim kioscima

Na inicijativu britanske izdavačke kuće Albertas napravljen je pretisak dnevnih novina iz razdoblja od 1933. do 1945. godine. Osim Hitlerova uspona na vlast novine iz tog doba bave se i velikom gospodarskom depresijom tridesetih godina. Za tu inicijativu, naziva *Tisak - svjedok vremena 1933. do 1945*, izdavač je morao dobiti posebnu dozvolu njemačkih vlasti jer je (i) u Njemačkoj zabranjeno javno isticanje nacističkih obilježja.

Kultura, a ne skladište

Prostor bivše tvornice Medika postaje poprištem kulturnih zbivanja! Nakon što je s upravom grada postignut sporazum, odavno neiskorišteni prostori prenamijenjeni su u kazališnu dvoranu za probe i predstave svih zainteresiranih, dvoranu za filmske projekcije, koncerete i izložbe te klub Attack. U petak 16. siječnja održan je jazz-koncert uz ostale popratne kulturne događaje. Inicijativa Medika ima puno potencijala da nadoknadi one sadržaje kojima zagrebačka scena trenutno oskudijeva. Za sve to neophodna je i pomoć volontera koji se pozivaju u pomoć za pripremu većih događaja. Recentnije informacije i najave mogu se naći na stranici <http://skvot.co.cc> koja će, nadamo se, s vremenom živnuti, kao Medikine donedavno napuštene hale.

Cannes u Zagrebu, pa u Rijeci

U Zagrebu se od 07. do 14. 01. u Movieplexu u Kaptol Centru održala revija ovogodišnjeg filmskog festivala u Cannesu. Prikazano je četrnaest naslova, među kojima su i *Razred (Entre les murs)* Laurenta Canteta, pobednik festivala, zatim *Tri majmuna (Uc maymun)* Nurija Bilgema Ceylana, dobitnik nagrade za najbolju režiju, *Lornina šutnja (Le silence de Lorna)* Jean-Pierre-a i Luca Dardennea, najbolji scenarij, i dobitnik nagrade za najbolji debitantski film - *Glad (Hunger)* Steevea McQueena. Zanimljivo je i to da je nakon dugo vremena u hrvatskim kinima zaigrao i Kusturić film *Maradona*, njegov posljednji cijelovečernji uradak. Isti program pod naslovom *Revija pobjednika u Cannesu* održat će se i u Rijeci, u art-kinu Croatia od 10. do 17. veljače.

Llinkt! Skica za pokret - plesna predstava - pretpremijera i premijera

Pozivamo vas na pretpremjeru i premjeru plesne predstave Llinkt! Skica za pokret koja će se održati u četvrtak 22.1. u 20:00 sati (pretpremijera) i u petak 23.1. u 20:00 sati (premijera) u Centru za kulturu Trešnjevka.

Producija: Llinkt! plesni projekt/Centar za kulturu Trešnjevka
Koreografkinja/plesačica: Ljiljana Zagorac
Autorska ekipa/suradnici: Mladen Vukić, Jadran Boban, Barbara Blasin, Barbara Jugovac

Llinkt! ovim se projektom želi baviti interaktivnošću plesnog i likovnog. Skica/kroki jest okvir za istraživanje gdje se rabe izvedbeni elementi jednoga i drugog koji su bliski i ili podudarni. Želja nam je da skica u likovnom (vizualnom) ne bude samo nešto očekivano poput crteža, a u plesu da se osobnosti skice prenesu u pokret (odabir plesnog jezika, namjerna simplificiranost, monokromija).

www.cekate.hr

impressum

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Andrea Zlatar
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršni urednik: Nenad Perković
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Dario Grgić, Srećko Horvat, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Suzana Marjanović, Nataša Petrinjak, Marko Pogačar, Boris Postnikov, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich

graficko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Dalibor Jurišić
priprema: Davor Milašinčić
tisk: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

Društvo mrtvih profesora

Nataša Govedić

Nema dvojbe da je frustrirajuće obraćati se razredu koji se ponaša kao homogen zid nezainteresiranosti, ali smije li zbog toga učitelj/ica odustati od nastojanja da probije komunikacijsku barijeru?

Uz ovogodišnjeg pobjednika Filmskog festivala u Cannesu: *Entre les murs (između zidova)* redatelja Laurenta Clementa. Film je u hrvatskoj distribuciji preveden kao Razred

Ne čine zidovi dom, nego ljudi.
Afička poslovica

Nagrađeni roman Françoisa Bégaudea *Između zidova* (2006) scenarističkim je naporom Laurenta Clementa, Robina Campilloa te samog Bégaudea (čovjeka koji ujedno glumi "samog sebe" kao srednjoškolskog učitelja u istoimenom filmu) prerastao u osobit medijski fenomen. Laurent Clement 2008. godine režira film *Između zidova* (mi smo ga preveli kao *Razred*), zaradiši ove godine u Palme d'Or u Cannesu, čime je tema besprizornosti i posvemašnjeg gubitka motivacije učenika, ali još više učitelja, postala globalna diskusija tema, potvrdivši kako film na svim lokacijama svojeg prikazivanja (Europa, SAD, Rusija, Tajvan, Kina itd.) izaziva sličan val prepoznavanja, začudjujuće visoke gledanosti i nelagode. Poput sve popularnijih TV serijala koji "insceniraju" kvazidokumentarne prizore (usp. *Whedonov Office*), *Razred* je zapravo pažljivo skriptiran i glumljena fikcija, u kojoj sudjeluju učenici koji su prošli kompleksnim sustav audicija i radioničke pripreme za jednogodišnje snimanje, a redatelj i scenaristi objasnili su im kako odigrati pojedine prizore. Lažni dokumentarizam vjerojatno uspostavlja stilski otklon od legendarnih holivudske, ali i europske portreta učitelja, rastegnutih između saharinske *životne inspiracije* ili doživotnog neprijatelja. Što čemo, međutim, ako je učitelj naprsto mlak? Bljutav? Pasivno agresivan? Nemaštovit? *Sivomanjast?*

Krivotvorene znanje

Razred ni u kom slučaju nije djelo koje slavi zavodničkog profesora u herojskom pohodu na moralno uskršnucu "zločestog razreda" (daleko smo od *Opasnih umova* s Michelle Pfeiffer ili *Društva mrtvih pjesnika* s Robinom Williamsom). Ne samo da nema naznaka da profesor njeguje ikakav idealizam nego je lista njegovih svakodnevnih pedagoških i političkih gafova nepregledno dugačka. Bégaudeau je prema

djeci latentno sarkastičan i preziran, često im postavlja odveć direktna ili neumjesna pitanja (zbog kojih se djeca osjećaju izložena poruci vršnjaka), a poseban je problem njegov "radni" izraz smrknutosti, razočaranosti i nezadovoljstva, zbog čega se prvi sat vremena filma uglavnom pitamo kako to da u pariškim srednjim školama predaju ljudi koji ne znaju osnove egalitarne komunikacije. Kako film odmiče, shvaćamo da je Bégaudeau među *najboljim* profesorima srednje škole u kojoj predaje, odnosno ponašanje njegovih kolega u zbornici djeluje daleko površnije, okrutnije i mrzilačnije od bilo čega što bismo pretpostavili kao edukacijsku normu. Profesorski opis učenika kao *podivljalih životinja koje se tjeraju* svakako nas ne može uvjeriti kako pred sobom imamo *pedagoge* koji razumiju ili bar elementarno poštju tinejdžere; još manje da pred sobom imamo odrašle osobe koje su u stanju *kontrolirati* vlastite ispade gnjeva. Film pokazuje da se učitelji zapravo užasno boje mlađih ljudi kojima predaju, a i da nemaju pojma kako ih zainteresirati za gradivo. Zbog toga strada najkreativniji dio školskog sustava: usvajanje i iskušavanje predloženog znanja. Učitelji se žale da ne mogu predavati djeci koja se na njih "ne obaziru", ali jedine mјere koje škola predlaže predvidljivo su penalne: kaznjavanje i daljnje ponižavanje učenika, što sve skupa vodi do potpunog kolapsa međusobnog povjerenja te institucionalnog žrtvovanja crnoputog islamskog učenika Suleymana. Suleymanov *ispad* zapravo je posve opravdan protest jer ga je Bégaudeau javno izdao, odnosno odredio kao dijete s "problemima u razvoju" – premda je evidentno da je riječ o djetu koje ima probleme zbog složene političke diskriminacije (dječak dolazi iz izrazito konzervativne islamske obitelji koja se u Francusku doselila iz afričke države Mali), a ne zbog svojih intelektualnih sposobnosti. Treba li isticati da posve ista situacija obilježava položaj Roma u mnogim hrvatskim školama? Ili da nasilje u pariškim predgradima eskalira nekoliko puta na godinu upravo zato što se "bijela Francuska" nije potrudila doista kulturno integrirati i respektirati svoje imigrante? Promašenost školskog sustava kao rutinskog ignoriranja iskustava

i potreba samih učenika vidljiva je i po tome što Bégaudeau, ujedno i razrednik dječje grupe koju pratimo, nijednom ne predlaže svojim učenicima da mu donesi bilo kakav tekst koji nije zadan školskim programom, ali ima za grupu veliku emocionalnu vrijednost (npr. tekst glazbenih hitova koji se pjevaju na dvorištu ili tekstove popularnih stripova itsl.). To je tim čudnije jer Bégaudeau ionako ne može predavati *književnost* (u smislu analize kanoniziranog literarnog teksta) kad njegovi srednjoškolci još sriču slova: jedva da znaju čitati i pisati. Nema govora ni o "prepričavanju radnje", a kamoli malo složenijoj uporabi jezika. Učenje glagolskih vremena i konjugacija za njih je napor bez premca (istom bi drilu svakako valjalo podvrgnuti i domaće prevoditelje francuskog filma, koji su recimo glagol "vjerovati" spreman na ploči uredno preveli kao glagol "plivati" itsl.), često toliko zahtjevan da profesor koji se obraća svom razredu ostaje bez i jednog točnog odgovora.

Zbor(nica) kastratora

Nema dvojbe da je frustrirajuće obraćati se grupi tinejdžera koji se ponašaju kao homogen zid nezainteresiranosti, ali smije li zbog toga učitelj/ica odustati od napora da probije komunikacijsku barijeru? Smije li učiteljeva osnovna mјera provokacije biti podrugljiva? Jest da je François Bégaudeau prije studija književnosti svirao u punk bendu, ali postoji velika razlika između punkerske "mržnje prema institucijama", nasuprotnu, istu instituciju repreziju, ako smijem primijetiti. Zanimljiv, možda i najvredniji aspekt ovog filma predstavlja činjenica da Bégaudeau samog sebe uopće nije prikazao u "simpatičnom" svjetlu. Naprotiv, jedna od tema filma njegova je nesposobnost da zauzme bilo autoritarnu, bilo liberalnu ili suradničku poziciju prema učenicima. Kad god se čini da je počeo uvažavati istinske kreativne impulse svoje grupe (npr. Suleymanovu odluku da vlastitu "autobiografiju" napiše uz pomoć fotografskih legendi i male izložbe), ubrzo shvaćamo da je ipak riječ o birokratu koji mora odraditi i represivna očekivanja iz zbornice, odnosno mora djecu kastrirati i disciplinirati, a ne poticati na mišljenje svojom glavom. Djeca su tako stješnjena između bezbrojnih zidova ravnodušnosti prema

njihovim problemima i potrebama, pri čemu profesori imaju jednosmjerne i neotudive ovlasti ponizavati učenike na toliko supitnih načina demonstriranja "superiornosti" da se čini kao da je jedna godina srednjoškolskog školovanja ravna godini dana odslužene zatvorske kazne. Jedino mjesto dostojne protuteže općoj degradaciji učenika trenutak je u kojem djevojka Esmeralda, za koju Bégaudeau nikada nema ljubazne reakcije, na kraju školske godine izjavlja da joj je omiljena lektira Platonova *Republika*, koju da-kako "nije čitala na satu književnosti". Njezin opis Sokrata kao odličnog učitelja upravo zato što pokazuje nesigurnost oko bilo kakve "stabilnosti" znanja pokazuje koliko je nepregledna udaljenost između onoga što škole jesu i onoga što bi moglo biti. Upravo je Esmeralda jedna od učenica koje će Bégaudeau u bijesu nazvati *pétasse* (franc. "fifica"; "kokos") i pri tom se osjećati kao da ništa bitno nije pogriješio. Naglasimo da tu pejorativnu francusku etiketu domaći (nepotpisani) prevodioči Cantetova filma iz nekog nedokučivog razloga uopće nisu znali *jezično prepoznati*, odnosno preveli su je kao "siparicu"! Čini se da u svijet školstva, kao ni u svijet prevodilaštva, još nije doplo nikakvo znanje o tome da kompletna sfera ljudske interakcije počiva na preciznosti i poznavanju jezika kojim se služimo. Pa premda se već barem trideset godina u pedagogiji naveleko piše o tome da etikete reduciraju ili čak ukidaju svaku argumentaciju, zbog čega se već i roditeljima djece predškolske dobi savjetuje što manje "definiranja" svoje djece negativnim komentarima ("koji je to bedak/nespretnjakovića/antitalent"), etikete i dalje prijanjuju uz djecu jer se rabe kao mјera dječjeg discipliniranja. Uspjeh filma *Razred* sastoji se u točnom otisku dubine neuspjeha "etiketskog" školskog sustava.

Šutnja

Razliku u boji kože još je jedna veoma upadljiva dimenzija francuskog filma: polovica učenika su doseljenici iz Afrike i Kine (s time da Kinezi imaju daleko tolerantniji prijem kod bijele zajednice – baš kao i u SAD-u), dok su učitelji bijeli Francuzi. Kada dječak Suleyman naglas prevede razrednu svoju tetovažu, obavijestivši kolege da je riječ o citatu iz Kurana ("Nemoj govoriti ako je šutnja dublja od onoga što imaš reći"), učitelj *književnosti* uopće nema potrebu tretirati taj tekst kao stih oko čijeg bi se značenja mogla isplesti čitava jedna podnastava promišljanja islamskih klasičnih knjiga, a svakako i početak Suleymanova shvaćanja koliko se riječi ugravirane na njegovu tijelu mogu veoma slojevito ogledati s riječima koje su bilježili francuski pisci. Zbog toga je gledanje *Razreda* bolno iskustvo: toliko propuštenih prilika, toliko neuvjedavnih gesti. I dovoljno prikupljenih dokaza za radicalnu reformu svih postojećih edukacijskih sustava utemeljenih na zatrpanju učenika zidovima i zidovima rutinskog, svedopuštenog, općepoznatog učiteljskog prezira. ■

U žrvnju identiteta

Žarko Paić

Potraga za identitetom obilježena je svim oblicima čudovišnih kulturnih borbi. Više nije odlučno pitanje što jest i tko "ima" identitet, nego zašto uopće i čemu služi ta traumatska opsesija pripadništvom?

Botho Strauss u svojim refleksijama *Orfej u podzemnoj garaži* ustvrđuje da je komunikacija vođea ne-riječ našega doba. Ali ima još jedna, mnogo tvrdokornija i stoga doveđena do nove dogme - identitet. Prodrla je u svakodnevni žargon. Od izvornoga značenja poistovjećivanja svijesti i apsolutnoga Ja u filozofiji identiteta Fichtea i Schellinga ta je riječ danas ispraznjena od svoje biti. S istom gorljivošću rabe je vjerski fundamentalisti i modni stilisti, neoliberalni kolonizatori i potlačeni narodi Trećeg svijeta. Svi se pozivaju na "svoje" sveto pravo pripadništva ovom ili onom totemu nacije, rase, kulture, stila života. Potraga za identitetom obilježena je svim oblicima čudovišnih kulturnih borbi. Više nije odlučno pitanje što jest i tko "ima" identitet, nego zašto uopće i čemu služi ta traumatska opsesija pripadništvom? Odgovor je uvijek negativno samopotvrđivanje. "Mi nismo i ne želimo biti kao Oni, jer smo drukčiji."

Prelazak iz doba ideologija u doba kultura nakon kraja realnoga socijalizma u suvremenom svijetu bio je simbolički čin uskrsnuća kolektivnih identiteta. Umjesto radikalnoga povratka ideji osobe, onome apsolutnoume Ja koje ne priznaje nikakav drugi autoritet osim moći slobode svijesti u iskazivanju vlastitosti, globalno je doba obilježeno slobodnim ropstvom "svojog" kulturi. Ona ima još jedino nekog smisla kada je ugrožena u vlastitome opstanku. Ali kada i pod kojim uvjetima ugroženost ima realne temelje, a kada je proizvod fantazme za nove diskurzivne kulturne ratove, odlučuje samo jedno: kritička analiza realnoga svijeta bez ideologiskih histerije. Tko je, dakle, ugrožen u "svom" identitetu danas u globalnome multipolarnome poretku? Jedan od odgovora na to pitanje toliko je paradigmatički za prijepor između zapadnjackih, ponajprije zapadnoeuropskih politika multikulturalizma i "tih revolucija" desnoga etnopluralizma u svijetu da je istodobno teorijski jednoznačan i praktično opasan u svojim skrivenim zahtjevima za dokidanjem sekularnoga društva. Multikulturalizam je politika kulture uključivanja različitih etničkih skupina u pluralnu kulturu višenacionalnih zapadnih država a temelji se na načelu religijske i kulturne tolerancije drugoga. Etnopluralizam, pak, počiva na ideji radikalne razdvojenosti kultu-

ra. Umjesto mozaika kultura ovdje je riječ o perfidnom obliku modernoga apartheida. Između "nas" i "njih" postoje zidovi koji se nikad ne mogu srušiti. Današnja ideologija kulturnoga rasizma samo je drugi oblik etnopluralizma. Da paradoks bude potpun, zahtjev za dokidanjem sekularnoga društva vodi se u ime tolerancije Drugoga. Ali ni manje ni više nego religijske tolerancije druge religije kao druge kulture.

Kršćanskom duhovnom obnovom protiv islamiziranja

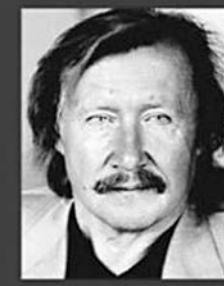
U nedavnom intervjuu internetskom dnevniku *akutalne.ca* primas Katoličke crkve u Češkoj kardinal Miroslav Vlk, izrekao je niz stavova tipičnih za nekoć novodesničarski koncept etnopluralizma, a danas za melankolični liberalni konzervativizam populista. Prvo, da pod Bećom poražen islam sad u miru osvaja Europu; drugo, da je Berlin drugi islamski grad po veličini; treće, da je vjera jedini znak identiteta kulture te da pripadnici islama poštuju svoju vjeru i žive u skladu s njom, dok je prevladavajući ateizam suvremene Europe nova vjera bez crkve; i četvrti, ali najvažnije, da se opasnosti islamiziranja Europe može suprotstaviti jedino programom njezine duhovne kršćanske obnove.

Što je u tome "kardinalno" skandalozno ako duhovni pastir zemlje koja aktualno predsjedava Europskom Unijom misli ono što već više od desetljeća govore svi neokonzervativni teoretičari kulture, a ne samo brojni ponavljajući paradigm *sukoba civilizacija* pokojnoga američkoga politologa Samuela P. Huntingtona? Ništa drugo već gotovo sve rečeno. Ne dakle sve, nego gotovo sve. Bez slobode vjere ne postoji mogućnost liberalno-demokratskoga društva. Sloboda vjere i njezina iskazivanja pripada u temeljna svjetonazorna prava. Ali ona nije i ne može biti jedini znak identiteta ili kulture, pa čak ni u islamskim društvima u kojima su još uske granice između svemoći autoritarnih političkih poredaka i moći religije. Samo u tom pogledu iskaz o poštovanju svoje vjere kao kolektivnoga identiteta

**Peter Sloterdijk
Falls Europa erwacht**

suhrkamp taschenbuch

mogao bi proći kroz ušice igle, uz, dakako, neizbjegne korekcije. Sve drugo je ideologijska samorazumljiva priča koja kulminira zahtjevom za novom duhovnom obnovom. No čemu uopće ozbiljno uzimati stavove jednog kardinala ako katolička religija u Europi nema političku težinu istog ranga kao islam u arapskim i nekim azijskim zemljama gdje je vodeća državna religija? Odgovor je u represivnoj toleranciji Drugoga kojeg se poštuje samo zato da bi ga se istim sredstvima moglo isključiti iz političke igre oko raspodjele moći.

Derrida je na simpoziju u Capriju 1994. godine posvećenom pitanju identiteta i razlike Europe nakon trijumfalog povratka religije u suvremena zapadna društva kazao da religija za razliku od filozofije nikad ne postavlja sebe u pitanje. Religija je uvijek pozitivan odgovor. Moderna su društva, naprotiv, utemeljena na razdoblji moći između ekonomije, politike i kulture. Dokidanje teokratske vladavine u novome vijeku uspostavom liberalne demokracije nije bila pobjeda nove političke teologije bez Boga, nego ponajprije samoutemeljućega čina identiteta uma koji sam sebi propisuje zakone u svijetu. Stoga sekularizacija u prosvjetiteljstvu nije bila drugo negoli metodičko isključenje Boga iz ovostranosti za koje nije imao legitimne demokratske ovlasti. Borba protiv sekularizacije, koja se iznova vodi u ime kulture i tzv. kršćanskoga identiteta Europe, borba je za ideologiskom hegemonijom one religije koja više nema absolutnu realnu moć u određivanju svakodnevnoga života društva.

Izvor Europe u imperijalnome Rimu

Paradoks je što je koncept moderne kulture sve drugo negoli ono u što se danas prometnuo. Kultura je u humanističkome smislu etički poziv samousavršavanja čovjeka bez ikakve druge utilitarne svrhe ili sredstva za druge ciljeve. Od Kanta do Derride i Habermasa u ideji kulture ne misli se na monolitnu nadgrobnu ploču identiteta nacije, naroda ili etničko-rasne pripovijesti o zajedništvu jezika i podrijetla. Posve suprotno, ako tu srozavajući riječ suvremenoga doba još valja očuvati od propasti, onda je to jedino moguće radikal-

u žarištu

nom "obnovom duha" iz biti modernoga svijeta. To ne može značiti povratak čistim izvorima "krvi i tla" Europe kao neke mitski stvorene organske zajednice. Kultura kao znak identiteta nije nadgrobna ploča ni sarkofag povijesti koju od nestanka čuva religija, nego složen sklop odnosa moći prožimanja različitih struna, toliko krhkih i suptilnih, kao što je istinski život čovjeka nesvodiv na biopolitički stroj ili bilo kakvu ideologiju u ime koje se mrzi, vandalizam opravdava pravednim osvetničkim gnejvom, a drugoga doživljava kao prijetnju vlastitoj ništavnosti. Olaka zlouporaba kulture nastaje onda kad se izričito svodi na kolektivno pripadništvo. Vodeći pojmovi i ideje našega doba tada gube vjerodostojnost. Iza tog čina, međutim, nalazi se nešto daleko opasnije – dovršena revizija povijesti kao ideološke priče. Povjesni revizionizam nije tek na djelu kad se poraženi fašizam simbolički travestira u novu nacionalnu ideologiju, a komunizam proglašava najvećim zlom moderne povijesti, nego u tome što se svjesno izokreću povjesne činjenice.

Ono što nazivamo modernom demokracijom u Europi nije rezultat ni kršćanstva ni bilo koje druge religije, a ni nekog liberalnoga svjetonazora, za razliku od Amerike koja je politički stvorena iz duha prosvjetiteljstva protiv bilo kakva organskoga koncepta kulture. Ideja Europe nije, dakle, izvorno ideja ujedinjenja kršćanskih srednjovjekovnih država čak i u takvu obrambenom savezu protiv opasnosti od prevlasti osmanlijskoga imperija i početka njegovog dekadencije s porazom kod Beča. O izvorima Europe – grčko, rimsko, židovsko, kršćansko, ideje prosvjetiteljstva i modernosti – a koje okrenjeno spominje i kardinal Vlk u svojoj lamentaciji, ispuštajući da bi u to naslijede trebalo uvrstiti i sve ono što je islamski svijet pod Maurima u Španjolskoj i tijekom složene povijesti u Jugoistočnoj Europi – osobito na Balkanu – ostavio u duhovan amanet modernoj Europi, svjedoče tragovi materijalne povijesti i život sam.

Ali ono jedino bitno nije kultura, nije nikakav slobodno lebdeći duh ponad voda koji određuje zauvijek tko su i što su narodi i nacije suvremene Europe, kakve su im ideji i dokle seži granice jedne transnacionalne političke zajednice koja se još stvara. O biti Europe ne govori tradicija kršćanstva. Izvor je isti kao i u ideji očeva-utemeljitelja Amerike. Oni su slobodu pojedinca i njegovu sreću pretpostavili svim partikularnim znakovima identiteta (rase, nacije, spola/roda, etnosa). Podrijetlo Europe i Amerike jest imperijalni Rim s njegovom idejom republikanizma i državljanstva/građanstva za sve Rimljane bez obzira na "krv i tlo", pripadništvo ovoj ili onoj religiji, egzotičnome kultu ili misteriju. Nije slučajno u svojoj knjizi *Falls Europa erwacht (Ako se Europa probudi)* Peter Sloterdijk uputio na bit stvari još u osvitu procesa političke integracije Europe nakon raspada komunizma 1989. godine. Zaboravio je samo spomenuti tko je u 20. stoljeću promislio dublje od Valéryja i Ortege y Gasseta upravo to paradoksalno podrijetlo ideje moderne Europe – nitko drugi do Martin Heidegger kasnih 1930-ih godina u doba raskida s bilo kakvim iluzijama o nacizmu i duhovnoj obnovi Njemačke.

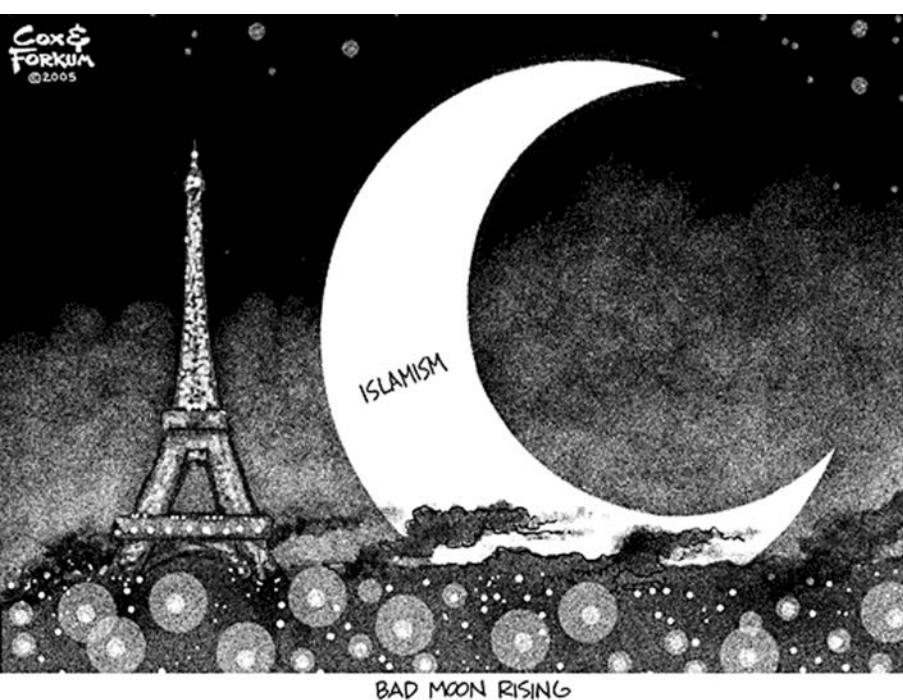
Borba za ljudska prava i slobodu ne vodi se u ime pape

Povjesni je revizionizam u tome što se u sporu liberalnih multikulturalista i desničarskih etnoppluralista odbija reći

ono presudno. Da bi uopće bio moguć toliko opjevani dijalog kultura, barem na simboličkoj razini višekonfesionalnih zajedničkih molitvi za mir, u svijetu kršćana, muslimana, židova, hindusa i drugih vjera bilo je potrebno obraniti temeljne ideje univerzalnosti uma. Politički je to značilo uspostaviti modern politički poredak demokracije pravom glasa za sve pripadnike zajednice. Povijest modernoga fundamentalizma i kršćanstva u Europi od prosvjetiteljstva do kraja 2. svjetskoga rata, a u Portugalu i Španjolskoj do kraja 1970-ih godina, pokazuje da je ideja socijalne pravde, jednakosti i demokracije bila uvijek kravavom borborom protiv institucionalnog saveza crkve i autoritarnih država. Da bi u ime represivne tolerancije Drugoga katolicizam mogao pozivati na novu duhovnu obnovu, bio je potreban "dugi marš demokracije" u sekularnim društvima Europe. Njega nisu predvodili ni duhovni pastiri kršćanstva ni islama, premda je neporecivo da je u doba totalitarne vladavine komunizma u Istočnoj Europi od 1945. do 1989. religija bila subverzivnom strategijom otpora protiv komunizma.

Svi suvremenici identiteti otpora, kako ih određuje sociolog Manuel Castells u knjizi *Moć identiteta* – feministi, postkolonijalizam, novi društveni pokreti – ne pozivaju se ni na kakvu institucionalnu religijsku doktrinu. Borba za ljudska prava i slobodu ne vodi se u ime pape ni u ime bilo kojeg islamskoga vjerskoga vode, čak i kad je riječ o obraćanju golog života Palestincima u nečuvenoj državnoj agresiji i teroru Izraela u Gazi. Ideološka perverzija najvišeg ranga jest kad se u Hrvatskoj dan ljudskih prava pamti po potpisivanju peticije za "pravo nerođenih" ili za zabranu prava žene na pobačaj. No ima i u zemljama članicama Europske unije još nešto gore od ove ipak bizarse zgode perverziranosti civilnoga društva. U Malti je zabranjen razvod braka, a Amsterdam nije samo libertinska prijestolnica europske svjetonazorne tolerancije i apsolutne slobode za radikalno drukčije pripadnike queer-kulture, već i središte vikend abortus-turizma za žene iz Irse, gdje je pobačaj zabranjen. Europa kao ni Amerika nije nikakav utopijski vrt slobode. Ali je barem u svojoj biti sekularna transnacionalna politička zajednica.

Strah od islamiziranja Europe onoliko je (i)realna fantazma zagovornika etničke i rasne čistoće koliko je realna prijetnja da će se time politički poredak liberalne demokracije urušiti u svojim temeljima ako se dosljedno ispunе svu postulati transnacionalne i multikulturalne Europe. Koliko je ono što govori jedan kardinal opće mjesto svih neokonzervativnih strategija nacionalne (duhovne) obnove kulture moguće je vidjeti u tome što se po analogiji s jednim od fikcija o propasti Rimskoga carstva jedini spas od "odumiranja" svete europske kulture uvijek pronalazi u demografskoj obnovi. Naime, u knjizi Ortege y Gasseta *Pobuna masa* na jednom se mjestu metaforički, dakako, kaže da je Rim počeo propadati ne zbog ratnih prijetnji s vanjskih granica na kojima su nahrpila vandalska plemena, već zbog toga što su "prave Rimljanke" počele sve manje radati, a sve se više baviti "kulturom", pa su ih odmijenile robinje iz Ilirije i drugih periferija Carstva. U Enterprise Instituteu u Washingtonu, jednom od glavnih središta neokonzervativne ideologije Amerike 1990-ih, ugledni liberalni teoretičar Ben Wattenberg, uz Irvinga Kristola i Normana Podhoretza zagovornik novog oblika američkoga

patriotizma, naglasak je stavljao na demografska kretanja kao temelj svih ideoloških priča o američkoj globalnoj kulturi. "Pravi Amerikanci izumiru", dolaze useljenici s drugom vrstom kulture i multikulturalizam je dokaz slabosti američke politike tolerancije. Ideje su dosadno iste, samo je dekor promjenjiv.

Što je još uopće identitet?

Ali ono u čemu se slažu i češki kardinali i oni koje poštuje jer žive u skladu sa svojom vjerom "poraženom pod Bećom", ono u čemu se slažu i američki neokonzervativci, populisti i evropski desni tradicionalni regionalisti svih boja i karakadnih odora svoga identiteta kad od turističke bizarnosti podrijetla postane pitanje nacionalne čistoće, jest strah od istinske i jedine kulture koja ne postoji samo na Zapadu, nego u svim modernim društvima bez obzira na stupanj ekonomskoga razvitka i političke demokracije. To je strah od radikalne manjine neozidanih bilo kakvih kolektivnih uresima identiteta. Ateizam je ovdje samo krivo upotrijebljen pojmom za nešto što s pitanjem vjere u Boga ili njegove zamjene čovječanstvom ili nečim drugim nema veze. Zanimljivo je da se multikulturalizam teorijski i praktično današ nastoji spasiti ne više patetičnim govorom o suživotu različitih kultura. Gdje god su oni koji stvaraju istinsku novu kulturu ugroženi od "svojih" pripadnika nacije, a povijest je samo beskrajna pozornica takvih tragičnih slučaja hereze i otpadništva, očigledno je da se mora preispitati što je još uopće identitet i tko nadilazi zaraćene i mržnjom zatrovane "kulture".

U knjizi feminističke teoretičarke Anne Phillips *Multiculturalism without Culture* (*Multikulturalizam bez kulture*) iz 2007. godine otvara se temeljni problem suvremenoga kulturnoga ugrožavanja Drugih. Globalni je poredak paradoksalna isključenost žena iz upravo postkolonijalnih društava u temeljnim ljudskim pravima. S druge strane, kultura koja određuje diskurs postmodernoga Zapada samo je novi oblik liberalnoga patrijarhalizma. Žrtve su uvijek žene, bez obzira je li riječ o političkim diktaturama ili demokracijama. Obrana posljednje "utvrde" multikulturalizma stoga ne može biti obnova tradicionalne kulture kao religije. Sloboda je temelj kulture, a ona je temelj svjesnoga dje-lovanja samo pojedinca. Sve su drugo zabrane, totemi i tabui. Utopijska kritika kulture u žrvnju identiteta, neovisno o tome što Anne Phillips radikalno ne rasklapa političke i ekonomske pretpostavke suvremenog multikulturalizma,

O biti Europe ne govori tradicija kršćanstva. Podrijetlo Europe i Amerike jest imperijalni Rim s njegovom idejom republikanizma i državljanstva/građanstva za sve Rimljane bez obzira na "krv i tlo", pripadništvo ovoj ili onoj religiji, egzotičnome kultu ili misteriju

čini se vapajem za prijelazom s onu stranu pervertiranoga života u kojem ta patetična tolerancija Drugoga i njegove "kulture" postaje negativnim oblikom otpora kad žene-majke odjevene u crno i opasane bombama preuzimaju i realno posljednji dokaz da je kultura "sveti teror" u ime Boga i njegovih zemaljskih lažnih ideja kolektivne paranoje. Žrtve su istodobno anonimne i žrtvovane su napisljetu one same.

Identitet je ne-riječ našega doba. S tom riječju prisiljeni smo "komunicirati" pazeci da očuvamo svoj vlastiti identitet i da ne ugrozimo ničime tudi. Problem je samo u tome što nitko nikad nije pitao jednog Salmana Rushdieja nakon objavljuvanja romana *Sotonski stihovi* i fetve zbog "uvrede islama" koja je označila lov na njegovu glavu ili, pak, nekog drugog pisca slične sudbine iz tzv. zapadnoga kruga zbog "uvrede kršćanstva", nije li zapravo istom mjerom trebalo uzvratiti i reći da je u ime Boga uvrijeđena i ponižena sloboda i dostojanstvo čovjeka, da je u ime kulture/nacije uvrijeđena i ponižena kultura uopće, jer kulturu ne stvaraju institucije zabrane. Ona je od samoga pocetka bila "simboličko prevladavanje smrti" (Broch) i djelo rijetkih pojedinaca. U svim su "kulturama" jedino ugroženi ONI koji se ne osjećaju "uvrijedjenim" da bi zbog toga pozivali na bilo što drugo osim na beskrajno dug dijalog, racionalnu argumentaciju i pravo na ironiju. □

Dok se slonovi ševe, strada trava

Goran Petronijević

Uz razvoj sektora obnovljivih izvora, koji imaju daleko veći kapacitet razvoja evropske industrije nego fosilna goriva, Evropu je moguće u sljedećih pola stoljeća obraniti od energetskih učjena ukoliko ona shvati da je energetsku politiku moguće temeljiti samo na zajedničkom interesu i solidarnosti svih građana Europe

Eskalacija rusko-ukrajinskog sukoba oko cijene plina, u kojoj se zemlje ovisnice o ruskom prirodnom plinu s područja Srednje i Istočne Evrope smrzavaju kao kolateralne žrtve, nije bez svojeg uvida. Treći put u četiri godine Rusija je zatvorila ventile Evropi; kao i ove godine zbog Ukrajine je to učinila i 2006. a 2007. zbog Bjelorusije. Ukrainska godišnja potrošnja prirodnog plina jest oko 80 mlrd m³, od čega se četvrtina pokriva vlastitom proizvodnjom, 36 mlrd m³ kupuje se iz Turkmenistana, 17 mlrd m³ dobiva od Rusije za tranzit ruskog plina u Evropu (uključivo i Hrvatsku) te preostalih 6-8 mlrd m³ kupuje od Rusije.

U doba Sovjetskog Saveza Ukrajina je plin dobivala za simboličnu cijenu, a daleko ispod stvarne tržišne cijene kupovala ga je i nakon osamostaljenja kako bi lakše prebrodila tranziciju. Rusija je Ukrajini zatvarala plin gotovo svake godine tijekom prve polovice devedesetih, ali se tada nije usudila zatvoriti plin Evropi, što je onda Ukrajini omogućilo da krade plin u tranzitu. Sukob između Rusije i Ukrajine privremeno bi se okončao obećanjem Ukrajine da će dati na korištenje plinovode u zamjenu za dug, što se Rusima tada činilo privlačnije od novca. Taj bi dogovor međutim uvijek nekako izigrali; samo u 2000. godini Ukrajina je prema vlastitoj statistici ukrala 8,7 mlrd m³ plina (što odgovara osmogodišnjem hrvatskom uvozu iz Rusije).

Za nižu cijenu i veći utjecaj

Nakon što su 1995. Ukrnjaci donijeli zakon o zabrani prodaje naftne i plinske infrastrukture, počeli su zahtijevati prirodni plin u zamjenu za naknadu za tranzit. Jedno je vrijeme vrijedio sporazum da Ukrajina kao tranzitnu naknadu dobije 15 posto plina u prolazu k Evropi, što je uz jeftin plin iz Centralne Azije značilo da Ukrajina i dalje neće plaćati ni četvrtinu svjetske cijene plina. Takva je neracionalna politika cijena značila da je potrošnja plina u Ukrajini rasla, te se problem pojavio kada je ukrajinska potreba za plinom ponovno prerasla

dogovorene isporuke, a s druge je strane cijena plina na svjetskom tržištu značajno porasla.

Rusija je pred samu Novu godinu 2009. ponovno krenula u svoje periodičko utjerivanje dugova, a Ukrajina je oboružana svojom strateškom pozicijom hajduka smatrala da će im se gambit u svakom slučaju isplatiti. Situacija još nije raspletena te će se vjerojatno razriješiti tek kad se temperature u Evropi podignu, pa zatvoreni ventili više ne budu imali dovoljan medijski učinak. Ukrainska je pozicija sasvim jasna, oni kontroliraju 80 posto ruskog izvoza plina u Evropu, rusko najznačajnije tržište, te si mogu priuštiti hajdučko ponašanje, ukoliko imaju dovoljno dobro zalede.

Ruska politika korištenja plina za potrebe širenja utjecaja također je razumljiva, međutim mogla bi se pokazati kontraproduktivna. Jačanje ruskog utjecaja, kako u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, bivšeg Istočnog bloka, tako i u zemaljama koje ovise o ruskom plinu, može se reći da je bio paradigma protekle dvije godine. Rusija je preuzimanjem energetskih politika zemalja Jugoistočne Evrope projektom Južni potok (plinovod za izvoz ruskog plina preko Balkana u Italiju) te zaobilaskom tranzitnih zemalja projektima Sjeverni potok (plinovod za izvoz ruskog plina Baltičkim morem do Njemačke) i Plavi potok (plinovod za izvoz ruskog plina Crnim morem do Turske) praktično demontirala politiku energetske sigurnosti Bruxellesa, te je panevropski projekt Nabucco za izvoz plina iz Kavkaza i Centralne Azije (a kasnije i Bliskog Istoka), koji bi mogao Španiju, praktično pokopala. Do Božića 2008. izgledalo je kao da Rusija pobijeđuje. Evropska je pozicija, naravno, dihotomna; s jedne je strane Bruxelles, s druge su nacionalne vlade, koje još smatraju da nacionalne države imaju neki utjecaj na energetsku politiku.

Američko ili/ili

Međutim rezultat sukoba ide na ruku onima koji evropsku energetsku politiku žele staviti pod ingerencije Unije. Nacionalne vlade država Jugoistočne i Srednje Evrope kažnjene su od samih Rusa za svoju prorusku kapitalantsku energetsku politiku te će je teško braniti pred svojim smrznutim građanima. Dok okolo prose intervenčnog uvoza plina, vjerojatno im se servira "sami ste si zato krivi" i pomoći uvjetuje većim poštovanjem evropske energetske solidarnosti i prihvaćanjem evropske energetske strategije 20-20-20 (20 posto energije iz obnovljivih izvora, 20 posto smanjenje CO₂ emisija, 20 posto smanjenje potražnje za energijom) te evropskih projekata za dobavu energije mimo Rusije poput Nabucca, terminala za ukapljeni naftni plin i potpune integracije evropskih energetskih sustava. Ili je Bruxelles savladao tehniku satjerivanja malenih državica pomoći sukoba s Rusijom, ili se iza Bruxellesa

nazire američka klasična politika, "il' si naš il' si njihov". Predsjednici bivših komunističkih zemalja EU i Zapadnog Balkana teško će u sljedećih šest mjeseci zagovarati ruske projekte pred svojim građanima. Američki projekt širenja EU ubija dvije muhe jednim udarcem onemogućavajući produbljivanje evropske federacije i rješavajući problem manipulacije džepnih državica Srednje i Istočne Evrope. U proteklom se dvadeset godina uspješno koristio ruskom opasnošću kao jednim od glavnih pokretačkih mehanizama. Sada kada je Srednja i djelomično Jugoistočna Evropa pospremljena, naišlo se na jak otpor federalista daljnjem širenju. Priklučenje Ukrajine i Gruzije NATO-u nedavno je blokirano, priključenje Turske EU nikako nije gotova stvar, možda će ovaj novi napad Rusa omogućiti deblokiranje procesa? Čak i ako to nije tako bilo planirano, EU će svakako izvući zaključak da kad bi Ukrajina bila u EU, onda plinski rat više ne bi bio moguć, što je sigurno ono što bi Washington želio.

Hrabro igranje Ukrajine na sve ili ništa upućuje na to da imaju nečiju podršku za talačku krizu. Iako je politika ukrajinske Vlade javno prozreta kao neodgovorna i neprihvatljiva, značaj Ukrajine u evroatlantskim integracijama je prepoznat. Evropa se mora odlučiti za Ukrajinu u Evropi ili će dobiti Somaliju na svojim granicama i na plinovodu koji donosi 20 posto evropskog plina. Hrabro igranje Rusije upućuje da su njihovi ciljevi bili politički te da su se nakon dvije godine pobjedničke igre osjećali moćima. Međutim čini se da nisu očekivali da će kriza otići u smjeru u kojem je otisla te je samoranjavanje znak da su nesmotreno upali u geopolitičku klopku. Možda su bili nestreljivi da iskoriste stečenu poziciju moći prije nego što im ispuhana cijena nafta (i vezana cijena plina) ne umanji pregovaračku poziciju? U svakom slučaju Rusima će uspjeti ono što EU nije u proteklom deset godina – oživjeti projekt Nabucco, nuklearni program, evropski autoritet u energetskoj politici te smanjiti popularnost antievropskog nacionalizma ("sir i vrhne" i slični projekti) u Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi. Jedna od bitnih pouka jest također koliko je ovisnost o plinu geopolitički neugodna jer se plin, za razliku od drugih energetika, uglavnom uvozi malim brojem pravaca, a koji su onda uvijek pod rizikom od prekida opskrbe. Uz klimatske promjene koje su uzrokovane upotrebom fosilnih goriva, među kojima je i prirodni plin, te polaganu dezindustrializaciju Evrope, treba očekivati da i plin krene putem ugljena i nafte kao energetskih izvora kojih se želimo riješiti.

Povratak ružnog pačeta

Uz tabuiziranu poziciju nuklearne energije u javnosti, nakon trideset godina antinuklearne kampanje (koja je bila toliko uspješna da mora da je finansirana od konkurenčije), vjerojatno

lako je politika ukrajinske Vlade javno prozreta kao neodgovorna i neprihvatljiva, značaj Ukrajine u evroatlantskim integracijama je prepoznat; Evropa se mora odlučiti za Ukrajinu u Evropi. Rusi, čini se, nisu očekivali da će kriza otići u smjeru u kojem je otisla te je samoranjavanje znak da su nesmotreno upali u geopolitičku klopku

če samo u nekim zemljama doći do obnove toga programa. Polaganim padom utjecaja petro-automobilskog lobijskog i jačanjem građevinskog treba vjerojatno očekivati značajne promjene u pristupu energetskoj efikasnosti. Do sada ružno pače svake energetske politike (osim možda Danske), treba očekivati postepeno smanjenje korištenja fosilnih gorivima za potrebe grijanja. Uz razvoj sektora obnovljivih izvora, koji imaju daleko veći kapacitet razvoja evropske industrije nego fosilna goriva te uz promjene u konceptu mobilnosti, Evropu je moguće u sljedećih pola stoljeća obraniti od energetskih učjena ukoliko ona shvati da je energetsku politiku moguće temeljiti samo na zajedničkom interesu i solidarnosti svih građana Evrope. Nacionalne energetske politike u ovom su se plinskom ratu pokazale bankrotiranim konceptom, iako nije očekivati da će one nestati bez borbe. Plinski uvoznički lobijski svakako će još dugo imati značajan utjecaj na politike džepnih država te je građanima tih zemalja u interesu da se centar odlučivanja energetske politike prebaci u Bruxelles, gdje nijedan partikularan interes nije dovoljno jak pa je kompromis moguć. Inače će nam se periodički događati da zatvaramo pogone i da se nalazimo pred smrzavanjem u domovima. Kao što to lijepo dočarava afrička poslovica o malima i velikima: "Dok se slonovi ševe, strada trava".

Kulturna politika

Promicanje kulture u vanjskim odnosima Europske Unije

Biserka Cvjetičanin

Vijeće ministara kao najvažnije tijelo Europske unije koncentriralo se na ulogu kulture u vanjskim odnosima Unije. Na sjednici Vijeća koja je održana 20. i 21. studenog 2008. ministri su se složili da položaj Europe u svijetu u velikoj mjeri ovisi o njenoj kulturnoj dinamici i kulturnoj suradnji s trećim zemljama

Davne 1951. godine, osivanjem Zajednice za ugljen i čelik, započeo je proces suradnje i integracije šest europskih država (Belgije, Francuske, Njemačke, Italije, Luksemburga i Nizozemske). Iz tog vremena postoji i danas čuvena izreka: "Kada bih počeo iznova, počeo bih s kulturom", koja se pripisuje jednom od njenih osnivača, Jeanu Monetu. Tako se kultura, premda gotovo neprimjetno do Ugovora iz Maastrichta 1992. i Amsterdamskog ugovora 1997, provlačila kroz sve razvojne faze Europske Unije da bi Europska strategija o kulturi 2007. godine među glavnim ciljevima navela "promicanje kulture kao vitalnog elementa međunarodnih odnosa Unije". Danas kultura izražava norme i vrijednosti kao što su priznanje kulturne raznolikosti i poštovanje drugih kultura, zaštita ljudskih prava, multilateralni pristup svjetskim odnosima.

Europska Unija i treće zemlje

Krajem prošle godine Vijeće ministara kao najvažnije tijelo Europske Unije koncentriralo se na ulogu kulture u vanjskim odnosima Unije. Na sjednici Vijeća koja je održana 20. i 21. studenog 2008. (na toj sjednici donesena je i odluka o Europskoj 2009. godini stvaralaštva i inovacije), ministri su se složili da položaj Europe u svijetu u velikoj mjeri ovisi o njenoj kulturnoj dinamici i kulturnoj suradnji s trećim zemljama

s trećim zemljama. Istakli su važnost kulturne suradnje i interkulturnog dijaloga kao velikog političkog i ekonomskog potencijala za države članice EU i za treće zemlje. Potvrđili su neophodnost uravnoteženije razmjene kulturnih dobara i usluga s trećim zemljama, pozivajući se na Konvenciju UNESCO-a o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza, prihvaćenoj 2005. godine, kao jednom od stupova globalnog upravljanja. Kulturne veze između Europe i drugih regija svijeta važne su za razvoj interkulturnog dijaloga i uspostavljanje zajedničkih kulturnih projekata. Unija treba poticati vlastite kulturne i jezične raznolikosti. Pri tome su ministri izrazili zahtjev za međunarodnim promicanjem europskih kulturnih dobara i usluga, uključujući audiovizualne proizvode te veću mobilnost europskih umjetnika i mladih.

Vijeće ministara naglasilo je važnost analize kulturnih sektora trećih zemalja, kako bi se pridonijelo boljem definiranju strategija i aktivnosti koje će se poduzeti. Potiče se uključivanje umjetnika, kulturnih radnika i civilnog društva u cjelini, na razini oba partnera – država članica EU i trećih zemalja, u koncipiranje i implementiranje vanjskih kulturnih politika i drugih javnih politika u kojima kultura ima značajnu ulogu. Krajnji cilj jest uspostavljanje takve europske strategije koja će na konzistentan i sustavan način uključiti kulturu u vanjske odnose Unije i pridonjeti komplementarnim aktivnostima Europske Unije i njenih država članica prema trećim zemljama.

Razvojni aspekt vanjskih odnosa

Analizirajući kulturnu dimenziju vanjske politike Europske Unije, britanski stručnjak Rod Fisher naglašava da u današnjem digitaliziranom, kompetitivnom i konfliktnom svijetu bez granica nijedna država članica ne može opstati sama (*A Cultural Dimension to the EU's External Policies*, 2007). Postoje preduvjeti i potencijali za razvoj kulturne dimenzije europske vanjske politike, koja ne bi obuhvaćala tek sporadične i pojedinačne akcije EU u svijetu, nego zajedničke aktivnosti koncipirane tako da izražavaju bogatu kulturnu raznolikost Europe, da su komplementarne (a ne kompetitivne) s pojedinim zemljama, ne-hijerarhijske, da otvaraju prostore za vlastitu kulturnu dobra iz lokalnih sredina. Fisherova studija iznosi niz ključnih izazova i teškoća u procesu elaboriranja kulturne politike i strategije vanjskih odnosa EU, ali jasno formulira stav da je "kulturna snažno sredstvo u razvijanju socijalnih i ekonomskih odnosa EU s trećim zemljama" te da se kultura u vanjskim odnosima ne smije percipirati kao manifestacijski, nego kao razvojni aspekt tih odnosa.

Premda je Vijeće ministara prihvatio zaključak o promicanju kulturne raznolikosti i interkulturnog dijaloga u vanjskim odnosima Unije i njenih država članica s trećim zemljama odnosi se na kulturne mreže, njihovu snagu u razvijanju suradnje između kulturnih institucija Unije i trećih zemalja, u čemu Hrvatska, zahvaljujući svojim mrežama i umreženosti u kulturi, ima dragocjeno iskustvo. □

vanjskim odnosima EU i njenih država članica (doc.16211/08), što predstavlja izvjesni napredak u priznanju i jačanju mesta i uloge kulture u okviru vanjskih odnosa i afirmaciji suradnje s trećim zemljama, u zaključcima je zanemareno istaći izazove lokalne raznolikosti u Europi, koji slijede iz sve intenzivnijih migracija i mobilnosti na svjetskoj razini kao i iz novih zahtjeva manjina, što je u fokusu *Knjige duginih boja* (Rainbow Paper, 2008): "Migracije su oduvijek postojale, ali su danas u Europi na povijesnom vrhuncu". Migracije i manjine otvorile su nove putove dijaloga o čemu interkulturna Europa mora voditi računa u svojim vanjskim odnosima. Taj je aspekt nagnut na međunarodnu konferenciju o novim perspektivama interkulturnog dijaloga (radna grupa o socijalnoj koheziji), koju je Francuska kao predsjedateljica Europskom Unijom organizirala neposredno prije sastanka Vijeća, pa je šteta što je propuštena prilika da ga se inkorporira u zaključke Vijeća.

Arhitektura kao transverzalno obilježje kulture

Vijeće je posvetilo pozornost i pitanjima arhitekture, digitalnog kulturnog sadržaja i višejezičnosti.

Arhitektura pridonosi održivom razvoju, a posebno su značajni njeni kulturni aspekti. "Arhitektura je temeljno obilježje kulture i tkivo života svake od naših zemalja", naglašeno je u zaključcima Vijeća. S obzirom na njen utjecaj na kulturnu dimenziju gradova, ali i na ekonomiju, socijalnu koheziju i okolinu, arhitektura je primjer transverzalnog karaktera kulture te predstavlja interes brojnih javnih politika, a ne samo kulturnih. Europski gradovi danas se susreću s mnogim izazovima kao što su demografske promjene, pitanje održanja socijalne kohezije, zaštita i valorizacija arhitektonске i kulturne baštine, koji traže odgovore u održivom urbanom razvoju i integriranim stvaralačkom pristupu. Inicijative mnogih europskih gradova, kao što su "europski gradovi kulture" i "stvaralački gradovi" idu u tom pravcu.

Vijeće je prihvatiло zaključke o legalnoj ponudi digitalnih kulturnih i kreativnih sadržaja te o zaštiti i borbi protiv piratskih akcija u digitalnom okruženju.

Prihvaćena je rezolucija o europskoj strategiji višejezičnosti i prezentiran tekst *Višejezičnost: prednost za Europu i zajednicka obvezu*, s ciljem razvijanja dijaloga na svjetskoj razini.

Finalni zaključak Vijeća ministara o promicanju kulturne raznolikosti i interkulturnog dijaloga u vanjskim odnosima Unije i njenih država članica s trećim zemljama odnosi se na kulturne mreže, njihovu snagu u razvijanju suradnje između kulturnih institucija Unije i trećih zemalja, u čemu Hrvatska, zahvaljujući svojim mrežama i umreženosti u kulturi, ima dragocjeno iskustvo. □

K.U.N.S. (Klub umjetnika na Sušaku)
Galerija O.K.
Franje Račkog 24
Sušak, Rijeka

Poštovani,

pozivamo Vas na otvorenje Kluba umjetnika na Sušaku, K.U.N.S., i novog prostora GALERIJE O.K. petak, 23.01.2009.

Program:

19 sati otvorenje prostora K.U.N.S.- a
20 sati otvorenje izložbe „SKICA”, Galerija O.K., Andrea Knežević
21 sat koncert, gost večeri Martina Vrbos

Subota, 24.01.2009., 21 sat koncert ansambla „MIŠEVII”

Kontakt:
0917267888
0922459347

Istrebljenje Židova

Jerko Bakotin**O Izraelu, Gazi i "palestinskom pitanju"**

Posljednji moment u neprekidnoj noćnoj mori koja se eufemistički nedostojno naziva "bliskoistočni sukob" nedavni je izraelski napad na Gazu. Pisati o tome i pri tome pretendirati na to da to pisanje ima imalo smisla izuzetno je teško. Naime, tuča koja se sručila na taj komadić zemlje traje već toliko dugo da je postala vječnost. Šezdeset godina otvorena sukoba i još četrdesetak godina povremena, latentna sukoba formirali su čitavo kolektivno pamćenje oba uključena naroda i percepciju cijelog svijeta. Na Bliskom istoku rat je stalno stanje, vječni, arhetipski rat bez kraja. Sintagma "prije rata" jest oksimoron, a to je i "rješenje sukoba", fenomen koji bi bio ravan božjoj objavi. U tom vrtlogu doslovce ubitačne vječnosti napisani su milijuni tekstova, i ništa se nije promijenilo. Pisarie je bespomoćan i uzaludan čin. Osim što se, kao što nedavno piše izraelski književnik Etgar Keret u Jutarnjem listu, na cmizdravim kolumnama o Palestini dâ dobro zaradi.

Iskupiti Holokaust Palestinom

"Onaj tko se bori s čudovištvima mora biti oprezan da sam ne postane čudovište. Ako dugo zuriš u bezdan, bezdan također zuri u tebe". Tako kaže Nietzsche, i u ovom slučaju ima pravo – zlostavljen je postao zlostavljač. Istina je da je zasnovanje države Izrael kao "židovske države" u ishodištu neprekidnog masakra. Naime, tzv. "međunarodna zajednica" iskupljuje se za svoj grozomorni zločin prema Židovima tako što im dozvoljava ubijanje i protjerivanje Palestinka kako bi dobili njihovu zemlju. Sa svakom palestinskom smrću Zapad se osjeća malo manje krv.

Idje da se u Palestini može zasnovati židovska država a da se ne pita domaće stanovništvo bila je suluda, i danas su vidljive posljedice te odluke. Neizvedivost tog čina uvidjeli su i Britanci. Britanska vlada 1939. donijela je takozvani White paper, kojim se predviđa zaustavljanje židovskog doseljavanja u Palestinu bez pristanka palestinskih Arapa. Holokaust sve mijenja, jer Zapad je brzo morao umiriti izgarajuću savjest. No već 1937. David Ben Gurion, budući prvi izraelski premijer, izjavio je kako "Mi (Židovi) moramo protjerati Arape i zauzeti njihovo mjesto". Holokaust je tom – već postojećem – programu dao neograničen poticaj i kredibilitet.

Izrael je kolonijalna tvorevina u punom smislu te riječi. Metode, situacija, sve je to već viđeno. Ogradena naselja, tortura nad domaćim stanovništvom koje se drži građanima trećeg reda, dozvoljeno ubijanje, mučenje, situacija

istovjetna onoj koju je Fanon opisao u Prezrenima na svijetu. Iznimna je samo fanatičnost i perverzija izraelske borbe, nove metode torture. Od 880 kilometara 8-metarskog zida koji je Izrael podigao 80 posto dijeli Palestine od drugih Palestinaca unutar palestinskih područja, a samo 20 posto dijeli ta područja od Izraela, piše Boris Pavelić, novinar Novog lista koji se upravo vratio iz Gaze. Izrael je nakon "povlačenja" iz Gaze nastavio kontrolirati dotok vode, struje, čitavu infrastrukturu, te je zatvorio sve granične prijelaze. Human Rights Watch i Amnesty International tvrde da je, po međunarodnom pravu, Izrael još okupator. Stvoren je zatvor za nekoliko milijuna ljudi, a potomci logoraša postali su sada logorski čuvaci, savršen hijazam. Jedan izraelski oficir, piše Cécile Winter, uputio je svoje vojnike da "prouče način na koji su Nijemci osvojili Varšavski geto".

Erec Israel

Izrael se do te mjere smatra europskom zemljom da sudjeluje na Evroviziji, pop-simptom kolonijalnog porijekla izraelske države. To je još jedan razlog zbog kojeg se Zapad identificira s Izraelem; nakon što je sam odustao od kravih kolonijalnih projekata, sada može simpatizirati s izraelskim pokušajem. Simbolička veza židovskog naroda s "Obećanom zemljom", Erec Israel, nema na to nikakva utjecaja. Židovi su u Palestinu tokom 19. stoljeća činili oko pet posto stanovništva. Da bi se oni naselili, trebalo je nekog protjerati. U ime čega je Zapad očekivao da bi se Arapi trebali odreći svoje zemlje? U ime zločina s kojim nemaju gotovo nikakve veze? Uostalom, može li itko razuman zamisliti da se Židovima "poklanja" komad Njemačke, Francuske ili Britanije kako bi zasnovali državu?

Izvor je problema u židovskom strahu nakon Holokausta, strahu koji je, kad uzmemo u obzir povijest antisemitizma, potpuno opravдан. Ali ideja da je neka zajednica zbog neizreciva zločina nad njenim pripadnicima zaslужila državu jest problematična u ovom slučaju. Razvoj događaja bio je sljedeći: Europa je toliko zgriješila prema Židovima da oni imaju pravo na arapsku zemlju. Antičko židovsko kraljevstvo nije nikako opravdanje za takvo rezoniranje.

Isto danas vrijedi i za Židove, makar su se uglavnom doselili u posljednjih pedeset godina. Ma što Palestinčini (opravdano) osjećali, nemaju moralno pravo, niti bi pošteno rješenje bilo "baciti Židove u more". Izraelski političari plaše svoj narod "drugim Holokaustom" koji će muslimani navodno počiniti. Neke figure – poput Ahmadinejada – donekle im daju za pravo. Sličnu ulogu ima Hamas, koji su, usput, osamdesetih uvelike potpomagale izraelske tajne službe kako bi oslabile sekularni i socijalistički Fatah, klasičan divide et impera... Hamas se protiv terorističke države koristi terorističkim metodama, neprekidno čineći zločine nad Židovima i uništavajući svoj vlastiti narod. Ali Hamas nima-

lo ne cijeni palestinski život, zato jer je njegovim vodama jasno da on objektivno ne vrijedi ništa, potez očajnika koji nema što izgubiti. Omjer žrtava jest pedesetak ubijenih Palestinaca za svakog Židova. Posljednji koji su imali takvu retributivnu pravdu bili su nacisti. Strogo govorči, Izrael ne provodi genocid. Izraelski političari bili bi relativno sretni da se Palestinčini kolektivno pokupe i odsele u Jordan i Egipt. Uostalom, Palestinčini su u zapadnoj hijerarhiji vrijednosti žrtava zapravo privilegirane žrtve koje ne-prestano dobivaju medijsku pozornost. Vrijednost palestinske smrti za zapadnu "zabrinutu javnost" mnogo je veća nego, recimo, smrt sudanskog kršćanina, što Zapadu omogućava da (licemjerno) kaže – vidite, mi nismo licemjerni!

Negiranje Izraela

Problem je s državom Izrael što je ona stvorena kao "židovska država". Etnoplemenska, ekskluzivistička konceptacija države bila bi danas problematična u bilo kojem dijelu "zapadnog svijeta", ali u uvjetima u kojima postoji Izrael to znači katastrofu. Unatoč nastavljenu židovskom doseljavanju u Izrael, ukupno gledajući Izrael i palestinske teritorije, većinu stanovništva uslijed većeg priještaja uskoro će činiti Palestinčini, tzv. "osveta zipke" pokorenih naroda. To izraelske Židove stavlja u poziciju bješačke manjine u Južnoafričkoj Republici, koja na vlasti ostaje isključivo zahvaljujući sili, i Izrael bi i formalno prestao biti demokratska država. U principu, on to već nije – na predstojećim izborima za Knesset zabranjeno je sudjelovanje dvjema arapskim strankama pod izlikom da one "negiraju državu Izrael". Negiranje Izraela kao židovske države nipošto nije isto što i pozivanje na istrebljenje Židova, i Fatah, koji je do kraja osamdesetih zastupao borbu za oslobođenje cijele Palestine kao demokratske i sekularne države, jasno je razlikovalo to dvoje.

Izrael sam sebi kopa grob. Dok traže američku potporu, tehnološki nemjerljivo superiorniji pripadnici "Izraelskih obrambenih snaga" lako će obračunavati s protivnicima upotrebljavajući robote, pametne rakete i ostalu Mad Max tehnologiju. Posljedica će biti nastavak goljemih žrtava u palestinskoj populaciji te konstantan život u strahu vlastitih civila, kako od Hamasovih ili Hezbollahovih raketa tako i od bombaša samoubojica. Izraelski civilni, poput onih iz Aškelona, moći će se i dalje s brežuljaka oko Gaze nasladivati razaranjima na nedjeljnim izletima. Ironija je u tome da je na simboličkoj razini upravo "Islamska republika" zrcalni odraz "židovske države", a ne Zapad. Realno govorči, život u Izraelu mnogo je slobodniji nego život u Iranu, što se političkih i ljudskih prava tiče; naravno, ako niste Palestinac.

Uspostavljanje zajedničke države

U nedavnom intervjuu Ehud Olmert izjavio je da je kod Palestinaca vidljiv prelazak s "alžirske" na "južnoafričku" paradigmat. U alžirskom je slučaju domaće stanovništvo nakon krvave borbe "bacilo neprijatelja u more" – do tada privilegirani frankofoni pieds-noirs, kojih je bilo više od milijun, kolektivno su se iselili. U južnoafričkom potlačena većina jednostavno je preuzeila vlast. Izrael to ne može dopustiti jer to bi bio njegov kraj, onako kako tu državu vidi vladajuća elita – kao židovske države. No pitanje je kako Izraelci mogu kontrolirati ta dva zatvorena bantustana koja su sami kreirali zajedno s milijunima mrzitelja vlastitog opstanka. Upitno je da li će

Svaki put kada izraelski vojnik ubije palestinskog civila umiru dva Židova
– Palestinač u realnom i Izraelac u simboličkom smislu. Vrhunska ironija povijesti jest da u istrebljenju Židova glavnu riječ ima upravo "židovska država"

slaba, uništena i opterećena golemom mržnjom nezavisna palestinska država donijeti kraj sukoba.

Dugoročno, možda će Izrael zaista u jednom momenu, kada nestane američke potpore, a arapske zemlje stanu na svoje noge (moguće uz asistenciju Irana) biti uništeni uz užasne posljedice. Druga opcija jest beskonačno stanje prikrivenog ili otvorenog rata. Suludo bi bilo pomisliti da ijedna opcija odgovara bilo Izraelu bilo Palestincima. Preostaje treće, najnerealnije rješenje, tzv. *one-state solution*, uspostavljanje zajedničke države Židova i Palestinaca na cijelom području nekadašnje Palestine, dakle na teritoriju današnje države Izrael i "palestinskih područja". To je proces koji bi, kako kaže Alain Badiou, zahtijevao i regionalnog Mandelu, uz tribunal za izraelske i palestinske ratne zločine. Hamas i slične organizacije završile bi na optuženičkoj klupi zajedno s izraelskim vojnim i političkim vrhom. Etička pitanja tu su vrlo kompleksna; naime, za Palestine Hama je – nakon Arafatove smrti i opće Fatahove dezorientacije – legitiman predvodnik narodnooslobodilačke borbe. To je priznao čak i Ehud Barak – u svom slavnom odgovoru na pitanje "Što biste napravili da ste Palestinac?" – "Postao bih terorist", rekao je Barak.

Od temelja novoizgrađena, zajednička država koja bi bila i "utočište za Židove" i palestinska država krajnje je fantastična ideja, no u samom Izraelu sve je više ljudi koji je podržavaju. Po nekim istraživanjima riječ je o petini Židova i četvrtini stanovnika palestinskih teritorija. Mirovorne zajedničke organizacije Židova i Palestinaca koje se zalažu za to rješenje danas traže sankcije i međunarodnu izolaciju Izraela, a da recimo neka *coalition of the willing* bombardira Izrael, imalo bi smisla barem toliko koliko ga je imalo bombardiranje Srbije. Na duge staze zajednička država jedino je održivo i pravedno rješenje, i nažalost, potpuno nerealno.

Badiou u tekstu Izrael: zemlja u kojoj živi najmanje Židova na svijetu navodi da je riječ o označitelju koji je iznimno snažno obilježen konotacijom žrtve. Bezobzirno i agresivno eksploatirajući Holokaust, upravo su cionisti i država Izrael najviše napravili na vlastitom grubljenju prava na taj specijalni označitelj. Jesu li možda Palestinčini novi Židovi, pita Badiou? Parafrasirajmo Sartreov predgovor Fanonu: svaki put kada izraelski vojnik ubije palestinskog civila umiru dva Židova – Palestinač u realnom i Izraelac u simboličkom smislu. Vrhunska ironija povijesti jest da u istrebljenju Židova glavnu riječ ima upravo "židovska država".

Darko Suvin

Potrebna nam je filozofija spasa

Nedavno ste bili u Ateni, baš u doba pobuna koje su zemlju tresle nekoliko tjedana. Kako tumačite te izjeve nezadovoljstva, da li su oni samo nešto privremeno ili znak dubljih problema?

Mislite li da u doba svjetske finansijske krize postoji šansa za promjenu ili je, kako nas je nebrojeno puta naučila povijest, kriza još jedan dogadjaj koji će samo ojačati postojeći sistem?

– Da, bio sam, sasvim slučajno. Demonstracije sam video samo izdaleka, no ponešto sam prošao centrom grada koji sad izgleda kao da je bio pod artillerijskom paljicom (osrednjom, ništa prema NATO bombardiranjima). No razgovarao sam s tucetom starih i novih poznanika, iskrenih i dobro upućenih, pa mi je slika ovakva: nezadovoljstvo velike većine građana (pod time mislim kako na srednju buržoaziju tako i na stanovnike grada) nesumnjivo je i ogromno. Jedan izdavač mi je rekao: "Moj sin ima 11 godina, gleda na starijeg brata i pita me kakvi su mu životni izgledi. Što da mu odgovorim?" Stranke na vlasti, tu ubrajam i sadašnju tobože socijaldemokratsku opoziciju koja se držala sasvim postrance, imaju samo one proklete fundamentalističko-liberalne recepte koje propagira Bruxelles: smanji poreze bogatima, troši novce samo na vojsku i birokraciju, ne pomaži nauku, obrazovanje ili čak industriju, to će sve urediti Nevidljiva Ruka Tržišta. Rezultate vidimo, a vidjet ćemo ih ovih godina sve to više.

IMA LI TU ŠANSA ZA PROMJENU? Dakako, i promjene će sigurno biti, samo ne znamo da li prema većoj represiji (dakle fašizaciji) ili prema demokraciji odozdo uz potporu države

Darko Suvin je pisac, znanstvenik, kritičar i pjesnik, rođen u Zagrebu. Bio je profesor engleske i komparativne književnosti na sveučilištu McGill, sada je profesor emeritus, te član kanadske Akademije nauke i umjetnosti. Bio je potpredsjednik Union Internationale des Théâtres Universitaires, urednik dva znanstvena časopisa, potpredsjednik International Brecht Society, počasni stipendist četiriju sveučilišta, stipendist fondacije Humboldt od 1996. do 2000, gostujući profesor na deset sveučilišta diljem Sjeverne Amerike i Europe. Napisao je trinaest knjiga o utopiji i znanstvenoj fantastici, komparativnoj književnosti i dramaturgiji (posebice o Brechtu i Japanu), teoriji književnosti i kazalištu, kulturnoj teoriji, i stotine članaka. Objavio je tri knjige poezije, za koje je nagradivan u SAD-u i Kanadi. Posljednjih deset godina najviše se bavi političkom epistemologijom. Tijekom 2009. u Beogradu (urednik D. Ajdačić) izlazi knjiga pod naslovom *Naučna fantastika, spoznaja, sloboda* (SlovoSlavia) a u Londonu *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction, and Political Epistemology* (P. Lang).

odozgo. Za razliku od većine drugih zemalja, Grčka ima stvarno lijevu koaliciju u opoziciji, manjinsku ali prisutnu, koja se jedina solidarizira s mladima, policija ih je zajedno poljevala kemijskim tekućinama. No i ta je rascjepkana i idejno vrlo zbumjena. U tu opću zbumjenost onda upadaju tzv. Black blocks koji su razbili nekoliko stotina trgovinskih prozora, što dakako ničemu ne vodi. U novinama piše da su to anarhisti ali mi "pouzdani izvori" kažu da među njima ima bar polovina policijskih agenata-provokatora, da bi se narod uplašio buntovnika. Dakle, sve zavisi o tome tko će kako iskoristiti krizu.

Gdje smo i kuda naprijed?

Vec prvi esej iz knjige Gdje smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spasa: eseji za orijentaciju i djelovanje u oskudnom vremenu na neki način označava vas "prijeđaz" s dugogodišnjeg bavljenja znanstvenom fantastikom na političku epistemologiju. Što je točno ta politička epistemologija i koliko je sama znanstvena fantastika uvjetovala bavljenje političkim problemima? I, biste li se složili da je znanstvena fantastika politička već stoga jer Verfremdungseffekt, koji je – prema vašoj tezi osnovna karakteristika znanstvene fantastike – uvijek dovodi i do promjene svijeta?

– Nisam siguran da brechtovski "efekt začudnosti" automatski dovodi do bilo čega osim posebne vrste čitanja (i predstavljanja), no imate pravo, to nam bar daje šansu da zamislimo promjenjeni svijet, i odvagnemo recimo cijenu promjena. U tom smislu moj rad nakon sredine 1990-tih godina nastavlja se na interesu

Srećko Horvat

Ugledni pisac i teoretičar, vodeći svjetski stručnjak za znanstvenu fantastiku, govori o mogućem kraju SF-a, svetom Pavlu i Lenjinu, Brechtu i mogućnosti spasa

i spoznaje moje "SF faze". U knjizi *Gdje smo?* Vaši čitaoci mogu vidjeti mjesto gdje se, s moje, lijeve perspektive, pitam: Kako to da mnogo toga što smo mislili da zasigurno znamo pred 3-4 desetljeća pokazalo slabo utemeljenim? Uzmimo primjer socijalističku vjeru u "napredak", sjećam se da su se u nas jedan važni časopis i izdavačka kuća koja je objavila moju knjigu pjesama *Armirana Arkadija* zvali Naprijed (po njemačkom uzoru iz 19. vijeka: *Vorwärts*, koji su onda preuzeli Rusi).

Ali kuda to naprijed? To je dakako buržoasko vjerovanje 19. stoljeća, koje ide rukom pod ruku s vjerom u "Nauku" kao postupnom prilaženju potpunoj istini. Oboje se povijesno iskazalo kao netočno: napredak u tehnonauci vodi do više ubijanja. Dakle, kako mi to znamo ono što mislimo da znamo? Grana filozofije koja se time bavi zove se epistemologija (neki preferiraju naziv gnoseologija), a ja joj prilazim preko povijesnog i današnjeg značenja nekih ključnih riječi, jer sam filolog. Tu se radi o našem zajedničkom, kolektivnom preživljavanju. A zajednica se u staroj Heliadi zvala *polis*, te je Aristotel definirao čovjeka, držim točno, kao političku životinju. Time ne mislim na korruptnu politiku kao stranačko gloženje, nego na taj klasični no još uvijek uzorni smisao.

A o naučnoj fantastici (kako se u nas govorilo 1950-tih godina prije trenda političke korektnosti, te ja još uvijek tako govorim kad mogu) bolje da me pitate posebno, da ne oduljim.

Fantasy vs. SF

Onda mi ne preostaje ništa drugo nego da preformuliram prethodno pitanje. U doba kada ste se počeli baviti naučnom fantastikom, taj se žanr smatrao svojevrsnom "nižom kulturom", pa Vas tako u jednom interisu prije gotovo 20 godina i pitaju nije li kontradiktorno da se jedan profesor književnosti bavi naučnom fantastikom. Da li se situacija danas promjenila?

– Povijest je dijalektička, naime kontradiktorno promjenjiva. Najprije je SF (da uzmem tu kraticu za naučnu fantastiku) akademski priznata kao dio ako ne književnosti a ono očigledno kulture, u kojoj ju je danas preko stripova, filmova, TV itd. nemoguće ne priznati. Popularno ju nije

ni trebalo priznati jer je bar u anglofonim zemljama već bila većinski prihvaćena, osobito od mlađeži i univerzitetski obrazovanih ljudi. Ovome treba od 1970-ih nasreću dodati da "ljudi" ovdje počinju uključivati možda oko 1/3 ženskih čitalaca, do čega je došlo kako zbog pojave specifično feminističke tematike, rekao bih najbolje kod Joanne Russ i Suzy Charnas, tako i – možda trajnije – zbog pojave velikih spisateljica poput Ursule K. Le Guin (o kojoj sam mnogo pisao) ili Marge Piercy.

Onda je međutim 1970-tih godina počeo opći pomak udesno koji je ovdje uključivao organizirani protiv "militarističke SF", dobro financiran tajanstvenim fondovima dok nije zadobio vlastitu publiku i automatizam. O tome detaljno pišem u opširnom eseju koji se sad prevodi za *Ubiquitous*. Ali što je najvažnije, došlo je do ogromnog razvoja fantasyja, kako užasa (*horror Fantasy*) recimo od filma *Egゾorcist* na dalje, tako "junačke" (*heroic* ili *epic Fantasy*) nakon uspjeha Tolkiena prvo u knjigama a zatim i u filmskim adaptacijama. (Zanimljivo je da Tolkien 1960-tih godina nije imao posebnog uspjeha osim u maloj grupici fanova, tek ga je novi *Zeitgeist* od 1970-ih nadalje uzdigao na položaj guruva.)

Posljednje statistike koje sam gledao u 1990-tim godinama pokazuju prevlast štampanih naslova fantasyja prema SF-u u omjeru od 2:1, a danas je stanje još gore: pogled u svaku veću knjižaru "sjeverno-atlantskog" svijeta poučava nas da je i sam naslov "SF" ustupio mjesto ili rubrici "SF i fantasy" ili naprosto "fantasy". Fantasy je dakle infiltrirala same kriterije kakav je to književni rod i što valja čitati. S time sam se morao nevoljko suočiti, pošto ne volim čitati fantasy osim ako ju piše Le Guin ili Miéville (imam još nekoliko ovakvih slabosti, te mi se recimo sviđaju poneki, nažalost ne dominantni, vidovi *Gospodara prstenova*, kao što je odnos prema prirodi). No državni udar u zemlji koju istražujete ne možete ostaviti postrance.

Bijeg od povijesti u ahistorijsko vrijeme prostor

Ako, dakle, danas apsolutnu prevlast ima fantasy, možete li pojasniti otkuda taj uzlet, tko su ljudi koji čitaju fantasy i koja je u svemu tome pozicija SF-a?

razgovor

– Elem, našao sam, u ovećem eseju g. 2000., da je zajednički nazivnik "epskog" fantasyja odlučno odbijanje bilo kakve tehnologije, urbanizacije i financija povezanih s kapitalizmom Industrijske revolucije i njegovim racionalizmom. (Tekst je preveden izgleda i u nas mada ja prevod nisam nikad viđao.) Tko je "idealni čitalac" kome i na koga je ovaj književni rod upućen? To je prvenstveno nezaposleni ili povremeno zaposleni mladi muškarac od recimo 15-35 godina, koji bježi od povijesti u ahistorijsko, alternativno vrijemeprostor, gdje se bar može uživjeti u uspjehe Conana ili sličnih junaka. Radi se dakako o posljedici ogromnog finansijskog i kulturnog osiromašenja te generacije, pa ju ja ne mislim kriviti: više se o nju ogrešuju nego što ona grijesi.

Sto onda preostaje u ogromnoj većini fantasyja? Rekao bih transpozicija svakodnevnih životnih iskustava te generacije ukoliko ona guše neke središnje vidove ličnosti. *So far so good*, to je sasvim OK, ali ako se u isto vrijeme odbacuje svaka društveno-povjesna zakonitost i svaki opći interes, onda konstatiram, jao, da to vodi do znatnog sužavanja tematike, uglavnom na narcizam i nasilje. Mjesto bilo kakovih povijesnih zakonitosti ili bar tendencija – buržoaskog "napretka" ili socijalističkog poricanja kapitalizma koje zadržava dostignuća industrijalizma – zauzima politika moći. U tom je pogledu "bušizam" zakoniti nasljednik Conana.

A gdje je tu SF?

– SF je privlačan društvenim grupama koje vjeruju da se sada može učiniti nešto za kolektivnu povijesnu budućnost – makar u vidu strašnih upozorenja (dakle pišući distopije, "nove mape pakla"). To po pravilu za sobom povlači dobrosusjedski odnos, a većinom i pravi savez, s tehnonom. Naprotiv, u situaciji kad je čitav životni svijet u međuvremenu prožet razgranatim kapilarama mnogo dublje kolonizacije, fantasy se obraća nesigurnim klasama ili frakcijama koje su odbačene u lutanje i ostale bez te vjere, te se sa užasom suočavaju sa vlastitom sadašnjosti i budućnošću, ili se odlučuju da se dobro provedu prije Potopa – ili oboje. Za njih neoliberalistički fundamentalizam s općom nesigurnošću za radni narod nije faza kapitalizma nego naprsto prirodni okoliš, zato i odbacuju svaki racionalizam, profitni ili anti-profitni, te cvatu magija i new age religije.

U toj atmosferi postavilo se ozbiljno pitanje dolazi li do kraja SF, u smislu unutarne spoznaje propasti kojoj onda slijedi izdavački slom. I o tome sam pisao, a tekst izlazi u sljedećem *Ubiqui*, izgleda. Moj bi odgovor bio

da ako se SF neće ograničiti na "hard" varijantu, dakle divljenje NASA-i i slično, te postati naprsto sasvim rubno čitanje za studente inženjertva, može konkurirati fantasy jedino tako da bude integralno kritička. To znači spoznajno angažirana i, kako god posredno, politička, jer je politika u interesu profitne ekonomije danas naš ekvivalent starinske Sudbine, fatuma: ona je fatalna. A kakva je to književnost koja ne govori o sudbini ljudi?

Može biti da je stanje u SF filmu nešto bolje, no pošto ja filmove sad vidim samo preko SKY televizije, nemam dobru pregled. Inače je za mene valjda najbolji SF film, shvatimo li taj termin široko (nauka kao spoznajnost, o čemu raspravlja moj posljednji još neobjavljeni esej), *Yellow Submarine* Beatlesovih. A usto *La Jetée* Chrisa Markera.

O Lenjinu i sv. Pavlu – komunizam spas

U svom tekstu Displaced Persons objavljenom u uglednom časopisu New Left Review početkom 2005. spominjete zanimljivu podjelu Regisa Debraya na "produkтивne" i "distributivne" intelektualce. Što zapravo danas – u doba u kojem svako sredstvo, pa bilo ono usmjereno i protiv sistema, može biti preuzeto od strane sistema i potom prodano kao još jedan artikl u muzeju revolucije – znači biti "kritički" intelektualac? Kako ponovo revitalizirati ideju utopije kada kapitalizam, kao što tvrdite u vašem traktatu o distopiji iz 2001., može "kooptirati sve što može od utopije"?

– Kako reče teoretičar utopije Ernst Bloch, korisna je jedino "konkretna" utopija. Nisam zaljubljen u taj termin, no čini mi se da ako jedan pokret uporno i argumentirano traži, recimo, zagaranirani životni minimum za sve stanovnike neke zemlje (što je po proizvodnim snagama sasvim moguće), to je konkretna utopija koju sadašnji sistem ne može kooptirati. Isto tako ako se traže znatne i rastuće investicije u energiju Sunca, koja je jedina neiscrpiva, i slične mjerne. Kad bi se u SAD-u svi prozori uvozili, da ne gube toplinu, uvoza petroleja iz arapskih zemalja ne bi uopće trebali. (Ali pogodite tko bi na tome ekonomski izgubio?) Kako to spojiti s dnevnim brigama političara ne znam, nisam nikada bio političar, ali ne vjerujem da to nije onkraj ljudske domišljatosti. Ponuditi takve prijedloge nekom pokretnu (stvarnom ili priježljivano) znači po meni biti kritički ili produktivni intelektualac. Dakle ne samo dekonstruirati, nego i rekonstruirati.

Ako neke socijalističke ideje poput Napretka, dakle, nisu uspjele, što se onda još može rekonstruirati? Da li je to možda Žižekov "Povratak Lenjinu", Lacauova ideja populizma

Zajednički nazivnik "epskog" fantasyja je odlučno odbijanje bilo kakve tehnologije, urbanizacije i financija povezanih s kapitalizmom. Industrijske revolucije i njegovim racionalizmom. Tko je "idealni čitalac" kome i na koga je ovaj književni rod upućen? To je prvenstveno nezaposleni ili povremeno zaposleni mladi muškarac od recimo 15-35 godina, koji bježi od povijesti u ahistorijsko, alternativno vrijemeprostor, gdje se bar može uživjeti u uspjehe Conana ili sličnih junaka

ili pak "Mnoštvo" Hardta & Negrija kao rekonstrukcija Deleuzeove i Guattarijeve ideje nomadologije?

– Mislim da tu trebam jednu ogromnu pretpostavku, iz koje sve ostalo slijedi, naime (da citiram sam sebe): Gde smo? Mi smo (to mislim već bar 15 godina) u povjesnoj fazi gdje cijelom čovječanstvu, ili bar civilizaciji kakvu je proizvela kako velika tako i degenerirana buržoazija, recimo od 16. do 17. stoljeća našavamo, prijeti slom. A možda i civilizaciji uopće, pa to je stara tema SF koja je prvu kulminaciju našla u H. G. Wellsu! Do tog može doći na najrazličitije načine, recimo nuklearnim ratovanjem, no baza svemu jest da je kapitalistički način života energetski neodrživ. Nema dosta energije na ovom planetu da se nastave velegradovi s neboderima, privatni auti kao danas, globalni avioturizam i slične monstruoznosti (megarmije, naprimjer).

U slomu nam treba jedna jedina stvar u kojoj se sve druge stječu, u koju uviru ili iz koje izviru: SPAS. Zato nam je danas najблиža epoha sloma Rimskog Carstva. I zato je već 1919. veliki teolog Karl Barth povukao paralelu između upravo objavljenog Lenjinove *Države i revolucije* i pisama (svetog) Pavla u *Evanđelju*, a ta je paralela ponovno oživjela u posljednjih 20 godina ili slično, recimo (ono što ja znam) u spisima Taubesa, Badioua, Boyarina, pa i Žižeka... A prije Bartha, prvo na što sam našao kao podstrek za razmišljanje, bio je Shawov uvodni esej za dramu *Major Barbara*, gdje je Pavle opisan kao genijalni aparatiček, za što Shaw kao fabijevac nije imao baš mnogo simpatija.

Ako želite, na Savla iz Tarsa možemo se vratiti. Tu treba dakako mnoštvo distinkcija. Prvo, spisi pod njegovim imenom redigirani su od aparatizirane Crkve i nisu svi njegovi, a oni koji jesu vjerojatno su ponegdje prerađeni. (Slično kao izdanja Lenjina pod Staljinom.) Drugo, ne smije se zaboraviti na ogromne povijesne razlike između njega i Lenjina: Pavlov komunizam ljubavi imao je 300 godina vremena u polaganju epohi da se razvija i postupno dode do vlasti, te još postepečno truli u vlast, dok se u 20. stoljeću sve to ubrzano odvijalo. Daljnja je ogromna razlika Pavlov teizam, vjera u Ješu kao spasitelja na križu, u što ne mogu ući. No paralela, koliko god da ima granice, ipak postoji te bih sad htio reći ono najvažnije: zašto je ona visoko pertinentna?

Moja je teza (i o tom sam napisao esej) da je horizont pravog komunizma – recimo Marxovog, te Lenjinovog, te danas ponešto drugačijega – ili spas ili nije ništa. Stoga držim, dvostrukom herezom, da mi na ljevici valja da se

nadovežemo na neke divne Marxove uvide o religiji kao živoj proturječnosti. Dozvolite mi ključni citat: "Religiozna bijeda je ujedno izraz prave bijede kao i protest protiv prave bijede. Religija je uzdah *bedrängt* stvorena." "Bedrängt" pak znači, u pjesničkoj zgušnlosti, kako potlačenog tako i ojadenog, dakle kako pritisak na stvorene izvana tako i rana iznutra. To znači ne temeljiti se na njegovom i Engelsovom pouzdanju da kad se religija jednom filozofski shvati više ne vrijedi trošiti energiju na nju, da se dakle "kritika teologije preobraća u kritiku politike".

Jer: prvo, što ako je politika kao i (kako je Marx briljantno pokazao u velikom poglavju o fetišizmu robe) politička ekonomija najintimnije prožeta neartikuliranom, i tim opasnjom, teologijom? Tu valja čitati Benjamina. Ili opet Marxa, u *Kapitalu*: "Akumulirajte, akumulirajte: to je Mojsije i proroci!" – naime najviša religiozna zasada. A drugo pak, praktički govoreći, nakon ogromnih uspjeha fundamentalističke desnice, prvo u fašističkom valu a drugo u neoliberalnom (dok nam danas prijeti spoj tih dvaju valova upravo pod žezлом "spasa"), s pouzdanjem valja škrtariti. Bolje je reći, s Lenjinom, nešto kao: ako mi nismo sposobni da zamislimo i učinimo A, nastat će B. Riječima Rose Luxemburg: socijalizam ili barbarstvo (što je donekle kleveta na povijesne barbare). Ili riječima Juvenala, nenadmašenog satiričara upravo one degeneracije Rima toliko slične našoj, *spes nulla ulterior* – druge nam nade nema.

Kako organizirati spas?**Što to točno znači danas?**

– To znači da nam valja da-nas biti jednako toliko fundamentalnima kao i fundamentalisti, samo na fundumentu (temelju) trijezne i razumne procjene. Skoro sam rekao na-učne procjene, ali pod uslovom da se nauka redefinira udaljivši ju od one danas hegemonijske, koja ne mari za život. U toj optici, žalim reći da ne držim mnogo do "Mnoštva" Hardta & Negrija, ne vidim što praktički iz njihove konstrukcije slijedi. U najboljem slučaju manifestacije po ulicama koje od Seattlea i Genove do Atene danas očigledno same po sebi ničemu ne vode, naime ako se Mnoštvo teoretski i politički ne organizira mnogo čvrše, izbjegavajući pri tom ono od čega oni opravdano bježe, naime kruti centralizam staljinističke tradicije. Laclau je pak za mene naprsto rene-gat, odbijam ga a limine.

Najzanimljiviji mi je dakle od svega što ste spomenuli Žižekov "Povratak Lenjinu" s time da treba MNOGO više razrade što od tog našeg velikog pretka prihvatići a

razgovor

što odbiti. O tome mnogo mislim i bude li zdravlja možda ču nešto pisati. Čini mi se da je imao pravo u izreci "Organizacija je jedino oruđe proletarijata", a zar ne postajemo danas svi mi "radni ljudi" manje više proleteri bez imovine? Drugim riječima spas nikako neće doći sam od sebe, naprotiv će ga profiteri ometati gdjegod stignu, kao u današnjim trilijunskim potporama bankama da nastave *come prima, meglio di prima* (talijanska pjesma: Kao prije, bolje no prije).

Dakle kako organizirati spas? Praktički valja dakako prvenstveno raščistiti s Lenjinovom zamisli o avantgardnoj Partiji, koja je gadno kompromitirana zabranom frakcija 1921. i užasima za kojima je diktatura Staljinove grupe zatim posegla. To je dovelo i do potpune sterilizacije teoretskog mišljenja u klasičnim komunističkim partijama, gdje je zadnji spomena vrijedni doprinos hipoteza o fašizmu Georgija Dimitrova sredinom 1930-tih (mnogo prekasno i s mnogo pojednostavljenja). Samo su izbjeglice s ruba, kao Mao, Tito i Ho, uspjeli preodoljeti tu paralizu, a u teoriji isto tako i "marksiistički gerilci" – intelektualci (termin je Lukáčev), sve izvan domašaja Staljinove policije.

Za mene su tu u prvoj generaciji najvažniji Brecht (kao politički filozof, još neotkriveni kontinent u nas mada poznat u Njemačkoj) i Gramsci, koji je, jao, više uspio stvoriti u Mussolinijevom zatvoru nego što bi bio u Staljinovom hotelu u Moskvi...

Kad smo već kod pitanja rekonstrukcije pojedinih ideja, ajmo biti do kraja politički nekorektni: mislite li da je u nekom obliku, ukoliko se složimo da je koncept Mnoštva manjkav upravo zbog nemogućnosti povezivanja heterogenih pokreta, moguća rekonstrukcija krutog centralizma staljinističke tradicije, bez staljinističkih posljedica? Isto, da se nadovežemo na prethodno pitanje, mislite o "rekonstrukciji" socijalizma u Latinskoj Americi (od Cháveza do Moralesa)?

– Ne, već sam rekao da to ne mislim, staljinističku tradiciju valja shvatiti u starinskom rječniku kao kontrarevolucionarnu, tu je Trocki imao pravo. Na sreću je titozam bio tek polu- ili četvrt-staljinistički, naime preuzeo je od staljinizma ono jedino dobro, što je modernizacija i industrijalizacija – uza sve manje potrebnii partijski monolitizam. Valja pronaći usku stazu između dva ponora.

Prvi je ponor nepovezanosti koji također znači ne-poslijedičnost: tj. iz onog što činite, možda vrlo samopožrtvovno kao u slučaju "naroda Seattle" ili talijanskih *girotonda*, ništa ne slijedi, jer nema organizirane političke snage s povijesnim pamćenjem i

kontinuitetom, kakve su bile socijalističke političke partije u 19. i komunističke partije u 20. stoljeću. Drugi je ponor diktatura zapravo neizabranog centra nad pokretom: jer, ako to smijem reći à la Derrida, nema pravog izbora bez izbora, tj. bez sukoba idejâ ne kao neprijateljâ već kao takmaca prema (skoro) istom cilju. Takva se diktatura na koncu može održati samo hegemonijom političke policije, a u inozemstvu tenkovima. Lenjinova zabrana frakcija mišljena je za JEDNU GODINU, no onda je postala trajnom, i unutarja demokracija, koja je bila odlika Boljševičke partije dotada (kao i svih socijalističkih partija prije nje), smrvljena je. Razumijem da u uslovima ubilačkog carističkog progona u Rusiji ili karadžordevićevskog u Kraljevini Jugoslaviji praksa nameće neke granične frakcijama, ali su one i tada postojale (u KPJ sve do Staljinovih čistki i ubistava 1930-tih godina). Čini mi se da je Lenjinova parola "demokratskog centralizma" dobar početak. No poučeni gorkim iskustvima, morali bismo mnogo preciznije razraditi kako funkcioniра demokracija i kako centralizam u tom okviru (kao Petracin goruci led).

Za Latinsku Ameriku, "od Cháveza do Moralesa", uključivši i ponovo prihvaćenu Kubu i recimo Ekvador, nisam stručnjak i znanje mi je dosta površno. Čini mi se da su i Chávez i Morales važni državnici jer su za istinsku nezavisnost svojih zemalja, koja materijalno znači raspolaganje izvoznim dobrima, kao što to već stoljećima čine velike države, naime u korist svoje države i svog naroda, a ne stranih banki i kompanija. S druge strane nisam siguran što bi preostalo od Chávezovog npora da ga sutra netko ubije, što nije nemoguće, tj. kakva struktura to nosi osim karizmatskog vode i plebejske simpatije. Morales je naivac među morskim psima, i manevrirala kako najbolje može, a prepreke su mu ogromne u jednoj od najsiromašnijih zemalja svijeta. Eh da je barem vlada ŠFRJ odbila plaćati dugove Međunarodnoj banci u 1980-tima, kako to danas odbija Ekvador, vjerovatno bi još postojala!

Sto se tiče socijalističkog (ili nekog budućeg neo-komunističkog) pokreta, tu valja u svakom slučaju pažljivo proučiti i učiti od Latinske Amerike: prvo od Kube i sandinističke Nikaragve (uključiv njihove nemale greške, npr. prema intelektualcima i homoseksualcima, ali to ne bi smjelo sprječiti našu kritičku solidarnost), zatim od Chiapasa i Subkomandanta Marcosa, junaka dostojnog Balzacovog ili možda Stendhalovog pera, te od gore spomenutih zemalja. Predugo

Svako je stanje stvari suoblikovano onime kako ga zamišljamo, dakle kultura ili vjerovanja su isto tako materijalne snage kao i tenkovi. Što su banke bez vjere u njih?

je lijevi pokret bio europsocentriran, usprkos upravo Lenjinovoj velikoj ideji da se orijentira na Aziju (čini se da je među njegovim precima bio i pokoji Tatarin). Čak su i Marx i Engels napisali neke danas neodržive (ili tek poludržive) stvari o recimu Indiji ili Slavenima, uz masu sasvim originalnih i pionirskih uvida.

A valja učiti što je hegemonija i od buržoazije, cija bi parola po meni mogla biti: *banks not tanks* (to se izrodilo u bušizmu, i sad joj se bumerang vraća).

Europski apartheid i vrijednost Brechta

U tekstu o emigraciji kao i u jednom slijedećem tekstu u Critical Quarterly (2008.) detaljno se bavite problemom imigracije. Nemiri imigrantiske mladeži u pariškim predgradima 2005. godine, kao i "izvanredno stanje" zbog imigranata u Italiji na ljetu 2008., gdje trenutačno živite, pa imate i bolji uvid u samo stanje stvari, pokazuju da je ideja Europe pod velikim upitnikom. Etienne Balibar, primjerice, ide toliko daleko da govori o novom europskom apartheidu, o ukidanju graniča pod cijenu stvaranja novih granica. Mislite li da "ujedinjena" Europa može dovesti do promjene ili je problem imigracije nešto naprsto ne može biti riješeno neoliberálnim sustavom tržišta rada? Hoće li se nezadovoljstvo imigranata i totalitarističke reakcije vlasti u idućim godinama još više zaostrići?

– Mislim, nažalost, ovo drugo, za oba Vaša pitanja. Sigurno jest da idemo prema apartheidu, a glavni je razlog za to što progone imigrante možete plaćati veoma, veoma malo i zabraniti im da stupe u sindikate. Time s jednim udarcem ubijate dvije muhe, jer "urođenim" radnicima onda možete reći: "Ako ne nađete dobrovoljni način da smanjite svoje plaće, uzet će imigranti" – ili pak, "tvornica će otici van naše zemlje". Imate pravo, to je pitanje u biti nerješivo unutar neoliberálističkog fundamentalizma, imigranti su novi proletarijat protiv kojega se huška stari (bivši) proletarijat. No prosvjetljene snage unutar svake zemlje morale bi se boriti za osnovna ljudska prava svakog stanovnika (ne samo građanina!) u njih, tako da se bar najgori ekscesi ublaže.

To isto važi za Europu, ako se ujedine ne samo banke i birokracije nego narodi koji glasaju i rade, dakle ako se poštuju najosnovnije zasade demokracije kojih danas u "ujedinjenoj Europi" nema. Zamislite da recimo Lukjanenko u Bjelorusiji imenuje vladu a narod može birati samo savjetodavnu skupštinu, koja bi se frutma protiv tog gaženja demokracije digla! Europa je politički

otprilike na razini Irana, bez njihovog teološkog razloga (no dakako, neoliberalistički fundamentalizam je skrivena ateistička teologija)...

Vratimo se na kraju na početak, Vašoj tvrdnji da je Brecht kao politički filozof još uvijek neotkriveni kontinent. Dok je na početku Vaše karijere Brecht prije svega bio značajan u spoznajno-teorijskom, epistemološkom smislu, sada u prvi plan dolazi "politički Brecht". Pišući o Fredricu Jamesonu i njegovoj knjizi Brecht and Method ističete da Brecht danas može biti koristan i u mijenjanju katastrofalnog stanja današnjice, pri čemu nam može pomoći i njegova metoda. Na koji točno način, i što je to što od Brechta kao političkog filozofa možemo bašiniti?

– Zapravo bih rekao da je spoznajno-teorijski interes nepromijenjen, u meni kao subjektu i Brechtu kao objektu, samo se žarište na određene vidove i implikacije njegovog rada promijenilo. Dijelom i zato što smo svi kasno shvatili koliki je bio njegov interes za političku filozofiju i historiografiju, i kakve je briljantne uvide u njih imao. A dijelom zbog toga što nas danas drugo boli.

Brecht je po meni, i po nekim drugim novijim istraživačima kao što su Jameson i Haug, izuzetna pojava u više pogleda. Prvo, živio je na raskršću Europe, tj. primao je pobude kako iz snažne nacionalne tradicije tako i iz iskonskog lenjinizma mladog SSSR-a s jedne, a Francuske i USA s druge strane. Drugo i najvažnije, bio je pjesnik i pjesnički dramaturg koji, u njegovoj izreci, nije ostavio mozak u garderobi pri ulasku u teatar (ili u poeziju). Za njega se teorija, teatar i poezija intimno prožimaju – mada pripadaju različitim diskurzivnim žanrovima. Treće, možda središnje, iz toga rezultira da je uspio spojiti dvije glavne, često nažalost glupo suprostavljene, tradicije ljevice: s jedne strane samo-organizaciju radnih ljudi, *basis democracy*, koja je teoretski kulminirala u Rosi Luxemburg.

S druge strane demokratski centralizam nužan za odlučujuće bitke kao što su dolaženje na vlast i slično, koji je teoretski kulminirao u Vladimиру Uljanovu-Lenjinu. Brechtov je Berliner Ensemble bio u Istočnom Berlinu luksemburške oaze unutar partijske diktature, koja ju je mrzila ali trebala, te ograničavala na sve moguće načine. Na primjer, uhapsili bi njegove mlade suradnike, a on im je slao u zatvor hrane i papira (da prevede latinske pjesmice), dakle kako hranu za želudac i za um tako i znak neprekinute solidarnosti. Solidarnost kao parola radničkog pokreta bila je za njega najveća politička vrlina, umjesto klasne "pravde". (Zar ne bismo mogli iz toga

razgovor

danas naučiti kako pristupiti imigrantima? Ili egzilantima, kao npr. izbjeglom srpskom stanovništvu današnje Hrvatske?

U svojim najvažnijim djelima, lirskim i dramskim, Brecht piše novolike parabole: autonomne priče koje ipak ciljuju, kao i Ješuine, na Carstvo Nebesko, što danas znači: doстоjni život svakoga na Zemlji. To također neutralizira opasnost doktrine, koja je veoma potrebna ali ograničeno upotrebljiva. Takav je utjelovljeni "nauk" za Brechta prisutan u držanju ili stavu malih ljudi koji se bore za slobodu: Šen Te, Gruše i Azdak; ili je pak užasno odsutan iz njihovog stava, kao kod Majke Kuraž, i pretvara ih u zombie. Galileo pak oscilira između ta dva stava, naime on je za Brechta konačno tragični renegat (intelektualac!).

Učenik je važniji od nauka**Što slijedi iz toga?**

– Iz toga slijedi bar dvoje. Prvo, nauk nije platonika ideja koja nam domahuje iz svjetle budućnosti, nego je metoda (*meth'odos*) egzodus, izlaska iz rata, poniženja i iskorštavanja, dakle Put (*odos*) po kome valja hodati. To čemo shvatiti ako začudno i začuđeno promatramo kako to Brechtovi likovi, i ljudi oko nas, i mi sami, taj nauk kao metodu primjenjuju ili ne primjenjuju. (No naglasak SAMO na metodi, bez nekih konkretnih uvida i nauka koje od Brechta možemo manje-više preuzeti, pripada Jamesonu, a ja ga, uza svo poštovanje, držim ponešto previše ekskluzivnim.) A da bismo ikoga i išta shvatili, moramo shvatiti njihovu uronjenost u situaciju: nema Bića van konkretnje situacije, utvrđuje Brecht (zajedno sa Sartreom, Bahtinom i Merleau-Pontijem, ili danas s Donnom Haraway); a usto (zajedno s mladim Lukáćem ili Wittgensteinom), svako je stanje stvari suoblikovano onime kako ga zamišljamo, dakle kultura ili vjerovanja su isto tako materijalne snage kao i tenkovi. Što su banke bez vjere u njih?

Drugo, utjelovljenje, središnji misterij kršćanstva, važno je i za Brechta, jer se nauk praktički nalazi kod učitelja koji se i sami uče. Jedna je od središnjih brethovskih maksima, "Učenik je važniji od nauka": ovo treba da bude vesela nauka, štono reče Nietzsche.

Pošto vjerujem da je dokaz pudinga u tome da ga jedemo (teoretski rečeno: dokaz je u provjeri praksom), dozvolite mi da svršim jednom pričicom iz Brechtove neobično zanimljive zbirke kratkih proza *Me-Ti*:

Tu dode k Me-ti-ju i reče, "Želim da sudjelujem u borbi klasa. Pouči me". Me-ti reče, "Sjedni".

Tu sjede i zapita, "Kako da se borim?" Me-ti se nasmija i reče, "Sjedi li dobro?"

"Ne znam", reče Tu začuđeno, "kako bih drugačije sjedio? "Me-ti mu to objasni, "Ali", reče Tu nestrpljivo, "nisam došao ovamo da učim sjediti". "Znam, ti tižiš učiti kako da se boris", reče Me-ti strpljivo, "ali u tu svrhu valja da dobro sjediš, jer mi upravo sada sjedimo i želimo učiti sjedeti".

Tu reče, "Ako bih uvijek težio da zauzmem najlagodniji stav i da što najbolje mogu koristim postojeće, ukratko ako bih težio za zadovoljstvom [Genus] je također užitak, naslada, lagoda, DS], kako bih se onda borio?"

Me-ti reče, "Ako ne bih težio za zadovoljstvom, ne bih želio da što najbolje mogu koristim postojeće, niti bih zauzimao najlagodniji stav, čemu bih se onda borio?"

U ovoj je pseudo-konfucijskoj *chinoiserie* mnogo toga, no primjetio bih na kraju samo da u njenoj dijalektici trena i trajanja, cilja i sredstva nije izbrisana napetost između njih. Majstor prihvata Učenikov hvalevrijedni kolektivni cilj. Pita ga samo kako će on taj cilj utjeloviti u slijedu trenova. I zašto?

Sad bi tu mogla uslijediti rasprava kako da se izmjeni ova pričica uzimajući u obzir degeneraciju bivših pseudo-komunističkih elita u svijetu i u nas. Ali to moram ostaviti za slijedeći intervjuy, ako će ga tko htjeti.

Moja me klasa izdala

Nadajmo se da će biti prilike za jednu posebnu raspravu o tome, jer u hrvatskom ste "javnom" prostoru odnedavno ponovo prisutni, prije svega zahtvaljujući Marijanu Krivaku, koji je i preveo vašu knjigu Gde smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spasu: eseji za orijentaciju i djelovanje u oskudnom vremenu (Hrvatsko filozofsko društvo, 2008.), kao i časopisu za znanstvenu fantastiku Ubiq. U sljedećib par godina trebal bi, i na širem prostoru bivše Jugoslavije, izaći nekoliko novih izdanja. Kako, iz kuta dobrovoljnog egzila, gledate na to?

– Možda nemate sa svim pravo jer sam ja stalno objavljivao u nas, valja ne tako često, u časopisima kao *Književna smotra*, *Republika* (danas *Književna republika*) i *Frakcija*. No svakako vlada sada veća "potražnja". Gledam na to s jedne strane s veselim iznenadenjem jer to nisam očekivao. Fino je da ima takvih ljudi kao Krivak, ili urednici *Ubiqa* Šakić i Žiljak, ili Visković u Zagrebu i Ajdačić u Beogradu koji namjeravaju izdati moje knjige o SF-u (knjiga za Beograd već je gotova). A usto gledam na to i kao na svoju ljudsku i ako hoćete spoznajnu dužnost – što se nekad reklo "ideološku", no

meni se taj termin nikada nije osobito svidao. Pa ja sam živio u toj zemlji trećinu stoljeća, svojih najljepših (i također, pod fašistima u ratu, najgrozitijih) godina, svoje mladosti i aktivističkih nada, i mnogo joj dugujem, svoje temelje, svoj komunistički – možda polukomunistički? – odgoj. A dugove valja vraćati. To valja imam od svojih djedova, solidnih građana, i opet u oba smisla: jedan je bio glavni knjigovoda Prve hrvatske banke a drugi trgovac kolonijalnom robom. Oba unutar 3 bloka od Jelačić-placa. U tom smislu sam potomak buržoazije, samo me je moja klasa izdala.

Kad god je u pitanju povijest odlaska iz pojedine zemlje, pa i iz sveučilišne ustanove, ispredaju se različite legende. Voljeli bismo čuti koji su bili Vaši razlozi za rastanak sa zagrebačkim Filozofskim fakultetom?

– Otisao sam iz Jugoslavije i sa Sveučilišta u Zagrebu u jesen 1967. Zašto? Pred nekošto godinu objasnio sam to u intervjuu Srećku Puligu objavljenom u *Feral Tribune*, pa ovdje ponavljam glavne crte i dodajem ponešto. Odgovor je kako jednostavan, tako i vrlo zamršen. Jednostavno, u mom sam odsustvu (na Fordovoj stipendiji u SAD-u) godine 1965-66. propao na reziboru za asistenta nakon 6 godina u toj funkciji. Za to vrijeme sam bio objavio 5 knjiga i dobio posebnu dozvolu da držim predavanja iz teatrologije (pošto je katedra postojala ali predavanja nije bilo). Tada je u Vijeću Filozofskog fakulteta važila utopiskska demokracija po kojoj je za svaki rezibor, bez obzira na broj prisutnih, bila potrebna absolutna većina od oko 100 članova Vijeća. Glasanje je bilo oko 2:1 u mojoj korist, no uračunavši odsutne falio mi je jedan glas do absolutne većine.

Tada sam podnio sudu tužbu protiv nepravilnosti u vođenju te sjednice. Filozofski fakultet se nakon tužbe povukao, da mi je plaćeni dopust i razmišljao o načinu da se skandal izgledi. Meni je pak bilo jasno da se sudskom odlukom ne može ostati na jednom fakultetu, te sam u ljeto 1967. podnio ostavku i prihvatio poziv za predavača na Sveučilištu Massachusetts u SAD-u. Ravnog 7 godina (kao u Bibliji), dolazeći svake godine na 2-3 mjeseca sa Sveučilište McGill u Montrealu, pokušavao sam se vratiti na zagrebački Filozofski fakultet. Čak sam održao jedan kratki extramural kurs za studente magisterija; no sve bez uspjeha.

Dugi odgovor bi bio preduž. Morao bih ulaziti u lične netrpeljivosti prema meni prvo prof. Torbarine (koji nije trpio da bilo tko piše drugačije o stvarima o kojima je on bio rekao svoju), pa onda mog kolege na Komparativisti Svetu

Petrovića, itd. Ne bih ulazio u tragikomicne detalje jer su to konačno ljudi koji su nešto stvorili, i sad potezati sitne taštine ovdje, a paranoje ondje ne bi nikome služilo na čast. Također bih morao raspredati o nekim vlastitim naivnostima. Držao sam, recimo, da je samo po sebi razumljivo kako u nauci vrijede samo argumenti a ne—osobito u humanističkim naukama—također i autoriteti i pozicije. To bi se pak ispreplelo sa "srednjim" i po meni najvažnijim odgovorom, što se nekad reklo ideološko-političkim. Pao sam naime između dva stolca: nacionalista, koji me kao marksista, ma koliko "neo", nisu voljeli iz danas jasnih razloga, i partijske (SKJ) čelije čiji sam član bio no koja me nije obranila.

Bilo je to tim teže prugati jer sam se upravo bio vratio iz SAD-a gdje sam održao niz predavanja na glavnim sveučilištima od obale do obale i bio "special student" na Dramskom odsjeku Sveučilišta Yale, te sam indiagnirano odbio veći broj prijedloga da ostanem predavati u SAD-u ("jer me Jugoslavija treba"). A tamo sam bio pošao da prostudiram sve glavne odsjeke teatrologije – što sam i učinio i negdje imam ogromni zavežljaj zapisa iz te godine – da bi se po mom povratku osnovao nezavisni Odsjek za teatrologiju. Očigledno se ta zamisao nekima krugovima, kako sveučilišnim tako kazališnim (koji su inače bili pokatkad prisno povezani, recimo prof. Torbarina sa režiserom Habunekom) nije svidala, te je diskusija da li je kompetentan netko tko nije bio svršio disertaciju mada je napisao 5 knjiga i dobio sve moguće međunarodne stipendije, bila izlika za ono što Francuzi zovu *le non-dit*, ono neizrečeno (ali bitno). Moji su prijatelji tvrdili da je sigurno postojao i faktor antisemitizma... Bio sam duboko degutiran i povrijeđen, otpriklje kako razočarani ljubavnik onakve ljubavi kakvu imate valja samo jednom u životu.

Otuđeni intelektualac se može biti bilo gdje u svijetu

Moram reći da zapravo onda još nije bilo nikakve jasne recimo "ideološko-političke" fronte između nacionalista i SKJ. Prvo smo svi dakako bili patrioci, kako svoje uže "nacionalne republike" tj. u ovom slučaju Hrvatske, tako federalne Jugoslavije, i nacionalno pitanje tek je bilo počelo tijekom. Drugo je razdjelnica bila i donekle generacijska, mada bi bolje bilo reći da je padala između starinskih pozitivista i bar početnih dijalektičara, između njutonovaca i ajnštajnovaca: onda se bilo počelo govoriti o ruskom formalizmu, o pariškom strukturalizmu, i slično. Ja sam npr. počinio jedan od mojih nediplomatskih

gafova kad sam u diskusiji na Hrvatskom filološkom društvu o novoizašloj knjizi Škreba i Petréa o Teoriji književnosti upitao Petréa, profesora slovenske književnosti, što li mu je to sadržaj i forma: je li to kao časa (forma) sa vodom (sadržaj), ili se ta hidrostatska metafora može drugačije tumačiti? Može li se recimo isti sadržaj preliti u sasvim drugu formu, a ista forma čase može primiti razne tekućine? I kako to biva u književnosti? Pokojni Petré (inače jestoki član SKJ) nije možda uopće shvatio na što sam ciljao, shvatio je samo da on odgovora na to nema te se ljuto uvrijedio... Takvih sam pitanja bio, na veću slavu istine, postavio i drugim prijateljima, te su mi se konačno o glavu obila.

Osjetio sam dakle manevre oko tog glasanja kao kulminaciju nekih ranijih neprilika u mom partijskom, književnom i kazališno-kritičarskom radu. U svim tim poljima, moja mi se i nešto starija generacija (recimo ona sigurno značajnih režisera u glavnim kazalištima) bila pokazala kao prilično klikaška, slabo se gdje javno diskutiralo o samom meritu. A znate da se na sveučilišta drugih republika u nacionalno-federiranoj SFRJ bar u humanistici nije moglo ići. Osim toga, zagrebačka je humanistika uprkos svemu bila umnogome stvarno dobra, pa ja nisam ni htio drugdje. No konačno sam morao zaključiti da mogu biti otuđeni intelektualac bilo gdje u svijetu.

Ukratko, otisao sam jer su mi tadašnji Zagreb, a što je praktički značilo usto tadašnja akademска Jugoslavija, pokažali da neće trpjeti integralno "ligeve", naime one koji ne mare za postojeće stručne hijerarhije nego su okrenuti kako kritičnosti tako interdisciplinarnosti, bez ograđenih polja. Za mene je biti ljevi značilo biti intelektualac, u čeliji govorio sam usred ponekad žestokih preprički (o ličnim pitanjima, recimo) "Drugovi, ko što reče Gramsci, Partija treba da bude kolektivni intelektualac". A htio sam svakako biti sveučilišni profesor, što je u mojoj generaciji bila čast i ugled – na milionere smo gledali vrlo sumnjičavo, kao na pretpotpne pleziosauruse: mora da su nešto skrivali, nekoga prevarili i eksploatirali, kad su postali takvima (što danas vidimo da je točno). Čudna emigracija...

Moja mama, veoma realistična i praktična osoba, rekla mi je nakon nekoliko godina da bih Torbarini i Co. trebao zapaliti svjeću u Kamenitim vratima za zahvalu. No ja se često pitam jesam li pogriješio, koji dio odgovornosti za raspad SFRJ, čija osnova zamsao federalne ravnopopravnih naroda za mene ostaje najbolji ideal ovog prostora, pripada ljudima poput mene koji su otisli. □

Inteligentan hommage Bollywoodu

Mario Slugan

Proslavljeni Danny Boyle uhvatio se u koštač s kompleksnom, u osnovi epskom temom no uspijeva vješto izbjegći predvidiva rješenja koja spomenuti okvir nerijetko donosi što rezultira uspjelom kritikom trivijalne slike potkontinenta

**Danny Boyle, *Slumdog Millionaire*, gl. u.
D. Patel, A. Kapoor, S. Shukla, UK/USA,
2008.**

Danny Boyle, autor vršnih ostvarenja poput *Trainspotting* i *28 dana kasnije*, kao i nešto slabije *Plaže*, ovaj je put nakanio snimiti film koji će se svijjeti najširoj publici i ne samo da je u tome uspio već je u procesu uspio zaraditi nominaciju za *Zlatni globus*. No to je samo dio uspjeha; Boyle je uzeo najbanalniji mogući okvir – natjecanje *Tko želi biti miličunaš* – TV-kviz uzbudljiv vjerojatno samo rodbini i bližim prijateljima nesretnika koji se našao preko puta Tarika, a i to tek nakon desetog pitanja, da bi od njega učinio mjesto ushita i razgaljenosti bliskih onima što utiskuju filmovi poput *Amelie*. Naravno, ništa tog tipa ne ide bez ljubavne priče, a lonac u kojem se sve to skupa ljepe po zakuhati imaginarij je moderne Indije – od slamo Mumbaia, preko turističke meke Taj Mahala i natrag do nebodera najvećeg indijskog grada, a neće odmoći ni žličica Dickensove romantičarsko-realističke poetike.

Film se otvara dolaskom Jamala Malika (Dev Patel svojoj prvoj filmskoj ulozi) na hindi verziju *Miličunaša*. Jamal je, očito zbuđen, sa srcem u petama, bačen na pozornicu preko puta podbadajućeg indijskog Tarika – Prema Kumara – koji će se ispostaviti zlonamernijim od Danijele iz *Posljednje karike*. Ispučetka se unezvijereni Jamalova pojave može objasniti tremom zbog nastupanja u emisiji s višemiličunskom gledanošću (ili beskrajnom iritiranošću glazbenom najavom *Miličunaša*, koja je bolno univerzalna i identična našoj, kao i svi ostali zvučni efekti). Međutim već sljedeća kadar-sekvencija koja će neko vrijeme paralelno pratiti Jamalova prva pariranja Premu, a u kojoj neki debeli policajac dobrano šamara Jamala (formalno, jukstapozicijom naglašavajući Premove verbalne nasrtaje) jasno daje do znanja da se razlog inicijalnog Jamalova ponašanja krije u nečem drugom. Policija vjeruje da je Jamal varao na kvizu jer kako bi inače neobrazovano pseto iz slama poput njega moglo doći do posljednjeg pitanja kad fini ljudi poput profesora i doktora nisu došli ni blizu. Ono što slijedi kroz dobar dio filma Jamalovo je objašnjavanje pozna-

vanja odgovora na zadana pitanja koja u pravilu može zahvaliti traumatičnim iskustvima od djetinjstva nadalje. Iza svakog odgovora leži priča koju će Jamal podijeliti s policijskim inspektorm.

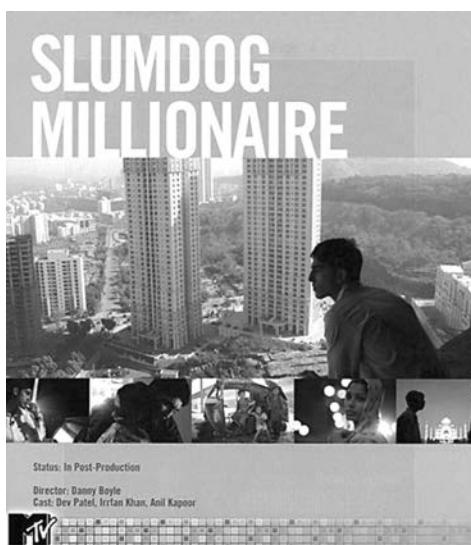
Bolivudske reference

Prvi odgovor ime je zvijezde Bollywood-a iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća (izabran čak i za parlamentarca u osamdesetima) – Amitabh Bachchan – nešto što svatko tko je gledao filmove u Indiji naprosto mora znati. No priča iza odgovora nije toliko jednostavna; osim što na formalnoj strani započinje niz implicitnih referenci na Bollywood-koje će neuvijeno kulminirati u odjavnoj sekvenci, na narativnoj strani prvi je to slučaj Jamalova razočaranja bratom Salimom. Salim će se kroz tok radnje pokazati kao ključni agent – onaj kojemu Jamal naprosto neće moći parirati. Ništa bitno neće se moći dogoditi bez Salimove intervencije, bilo da Jamala spriječi u nečemu, bilo da mu pomogne ili barem da omogući neku njegovu akciju prešutnim pristankom. Salim je zapravo ključni lik koji omogućuje i onemogućava Jamalu kontakt s njegovom ljubavlju – Latikom (Freida Pinto, također u svojoj prvoj ulozi). Svojim oscilacijama, kojima je lako utvrditi motivaciju, no nemoguće predvidjeti koji će od motiva prevladati – koristoljubje ili privrženost bratu – Salim će redom Jamalu omogućiti poznanstvo s Latikom, predati istu progoniteljima, spasiti je od ovih nekoliko godina kasnije samo da bi joj oduzeo djevičanstvo nekoliko sati kasnije, još jednom je oduzeti Jamalu ponašajući se kao vjeran lakaj svog najnovijeg šefa i napisljetu okrenuti se protiv tog istog kriminalca i omogućiti romantično finale ljubavnima.

Jamal je kao krajnja suprotnost Salimi zapravo potpuno nesposoban da sam učini išta odlučujuće, barem što se Latike tiče. To pak ne znači da ne pokušava, da nije ustrajan u nastojanju da je pronađe nakon svih njihovih rastanaka. Upravo ga to i dovodi na *Miličunaša*; u pokušaju da zauzme mjesto u Latikinoj mašti prijavit će se na televizijski program koji raspire njezine snove o bijegu. Makar ga kroz pitanja zapravo vode nevjerojatne okolnosti njegova života (u kojem su ključni prevrati posljedica Salimovih akcija), Jamal će pri kraju ipak nadmudriti i samog Tarika koji će mu pokvareno pokušati podvaliti pogrešni odgovor. Ovdje će Jamal ipak zavrijediti status protagonista na razinama višim od puke revnosti.

Osjetljivost za pitanja suvremene Indije?

Odgovori na pitanja u kvizu (posebice početni) služe i dočaranju života u slamu. Posebno je dojmljiva kadar-sekvencia potjere s početka filma (jedna od onih koje neupitno duguju formalnim rješenjima iz *28 dana kasnije*, ali ovaj put kao postupak prikidan dječjoj zafrkanici, a ne paničnu bijegu od zombija) čiji

što nema pretenzije na predstavljanje sveukupne indijske zbilje, već mu je osnovno organizacijsko načelo iskorištanje popularne percepcije Indije, tada nemamo posla s prepotentnim "epskim" pokušajem, nego s inteligentnom kritikom trivijalne slike Indije.

Ta slika zasigurno uključuje slamove metropola, pakistansko-indijski sukob u srži religijske naravi, Taj Mahal, djevojke s crvenim točkama na čelima, gužve, kriket, Bollywood... Sve je to Boyle fino zamijesio u namjerno najtrivijalni od svih okvira, TV-kviz koji uniformno prelazi kulturne granice i u nepromjenjenu obliku može egzistirati bilo gdje. Jedine varijacije koje su dopustive pa i poželjne u pravilu su kulturno specifična pitanja koja se bave indijskom poezijom, filmom, religijom... Dakle, *Miličunaš* potpuno odražava formu filma. Formalno i narativno govoreći, okvir je već viden – zapadnjačka produkcija sa zapletom u maniri Dickensa. Siromašan dječak zaljubljuje se u isto tako siromašnu djevojčicu, koju uzdržava bogati mene, dječak gaji emocije spram nje kroz čitav narativ, a sve to, dakako, na pozadinu kriminalnog miljea kojim mene ordinira. Što se sadržaja tiče – kao i pitanja – on je specifično indijskog štaha.

Krasno koreografirano finale

Dodata implicitna sugestija da se ovaj film ne zabrinjava pitanjem koja bi forma retrospekcije najbolje odgovarala realističnom prikazu života lika i društvene zbilje u podlozi isprva je ponešto razočaravajuće poklapanje toka Jamalova života s pitanjima na koja treba odgovoriti. U najmanju je ruku pomalo čudno što redoslijed pitanja bez iznimke odgovara vremenskom slijedu događaja u Jamalovu životu koji su osigurali odgovore na ta pitanja. No svrha toga i jest da se ovdiknemo od očekivanja nekog hiperrealističnog postupka, prepustimo klasičnom postupku linearog opisa razvoja lika (koji su ionako preuzeli trivijalni oblici poput sapunica) i spremimo za velike događaje u životu glavnoga lika.

Ono što je najveći Boyleov podvig na razini gradnje filma jest uspjeh da svakodnevni, neuzbudljivi format kviza opterećen predobro poznatom glazbenom pozadinom i nezanimljivim voditeljievim intervencijama pretvoriti u krasno koreografirano finale u kojem je, da ne otkrijem previše, odgovoriti na milijunsko pitanje najmanja od briga. Sam završetak točka je na i, sugestija i jasan dokaz da se ovdje radi o filmu kojemu je svrha zabaviti, ali i filmu koji je svjestan trivijalnih formi najčešće upotrebljavanih s istom namjerom te im se ne srami pribjeći zato što im je sposoban pridati dodatnu vrijednost.

Odjavna plesna kadar-sekvencia kao da je pobegla iz bolivudske spektakla, a konačni je hommage Bollywoodu u nikada ostvarenu poljupcu – film završava tik pred dodir Jamalovih i Latikinih usana, u trenutku čega postaje jasno da čitav film nije prekršeno bolivudske pravilo neprikazivanja ljubljenja. □

Fasciniranost praznovjerjem i parapsihologijom

Aniela Jaffé

Aniela Jaffé pokazuje da je stav C. G. Junga prema parapsihologiji i praznovjerju bio nedvosmislen, a njegova fasciniranost stalna i bez prekida

Kao znanost parapsihologija je relativno novijeg datuma, dok praznovjerje moramo smatrati drevnom pojavom u okviru ljudskoga ponašanja. Dok se parapsihologija bavi objektivnim istraživanjima, želeći razumjeti i svrstati fenomene u kategorije moderne znanosti, praznovjerje je svojstven subjektivan doživljajni karakter i temelji se na nepromišljenu i nerazmtnetu prihvaćanju iracionalnih veza i "natprirodnih" činjenica. Te se veze i činjenice djelomice podudaraju s parapsihološkim temama, samo što se praznovjerje izražava drugačijim jezikom i iziskuje drugačiju vrst formulacija: unutar praznovjerja nepoznate su prekognacije, to jest, izvančulna opažanja ili sposobnost da se unaprijed znaju buduća događanja, ali se prihvaćaju predosećajući i predskazanja. Ljudi koji imaju dar vidovitosti imaju "drugo lice" ili "šesto čulo", sinkroniciteti se shvaćaju kao predznaci, a tko hipnotizira, ima "zao pogled"; zatim, psihokineza se smatra čarolijom, medij se naziva vješticom, i tako dalje.

Praznovjerje i arhaički slojevi duše

Praznovjerje potječe iz arhaičkih slojeva duše, iz nesvesnoga. Zbog toga se i javlja emotivna rezonancija kod praznovjernih reakcija i postupaka: sveukupno čovjekovo raspoloženje zahvaćeno je suočenjem – svejedno da li spram dobra ili spram zla.

Kao što parapsihologija zauzima mjesto takoreći "pokraj" psihologije (pará, grč. – uz, kod), tako je praznovjerje smješteno "pokraj", ako ne i na sasvim suprotnoj strani priznatog religijskog vjerovanja. "Praznovjerje je vjera u djelovanje i mogućnost zamjećivanja sila koje nisu objašnjene prirodnim zakonima, ukoliko iste nisu utemeljene u samoj vjerskoj doktrini", tako glasi definicija u *Rječniku njemačkog praznovjerja* (*Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, 1927, sv. I, str. 66), čijih nam deset svezaka pruža uvid u gotovo nepregledno mnoštvo praznovjernih pretpostavki i običaja.

Već se u *Starom zavjetu* više puta govori o praznovjernim običajima, koji su karakterizirani kao *primitive* i vjeri strani načini razmišljanja. (...)

Da sumnja sram takvih praznovjernih praksi nije tekovina moderne prosvjetjenosti, dokazuje nam grčki prijevod Petoknjižja, Septuaginte (iz 3. st. pr. Kr.), u kojemu se umjesto riječi

"prizivači duhova" često upotrebljava riječ "truhobzorci". Cijelim srednjim vijekom provlače se crkvene zabrane usmjerenе protiv praznovjernih običaja pogana. Još su u 12. stoljeću papinske vlasti smatrala praznovjerje stvarnom opasnošću, koja se javlja kada čovjek nije dorastao duhovnom zahtjevu kršćanstva. Drugi vatikanski koncil (1962. – 1965.), pod vodstvom pape Ivana XXIII., kasnije pod vodstvom Pavla VI., iskazao je optimizam spram suvremene znanosti i tehnike jer "njihovo izoštreno poimanje pročišćava vjerski život od magijskog shvaćanja svijeta i od još prisutnih elemenata praznovjerja" (*Kleines Konzilskompendium*, Freiburg, 1966, str. 454).

Freud i okultno

"Okultnom se odazivaju mračne nakanosti", napisao je Freud (*Traum und Telepathie*, Sabrana djela, XIII, 1922, str. 172), aludirajući riječu "mračno" na nesvesno. Freudova formulacija bila je sve drugo osim teorijske spekulacije, jer je nastala na osnovi raznolike vlastitog iskustva. Usprkos sumnji i racionalizmu razvijenu do krajnijih granica, ni Freud nikada u potpunosti nije mogao izbjegći fascinaciju parapsihologijom i onime "okultnim". Pokazivao je izričitu sklonost prema praznovjerju, a izgleda da ga je snažno, mračno nagnuće, zaobišavši svjesno htjenje, povezalo s "okultnim". Ernest Jones, u poglavlju *Okultizam* svoje biografije o Freudu (*Das Leben und Werk von Sigmund Freud*, sv. I–III, Bern/Stuttgart, 1960. – 1962.; usp. i sv. III, str. 437–473), navodi za to neke primjere. Freud pokatkad nije okljevao posegnuti za "magijskim" postupcima ne bi li odvratio nesreću koje se pribjavao: kada se njegova starija kći nakon teške operacije nalazila u životnoj opasnosti (1905.), razbio je malu mramornu Veneru iz svoje dragocjene zbirke – prema Ernestu Jonesu radilo se o postupku prinošenja žrtve kako bi se spasio djetetov život. Freud je zatim kao mladić nehotice slomio zaručnički prsten, poklon svoje zaručnice. Nakon toga ju je u pismu zamolio neka mu "časno i posavjeti kaže da li ga prethodnog utorka (prekjučer), između pola jedanaest i pola dvanaest, možda slučajno nije voljela" (Ibid., sv. III, str. 442). Slomljeni prsten shvatio je kao omen, predznak. Na temelju svog praznovjernog vjerovanja u brojeve bio je uvjeren da će umrijeti u 61. ili 62. godini. Kada se previdanje nije ispunilo, napomenuo je u jednom pismu: "To pokazuje koliko malo povjerenja možemo imati u natprirodno" (Ibid., sv. III, str. 454). Zajedno s prijateljem Ferenczijem posjećivao je gatare i izvodio telepatske pokuse u kojima su sudjelovali njegova kći Anna i Sandor Ferenczi. (...)

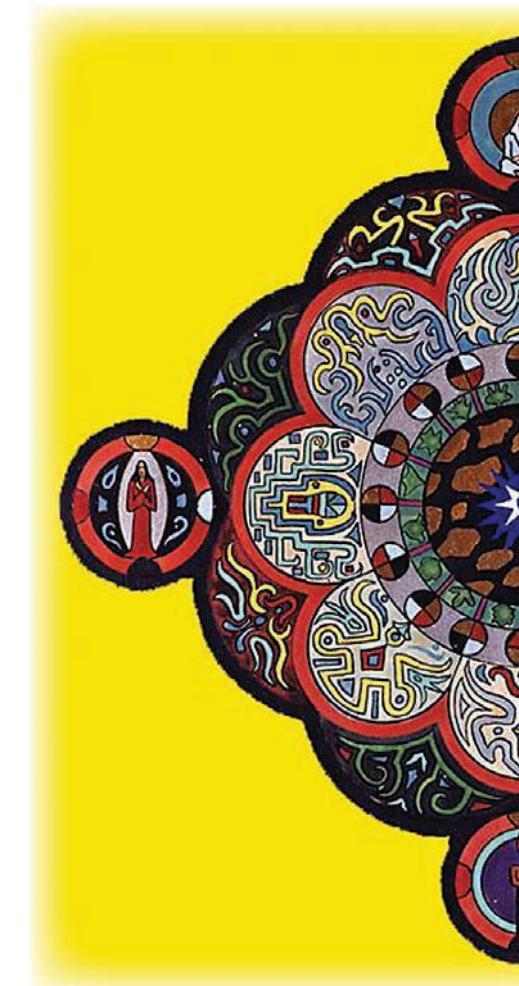
Ovo nije mjesto na kojemu bismo izložili Freudove teorije i misli o parapsihologiji, već se radi o osobnom i ljudskom stavu prema okultnome, o sumnji koja je ustupila mjesto fascinaciji. Najprije je prevladavalo odbijanje: u jednom razgovoru Freud je pozvao Junga

na podizanje bedema protiv "zlokobne bujice okultizma" (navod prema A. Jafeé: *Geisterscheinungen und Vorzeichen. Eine psychologische Deutung*. Olten, 1979., str. 155). No s vremenom je postao svjetan svoje fasciniranosti okultizmom, čemu su doprinijeli Ferenczi i Jung, pa se samo još pokatkad tužio "da su ga te stvari uvijek donekle zbunjivale" (E. Jones, str. 472). Srpnja 1921. pisao je parapsihologu H. Carringtonu: "Da se sad umjesto na kraju nalazim na početku znanstvene karijere, možda ne bih usprkos svim poteškoćama odabrao baš nijedno drugo područje rada", to jest odabrao bi upravo "okultne fenomene" (E. Jones, ibid., str. 456). Kasnije je zaboravio na te riječi poričući da ih je ikad napisao (usp. E. Jones, sv. III). (...)

Jung i okultno

Stav C. G. Junga prema parapsihologiji, pa i prema praznovjerju bio je nedvosmislen, a njegova fasciniranost stalna i bez prekida. Za njega je vrijedilo geslo: "Naša slika svijeta odgovara stvarnosti samo onda ako u njoj svoje mjesto ima i ono nevjerojatno", pri čemu je pod "nevjerljativim" shvaćao ono što unutar statističkih istinitosti predstavlja neminovnu iznimku (C. G. Jung, *Ein moderner Mythos von Dingen, die am Himmel gesehen werden*, Sabrana djela, sv. 10, str. 429).

Već kao student Jung je pomno proučavao parapsihološku literaturu i priređivao spiritističke seanse sa svojom mlađom sestričnom kao medijem. Analizu njezinih izjava u stanju transa objavio je u disertaciji pod naslovom *O psihologiji i patologiji takozvanih okultnih fenomena* (1902., Sabrana djela, sv. 1). Početkom dvadesetih godina s jednim medijem izveo je niz pokusa zajedno s poznatim parapsihologom grofom Albertom Schrenck-Notzingom i psihijatrom Eugenom Bleulerom. Ti pokuši odvijali su se u ciriskoj psihijatrijskoj klinici Burghölzli i Jung je iz vlastitog iskustva bio upoznat s materijalizacijama i psihokinetičkim fenomenima (usp. A. Jaffé, *Parapsychologie*, U: *Aus C. G. Jungs letzten Jahren*, Daimon, 1987.). Kada se medij nalazio u transu, zrakom su letjeli podmetaci za pivske čaše premazani svjetlećom bojom i andeli iz kartona. Kasnijih godina manje su ga zanimale spiritističke pojave, a više takozvani fenomeni sinkroniciteta. Pod sinkronicitetom je podrazumijevao princip objašnjenja koji se primjenjuje kod fenomena koji se ne mogu objasniti kauzalno. Tome pripadaju, recimo, proročanski snovi (budući događaji ne mogu kauzalno uzrokovati sadašnji san) i široko područje takozvanih "smislenih slučajeva". Kod takvih slučajeva vanjski događaji nisu s unutrašnjim stanjem, s nekom mišlju ili osjećajem povezani kauzalno, nego putem *smisla*. Navedimo čest slučaj: pomislimo na nekog čovjeka i neposredno nakon toga od njega primimo pismo ili vijest. Kada su se takvi fenomeni pojavljivali u Jungovu životu, on se prema njima uvijek odnosio s udirljenjem, s vidljivom fascina-

cijom; štoviše, potakli su ga na njegovo najvažnije parapsihološko djelo (usp. *Synchronizität als ein Prinzip aktausalen Zusammenhangs*, Sabrana djela, sv. 8, str. 475 i dalje). Astrologiju je shvaćao nadasve ozbiljno, a s drevnom kineskom proročanskom knjigom *I Ching* eksperimentirao je tijekom mnogih godina na nagovor prijatelja, sinologa Richarda Wilhelma. Godine 1950. napisao je predgovor engleskom izdanju te knjige. U osnovi Jungova stava prema *I Chingu* krila se istinska fasciniranost. Pa ipak ju je pokatkad odlagao. U veljači 1945. godine napisao je: "Nisam se njome (*I Chingom*) služio već više od dvije godine, osjećajući da čovjek mora naučiti hoditi u tminu ili isprobati (kao kod učenja plivanja) može li ga voda nositi" (C. G. Jung in Bild und Wort, Hg. A. Jaffé, ilustracija 18).

Goethe je praznovjerje nazvao "pozijom života", a sukladan pozitivan stav možemo pronaći i u Junga. Boraveći u Istočnoj Africi kod plemena Elgoni, promatrao je kako su njegovi pripadnici svakog mjeseca pozdravljali uzak srpskog mladaka i svetkovali trenutak njegova izlaska: pružali su mu ususret ruke ovlažene pljuvačkom, čime su htjeli reći – nudim ti svoju dušu. Jung je preuzeo taj običaj – uvijek kada bi se na čistu nebuh ukazao srpskog mladaka, pozdravljao ga je poput pripadnika plemena Elgoni. Za njega je to bila i igra i simbolička gesta, a ipak izraz štovanja veličine te moći koja nas okružuje na nepojmljiv način i jednako tako nepojmljivo u nama živi.

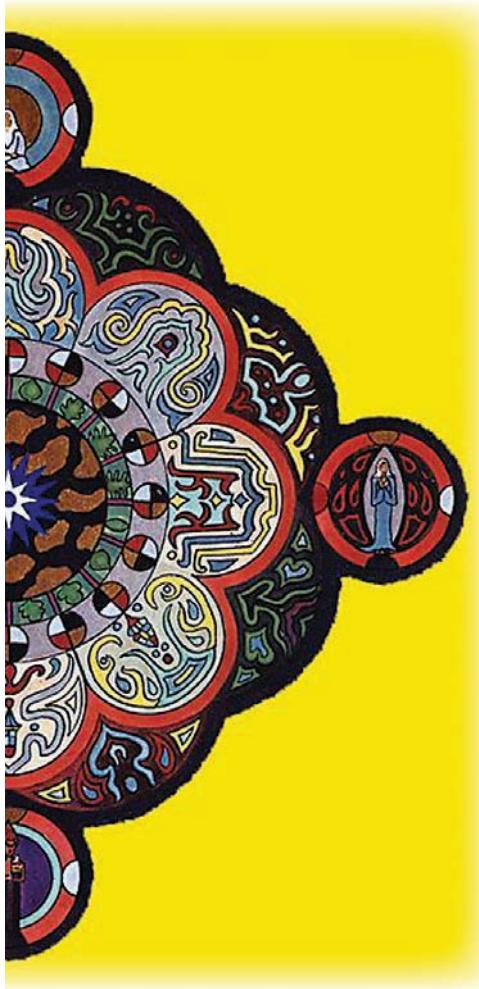
Visokorazvijena tehnika i okultno

Ne trebamo se čuditi što su i Freuda i Junga fascinirala "okultna" iskustva, kao i pitanja parapsihologije. Kao protagonisti dubinske psihologije nisu mogli a da se ne pozabave neobjašnjenim fenomenima koji su očito bili povezani s nesvesnjim. No u ovome članku ne bi trebalo biti riječi samo o fasciniranosti pojedinih znanstvenika parapsihologijom ili praznovjerjem, već i o činjenici da takva fasciniranost danas očito zahvaća velike mase ljudi. Uvijek se iznova ističe da praznovjerje u razdoblju tehničke predstavlja anakronizam. Pri točni-

socijalna i kulturna antropologija

jem promatranju ipak se ispostavlja da visokorazvijena tehnika na neočekivan način promiče praznovjerje: tehnika je, istina, čovjeku u ruke dala nezamislivo moć, istodobno mu prizavši u sjećanje i opasnosti apokaliptičkih razmjera – uništenje okoliša, totalni rat uporabom nuklearnog ili kemijskog oružja, prepunjenost, genetsku manipulaciju i tako dalje. Na takvu mogućnost destrukcije duša reagira s više ili manje svjesnom uznenemirenošću. Epoha tehnike potajice se preobrazila u razdoblje straha. A poznato je da razum u stanju emocionalnog straha ne može izdržati niti mu se može oduprijeti, već uzmiče prepustajući čovjeka nadmoći iracionalnog mišljenja i djelovanja: čovjek počinje zapažati znakove ili predzname koji tobože "naješćuju" ono nadolazeće, proročanstva bi imala rasvjetliti sudbinu, simboličkim, a "magijskim" radnjama pokušava se odagnati ono nepredvidljivo ili odvrati prijeteće zlo.

U kriznim situacijama našega vremena na površinu izranja *primitivno* mišljenje i ponašanje karakteristično za praznovjerje. Budući da razum i tehnika očito zakazuju, a ni crkve više ne pružaju dovoljnu zaštiti pred agresivnošću tehnike, čovjek traži utočište kod tajnih sila, očekujući od njih veću i djelotvorniju pomoć. Takav stav proizlazi iz instinktivna, kompenzacijskog otpora spram racionalnog mišljenja, na kojemu se temelji takozvani "napredak". Mogli bismo, dakle, govoriti o regresiji na *primitivne* načine ponašanja i reagiranja. S psihologiskog gledišta to ne bi bilo ništa čudno jer je, kao što je formulirao Jung, "naša svekolika prošlost pohranjena u najdubljim slojevima naše racionalne svijesti" (C. G. Jung, *Psihologija i alkemija*, Naprijed, Zagreb 1984., str. 37). I u takvoj situaciji lako može doći do odgovarajućeg *abaissement du niveau mental*, spuštanja duhovne razine.

Val okultizma

No za praznovjerje ipak ne možemo reći da je pojava koja u osobitoj mjeri karakterizira 20. stoljeće. Praznovjerje je bilo, kao što smo već spomenuli, još u najranijim razdobljima i u svim kulturama. Stoga bi s obzirom na našu temu bilo točnije odabrati drugi pojam. Jer ono što suvremenog čovjeka obuzima i fascinira, ono što se suprotstavlja racionalnom ili dogmatskom mišljenju daleko nadilazi ono što se u početku nazivalo praznovjerjem. Stoga se, u želji da se okarakterizira snažan pokret koji je zaokupio i općinio velik broj ljudi, govoriti i o "valu okultizma". Ponešto neodređeni pojmovi "okultizam" i "okultno" ne obuhvaćaju samo praznovjerje već podrazumijevaju i takozvane paranormalne fenomene poput micanja stola, spiritizma, pa sve do proročanskih snova, životu nakon smrti, duhova, proricanja, magije, i tako dalje, pa ih se upotrebljava i kada je o tome riječ. Dodajmo tome da se pojmom "praznovjerje" često koristi u pejorativnom smislu: ono što postoji, ali se ne može racionalno objasniti, prebro se vrednuje kao praznovjerje. Međutim i kod parapsihologije se radi o prirodnim fenomenima koje prirodne znanosti nisu uspjеле do danas objasniti. Stoga se misli da ih se svrstavanjem pod pojmom "praznovjerja" može odbaciti, kao da je tom kvalifikacijom donezen o njima konačan sud.

S obzirom na temu o kojoj govorimo, potrebno je upozoriti da parapsihologija kao znanost ne pobuduje fascinaciju, pa dakle ne može ni biti govora o djelovanju na mase. Parapsihološke metode za to su odviše trezvene ili prekompli-

cirane. Potajna, nesvesna fascinacija u najboljem se slučaju može razabrati iz vrlo emotivnih polemika protiv tog područja istraživanja. Koliko se mnogo, to jest, koliko malo ljudi zanima za nebrojene statistike, recimo, J. B. Rhinesa i ostalih parapsihologa? Ili za mjerenja s encefalografiom? Ili za sistematičan pristup paranormalnoj spoznaji? Tako i slično glase parapsihološke teme koje su na dnevnom redu usporedo s vrlo pomno provedenim istraživanjima pojedinačnih slučajeva i s vršenjem pokusa. Parapsihologija, kao znanost ne izaziva fascinaciju i nema nikakve veze s praznovjerjem. Upravo suprotno, moglo bi je se smatrati prosvjetljujućim i djelotvornim oružjem protiv lakovjnosti i zastranjanja koje nalazimo u okultizmu.

A pretjerivanja i zastranjanja ustinu im a; naime, postoje slučajevi u kojima se od okultnih praksi očekuje povećanje osobne moći, pri kojima se istinska fasciniranost onim okultnim izokreće do neurotične ovisnosti, naposjetku i takvih kod kojih je presudna potreba za senzacijama. Navedimo primjer: nakon objavljivanja Jungove knjige o "letećim tanjurima" (usp. godista *Zeitschrift für Parapsychologie und Grenzgebiete der Psychologie* od 1957. god.), u jednem američkom novinama objavljena je senzacionalna vijest da je C. G. Jung uvjeren u konkretno postojanje NLO-a. Taj dan telefon nije prestao zvoniti u Jungovoju kući u Kūsnachtu: javljali su se novinari i velike europske i druge novinske agencije htijući pobliže saznati o tome. A da nitko knjigu nije pročitao! (...)

U pojavu "vala okultnosti" valja ubrojiti i opsežnu literaturu posljednjih godina o smrti i o životu nakon smrti. Drugi simptom jest zapanjujući odjek koji je izazvala knjiga *Égゾrcist* Williama Blattyja, bivseg isusovačkog štićenika (kasnije snimljena i kao film) – u Americi je prodano više od 12 milijuna primjeraka. U to također spadaju milijunske naklade knjiga Ericha von Däniken, koji je pokušavao dokazati postojanje i utjecaj izvanzemaljskih bića, kao i knjige Carlosa Castanede koje su vodile na listama bestsela (o tome kako je meksički indijanski šaman Don Juan uveo autora u magiju). (...)

Zaključno se postavlja pitanje kako čovjek doživljava neposrednu konfrontaciju s okultnim, pitanje koje se ne odnosi toliko na stručnjake paragnostike ili na medije, ni na eksperimentalnu situaciju, nego na anonimna pojedinca suočena s iskustvom natprirodnog ili nadiskustvenoga.

Jedno od istraživanja područja okultnoga (A. Jaffé, *Geisterscheinungen und Vorzeichen. Eine psychologische Deutung*, Olten, 1979.) pokazalo je da na primjer ljudi s darom prekognacije budućih događaja, bilo putem sna bilo putem naslućivanja ili posredovanjem "unutrašnjih lica", pate zbog te sposobnosti kao pod teškim bremenom, i to osobito kada s određenom pravilnošću mogu predviđjeti nastojanja drugih ljudi. (...) I književnica Annette von Droste-Hülshoff (1797. – 1848.) spominjala je ljude s darom "drugog lica", kojima je i sâma pripadala, kao "vrstu koja je izložena mukama". Pa ipak ni u tim slučajevima ne možemo previdjeti fascinaciju onime "neprijatnim", zloslutnim, koje životu dotičnih daju neobičnu dubinu.

Drukčije je opet kada prekognacija budućih događaja, vidovitost i slično, tvori jednokratno iskustvo; ono čovjeka obuzima svom snagom i ustinu duboko, tako da čak i provijećeni intelektualac

ostaje pod dojmom i ne može se oduprijeti fascinaciji, makar naknadno bez obzira na to pripovijeda o "slučaju". "Čovjek iz naroda" "okultna iskustva" poput proročanskih snova, telepatije i vidovitosti najčešće pripisuje djelovanju "viših sila". Nastaje predosjećaj smislene povezanosti između osobnog života i neke nepoznate, nadosobne i natprirodne instance, pokatkad i uvjerenje da životom rukovodi nešto iznutra, nešto unutarnje. Takva smislena povezanost pretpostavlja se i kod proročanstava, astrologije, kao i kod pojava sinkroniceta, te okultnim fenomenima daje karakter numinoznoga. I Sigmund Freud je, očito, osjećao isto: kada je skeptični Ernest Jones u jednom razgovoru primjetio da bi čovjek, vjeruje li u takve (okultne) stvari, napisjetku mogao vjerovati i u andele, Freud je odgovorio: "Točno, štoviše, mogao bi vjerovati i u Boga." Te riječi, izvještava Jones, nisu bile izrečene u šali; nešto tragajuće, istraživačko u Freudovu pogledu dalo je naslutiti da se iza svega krije "nešto ozbiljnije" (usp. E. Jones, *Das Leben und Werk von Sigmund Freud*, sv. III, str. 444).

Potraga za transcendentnim, za numinoznim

"Val okultizma" koji je zahvatio danasnjeg čovjeka možemo shvatiti kao potragu za onim transcendentnim, kao potragu za numinoznim koje može poslužiti kao kompenzacija racionalno-tehničkog razmišljanja našega vremena. Kao da je fascinacija izazvana natprirodnim zauzela mjesto neispunjene religiozne čežnje. Pri tome se ne radi o vjeri, nego više o čovjekovu traganju za sigurnim mogućnostima pomoću kojih bi mogao transcendirati svijest i njegine granice i zakone, poteškoće i strahove. Ono što danas, kao i u sva vremena, ponajviše fascinira jest ono tajanstveno, ono nepoznato koje je od davnina maštalo krila, navodeći je na najveće duhovne napore i pustolovine. Tajanstveno i nepoznato je, kao neobjašnjivo i zagonetno, nerijetko okruženo atmosferom nečega stranoga i nelagode. Na jednak način djeluju i okultni fenomeni koji čovjeka konfronriraju s nepoznatim, koji u mnogim slučajevima djeluju zastrašujuće i nelagodno. No to nimalo ne ublažava njihovo fascinantno djelovanje: gdje god se pojave, manifestira se njihova tamna privlačna snaga. Možda bi se moglo reći da fascinacija, ono što obuzima i općinjuje – u našem slučaju ono neobjašnjivo – upravo počiva na sljedećoj protutječnosti: tamo gdje smo ranije nailazili na prividnu jednoznačnost i sigurnost, sada pronalazimo oslobođajući širinu čudenja i zabezeknutosti. (...)

7

S njemačkoga preveo
Dubravko Torjanac
Uломak poglavljia Fasciniranost
praznovjerjem i parapsihologijom
iz knjige Mistika i granice spoznaje
(Mystik und Grenzen des Erkenntnis,
Daimon, Zürich, 1988) Aniele Jaffé, koja
će uskoro biti objavljena u prijevodu
Dubravka Torjanca i izdanju Scarabeus-
naklade (urednica Daniela Tkalec).
Oprema teksta redakcijska.

Ispričavamo se što je u prošlom broju
Zareza pogrešno napisano ime Branke
Paunović, prevoditeljice knjige *Le livre
des talismans et des amulettes/Knjiga
talismana i amuleta* (Editions Imago,
Pariz, 2005) Claudea Lecouteux.

Ivana Marjanović i Ida Knežević

Umjetnost i društveni angažman

Oktobarski Salon je manifestacija ostvarenja iz područja vizualnih umjetnosti, čiji je osnivač i pokrovitelj Grad Beograd. Od svog osnutka 1960. godine Salon je prošao proces redefiniranja tijekom kojeg je iz izložbe najboljih ostvarenja iz područja likovnih umjetnosti (što se kasnije proširilo i na vizualne umjetnosti) prerastao u međunarodnu manifestaciju pod autorskim konceptom umjetničkog direktora. O konceptu Salona odlučuje Savjet sastavljen od priznatih stručnjaka iz područja vizualnih umjetnosti (povjesničara umjetnosti, likovnih kritičara i umjetnika), koji imenuje Grad Beograd. Savjet Salona bira Ziri, koji dodjeljuje tri ravnopravne nagrade za najbolja ostvarenja na Salonu.

Kustosica prošlogodišnjeg Salona Bojana Pejić u popratnom tekstu Salona objašnjava kako ovogodišnji Salon predstavlja one umjetničke prakse koje se već dug niz desetljeća nazivaju *umjetnost u kontekstu*. Kako je kontekstualna umjetnost postala bitan dio umjetničke produkcije i na međunarodnoj i na srpskoj sceni, kao glavna kustosica ponudila je izložbu na kojoj će radovi koji se bave različitim kontekstima biti postavljeni na istu komparativnu razinu. Tvrdi da cilj izložbe nije proglašiti kontekstualnu umjetnost novom tendencijom, "već pokušati ponuditi mapiranje umjetničkih i teorijskih pozicija koje preispituju pojama autonomije umjetnosti u današnjim demokratskim društвима, u kojima, bilo da se radi o zapadnim demokracijama s dužim povjesnim stazom, bilo o novim postkomunističkim demokracijama, postojanja i djelovanje civilnog društva nije uzeto zdravo za gotovo, već je aktivran, čak sva-kodnevan, *work in progress*.

Sam naziv izložbe ne sugeriira temu izložbe, jer se radovi bave velikim brojem tema, već bi trebao ukazati na činjenicu da će na izložbi biti predstavljeni umjetnici koji se kritički pozicioniraju prema "datoj realnosti", datom kontekstu; oni dovode u pitanje politiku reprezentacija, odnose moći, preispituju umjetničke i političke institucije, kao i vlastitu umjetničku produkciju koja danas nastaje u uvjetima "relativne autonomije" umjetnosti.

Ivana Marjanović rođena je u Beogradu 1979. Diplomirala je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2005. Živi i radi u Beogradu i Beču. ■

Na 49. salonu predstavljene su one umjetničke i teorijske pozicije koje *vizualiziraju* odnosno *tematiziraju* one aspekte "datog konteksta" koji su u javnom prostoru demokratskih (i neoliberalnih) sredina konstruirane kao *nevidiljive* (pitanje privatizacije, nezaposlenosti, izbjeglištva, beskućnika, seksualnog rada, ljudskih prava manjinskih grupa, emigracija, društva nadziranja, cenzure, anarhizma itd.); ili su pak identificirane kao one koje ne pripadaju javnoj nego privatnoj sferi (poput nasilja nad ženama ili djecom, npr.)" (Bojana Pejić, iz vodiča kroz Salon).

Cilj, prema riječima kustosice, nije uputiti nikakvu "poruku" publici i stručnoj javnosti; ipak, ova izložba ima moto, i to u upitnoj formi: *Da li nam je potrebna umjetnost da nam kaže ono što ne želimo znati?* Bojana Pejić je kao asistentice odabrala Ivanu Marjanović i Vidu Knežević, mlade kustosice koje su osmisile projekt KONTEKST galerije. Ta galerija služi ne samo kao izložbeni prostor, nego i kao mjesto alternativnog obrazovanja i istraživanja na području suvremene umjetnosti i kulture. U veljači 2008. u galeriji je trebala biti održana izložba suvremene prištinske umjetnosti pod naslovom *Odstupanje*. Međutim, otvorene je prekinuto zbog protesta pripadnika nacionalističke organizacije "Obraz" i njihovih pristaša, pri čemu je uništen jedan rad s izložbe.

Zvijezde umjetnici/ce
Koliko je Oktobarski salon referentna točka srpske kulture i šire čitave Jugoistočne Europe (pored Istanbulskog bijenala)?

– Institucija Oktobarskog salona (dalje u tekstu: OS, op.a.) je daleko od referentne tačke srpske kulture, a pogotovo šire jer je on jedna konzervativna institucija koja se vodi principima prestiža, umjetničkog tržišta i brendinga što je u potpunosti u skladu sa današnjim stanjem savremene umjetnosti. Šta to znači? To znači da institucija OS kao umjetničke direkture po pravilu poziva isključivo renomirane kustose (koliko su relevantni i za koga to je drugo pitanje) koji iza sebe imaju iskustva velikih izložbi bijenalskog formata

Marta Haraminčić i Nina Pisk

**Kustosice beogradske galerije
KONTEKST i suradnice
Oktobarskog salona govore o konceptu poslijednjeg Salona, odnosima umjetnosti i neoliberalnog kapitalizma te umjetnosti i politike u Srbiji**

49. oktobarski salon: *Umetnik-građanin / Umetnica-građanka: Kontekstualne umjetničke prakse*, Beograd, Srbija, od 26. rujna do 9. studenoga 2008

ili vođenje velikih institucija kao što su muzeji savremene umjetnosti. Ono što je važno je da zvezde kustosi/kinje dovedu u Beograd zvezde umetničce kako bi se institucija što bolje reprezentovala, dok se koncept izložbe stavlja u drugi plan. Pored toga, institucija OS nema određenu liniju koju prati u koncepciji već izložbe zavise isključivo od kustosa koji mogu da budu toliko različiti da čak predstavljaju suprostavljene ideo-loške pozicije. Opet, šta znači biti referent? Ža koga? Jer u Beogradu ili Novom Sadu za nas i naše viđenje rada ima mnogo referentnijih organizacija i institucija kao što je Kuda.org, Teorija koja Hoda, itd... Verovatno za nekoga institucija OS jeste referentna tačka, za nas sigurno nije (kao što nije ni bilo koja izložba tipa bijenala jer se one u većini slučajeva vode po istim principima i predstavljaju institucije kontrole i konzumacije)... Retki su primeri da se uspelo izaći iz ovih modela, ali nije nemoguće. Jedan primer je Bijenale u Bukureštu.

Od 2001. godine Salon je koncipiran kao autorska izložba, što znači da se bira direktor koji predlaže koncept Salona, a od 2004. postaje internacionalni – smatrati li to dobrim idejama? Smatrati li pozitivnom promjenu s lokalnog prema internacionalnom karakteru, jer broj stranih umjetnika nadmašuje domaće?

– Da to je svakako pozitivno, jer ljudi u Srbiji još uvek ne mogu sebi da priušte putovanja, a pratiti dešavanja van zemlje preko interneta i kataloga nije isto kao i imati mogućnost da se uživo vide izložbe, posete simpozijumi, diskusije itd. U Srbiji se u kulturu ulaze prilično malo novca – izuzetak je OS – tako da i ako hocete da napravite neki simpozijum ili pozovete neke umetničce iz inostranstva to je teško (moguće jeste, i mi to radimo, ali to se više bazira na prijateljskoj osnovi jer ne postoje sredstva da se ljudi, kako treba, plate za svoj rad pa se i ta gostovanja više svode na solidarnost i neku želu da se deluje zajedno...). Takođe, obrat na autorskou izložbu je ok u smislu da je to, po nama, zani-

**Pozicija umjetnika/
intelektualca
u uvjetima
globaliziranog
"društva
spektakla"
treba da bude
antikapitalistička**

mljivija praksa u poređenju sa prethodnim Salonima (gde je OS davao presek lokalne scene u poslednjih godinu dana) ali ipak mislimo da bi OS mogao da razmotri uključivanje kolektiva i grupnog rada, zatim mlade generacije kustosa/kinja, kao i uključivanja umetnika/ca na pozicije umetničkih direktora/ki izložbe (i to sve spada u tzv. autorski rad, zar ne?).

Koliko su sociokulturalni kontekst i društvena atmosfera u Srbiji (prijevod u neoliberalni kapitalizam) determinirali koncept i izgled ovogodišnjeg salona? Kakva je situacija nakon Odstupanja?

– Koncept je postavila Bojana Pejić, s tim što je sam koncept i dalje bio prilično otvoreni (kako je to obično kod ovakvih izložbi...) u smislu tema kojima se radovi bave i tek je izbor radova dao preciznost konceptu. Nama je bilo dosta važno da pokažemo vezu nacionalizma i nekih lokalnih političkih previranja i kapitalizma, jer u Srbiji kao prvo ne postoji svest da je kapitalizam uveliko tu, već se misli da smo mi još negde daleko u tranziciji, a kao drugo EU diskurs se u "demokratskoj" javnosti propagira kao jedini pozitivni model i kao nešto što će svima poboljšati život, i skoro da ne postoji kritička svest o EU i o njenoj politici isključivanja, društvene nejednakosti, hegemonije i dominacije. Primer koji može dobro da ilustruje situaciju o kojoj govorimo je studentski pokret koji je nastao kao odgovor na nacionalizam u zemlji, a posebno se istakao u februaru po proglašenju nezavisnosti Kosova, a koji se zove "Evropa nema alternativu"! To je upravo taj "demokratski" mainstream diskurs. Srećom, u određenim krugovima kao što je alternativna scena u Beogradu i Novom Sadu postoji kritičko pozicioniranje; tu scenu čine Biro za kulturu i komunikaciju, Žene na delu, Queer Beograd, slobodnakultura.org, Crna kuća, Kuda org, Teorija koja Hoda, itd.

Mapiranje antagonizama

Možete li ukratko objasniti postav ovogodišnjeg Salona,

Vida Knežević rođena je u Zrenjaninu 1980. Diplomirala je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2005. Trenutno je na postdiplomskom studiju na Univerzitetu umjetnosti u Beogradu, na odsjeku Teorija umjetnosti i medija. Živi i radi u Beogradu. ■

razgovor

Grupa Spomenik od 2002. godine analizira paradoksalne pokušaje Skupštine grada Beograda da izgradi spomenik posvećen ratovima devedesetih na tlu bivše Jugoslavije. Kroz diskusije i polemike, Grupa Spomenik formuliše svoj osnovni radni aksiom: spomenik = razgovor, i razvija strategije produkcije autonomnog diskusionog prostora u kome je moguć razgovor o ideologiji i politici koja stoji iza ove namere Skupštine grada Beograda. 2007. godine, Grupa Spomenik, proglašava svoje aktivnosti, kroz seriju umetničkih radova, performansa i razgovora, javnim spomenikom posvećenim ratovima devedesetih na tlu bivše Jugoslavije. *Matem reasocijacije* Grupe Spomenik izložen na 49. oktobarskom salonu predstavlja aktivnosti Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP), i nastavlja gradnju javnog spomenika posvećenog ratovima devedesetih produkcijom autonomnog prostora za razgovor o žrtvama genocida. Grupa Spomenik izlaže metode procesa reasocijacije jednog slučaja nestale osobe u genocidu u Srebrenici 1995. godine. Logika izlaganja ovog slučaja prati konstrukciju matema reasocijacije, odnosno proces kojim se gradi i nastaje broj (niz slova i brojeva) koji omogućava da se dođe do identiteta, imena nestale osobe. *Chain of Custody* je osnov procedure praćenja reasocijacije kroz koji se generiše matematički zapis, matem o: mestu/identitetu, skeletnom ostaku/identitetu i DNK identitetu nestalog. *Matem reasocijacije* Grupe Spomenik predstavljaju naučnu zajednicu Međunarodne komisije za nestala lica kroz radionice i prezentacije rada forenzičara, i najmlađu generaciju teoretičara kulture, antropologa prava i pisaca iz Tuzle i Sarajeva koji će održati seriju predavanja zasnovanu na teoriji sećanja i otvoriti prostor za razgovor svih zainteresovanih.

(Iz kataloga izložbe o grupi Spomenik)

odabir lokacija, i mapiranje po prostorima? Preispituju li dio Salona izložen u Legatu srpsko društvo, ili šire? Koliko su ti problemi univerzalni?

– Lokacije su manje-više one koje su dostupne organizatorima Salona (Kulturnom centru Beograda) s tim što je Bojana Pejić insistirala da se uključe i još neke lokacije kao Kontekst galerija jer je smatrala da je to politički potез baš zbog cenzure izložbe *Odstupanje, umetnička scena Pristine*. Od “neuobičajenih lokacija” ove godine je bila uključena i Jevrejska opština i Beogradsko psihoanalitičko društvo... Postavka koju je radila umetnička direktorka je bila takva da je istakla tematske celine izložbe. Bojana Pejić je to ovako objasnila: “S obzirom na to da se Oktobarski salon održava u više izlagačkih prostora, pokušala sam da te prostore iskoristim za prezentaciju nekoliko tematskih celina... Ovakvo tematsko grupisanje formirano je za potrebe izložbe, a to, međutim, ne treba da znači da se svaki izloženi rad bavi samo jednom temom. U najvećem broju radova ukrištreno je više tema. U Muzeju 25. maj izloženi su radovi umetnica od kojih su neki jasne feminističke orijentacije; institucionalna kritika sedamdesetih godina; ideo-loška kritika formulisana u periodu državnog socijalizma, i/ili posle njega. U Kulturnom centru Beograda tema je seksualni rad i različiti oblici koje on poprima; u Galeriji Artget su radovi koji tematizuju queer pozicije. U Kući legata postavljeni su radovi koji preispituju politiku kolektivnog pamćenja i kolektivnog zaborava, nacionalističke ideologije i religije. Javno kupatilo Dunav mesto je za radove koji se bave kapi-

talom, kapitalizmom, globalizacijom, siromaštvo, emigracijom, politikom EU, efektima masovne kulture/medija, itd.”

– Mi bi rekle da radovi u Legatu stavljaju srpsko društvo u širi okvir. Tu je rad Driton Hajredinija, umetnika iz Prištine i Minstera koji se bavi problemom rasizma u EU kontekstu, ili rad Artura Žmijevskog koji mapira antagonizme poljskog društva. S druge strane, neke stvari, kao što je govor o srpskoj hegemoniji politici devedesetih i srpskoj ulozi u ratovima su specifično lokalni.

Možete li ukratko brvatskim čitateljima objasniti mjesto i ulogu Grupe Spomenik, dobitnike jedne od nagrada?

– Grupa Spomenik je pokrenula niz važnih pitanja koja se bave politikama sećanja. Članovi ove grupe su imali zanimljivu konцепцију rada u smislu da rad nije bio umetnički objekat na izložbi, već su “izložili” proces rada na novini. Izložbeni prostor koji im je bio namenjen je zapravo bio njihov radni prostor, gde su organizovali predavanja i radionice, okupljali se i radili na novini koju će u narednom periodu štampati, a iz koje ćemo zapravo biti u stanju da vidimo koja je njihova pozicija i do čega su došli. Zapravo, činjenica da su se oni u okviru ovakve mainstream umetničke manifestacije bavili temom Srebrenice, tačnije procesima reasocijacije nestalih osoba u genocidu u Srebrenici 1995. godine kao i ulogom ICMP komisije u tim procesima, kao i činjenica da je njihov rad bio jedan od nagrađenih, otvara spektar zanimljivih pitanja. Na primer, pitanje odnosa institucija kulture, danas u Srbiji, prema temi rada ove grupe je jedno od takvih...

Umjetnost i aktivizam

Kakve su reakcije medija i javnosti na Salon? Može li se Salon smatrati uspešnim?

– Reakcije su podeljene, što je dobro jer ako ne bi bile, mi bi se zapitale da li sa nama nešto nije u redu. Ima dosta kritika, mada nismo imale priliku da kritike čitamo od strane kolega/nica i umetnika/ca koje cenumo, što bi nama bilo dragocenije jer kritika je dobra i svi mi tokom svog rada sve vreme učimo. Ali to je drugi problem. Na sceni i u medijima se jako malo piše, ne postoje platforme za kritiku ni časopisi, kao ni honorari za pišanje. Jedan od naših predloga je bio da OS pokrene u budućnosti platformu za kritiku, jer ima saradnju sa novinom Politika, ali nešto ne verujemo da postoji svest o važnosti jednog takvog segmenta, što je šteta jer postoji finansijska mogućnost... Takode, na javnim vođenjima smo imale iskustva da se razviju zaista dobre diskusije i polemike što mislimo da je znak da izložba funkcioniše, jer nije napravljena da se publici svidi ili da je oplemeni, već da izazove polemike.

Kako ste došle na ideju otvaranja Kontekst galerije? Koja su vaša iskustva u radu iste? Možete li se tematski i medijski opredijeliti?

– Slučajno. Na jednoj izložbi u Studentskom kulturnom centru sredinom 2005. smo srele direktorku Centra za kulturu Stari Grad Ljubica Beljanski Roistić koju nismo poznavale niti smo znale za kulturni centar jer se on bavio do tada više dramom, pozorištem kao centar za decu i mlađe. Razgovarajući sa njom palo nam je na pamet da bi mogle jednom tu da organizujemo neku izložbu, jer je prostor nepoznat sceni vizuelne umetnosti i tako je sve počelo. Tako je bila pokrenuta inicijativa transformacije jednog dela kulturnog centra u galeriju koja služi kao izložbeni prostor, ali i kao mesto alternativnog obrazovanja i istraživanja u oblasti savremene vizuelne umetnosti i kulture. Period od tri godine rada galerije (i centra) predstavlja pokušaj unapređivanja, održavanja i borbe za delovanje u uslovima konstantne neizvesnosti mogućnosti korišćenja fizičkog prostora za rad, pokušaj opstanka i realizacije nekomercijalnih programa u instituciji kulture koja pokušava da opstane u vremenu kada “zakoni” privatizacije, profita i kapitala sve više određuju svači oblik kulturnog delovanja. Ni centar ni galerija nisu na budžetu države ili grada i čak je centar u obavezi da prostor plaća centralnoj gradskoj opštini Stari Grad, što je postalo finansijski nemoguće.

Kontekst galerija pre svega predstavlja radove mlađih umetnika/ca i pokreće diskusije o fenomenima u savremenoj

umetnosti, kulturi i društvu.

Rad na koncipiranju programa galerije i njegovoj realizaciji je za nas ujedno predstavlja i proces samoobrazovanja, refleksije, samokritike i promišljanja. Stoga se program galerije menjao u pravcu jasnije i doslednije vizije i profilisanja našeg delovanja u jednom društvenom okviru. Ono do čega smo, tokom rada i konstantnog procesa učenja i interakcije sa lokalnim i internacionalnim, umetničkim i – što je jako važno – aktivističkim scenama došle/i, razumevanje je našeg rada kao jedne vrste prostora za kritičko i političko delovanje kroz savremenu umetnost i kulturu. Što se tiče medija nemamo neki striktan zahtev, više nas zanima čime se rad bavi, koja pitanja otvara nego da li je video, fotografija itd. Klasični mediji su manje zastupljeni (slikarstvo, grafika), prosto jer malo ima umetnika/ca koji rade u ovim medijima a da ne slikaju portrete, pejzaže ili nekakve apstraktne slike, što nas uopšte ne zanima.

Kako gledate na odnos politike i umetnosti, te na aktivizam u umetnosti? Koliko je aktivizam zastupljen u suvremenoj srpskoj umetnosti?

– Mi na taj odnos gledamo pozitivno mada generalno tu je problem i terminologije... Jer politika je uvek bila u odnosu sa umetnošću, umetnički rad uvek otkriva nekavu političku stvarnost, uslove produkcije, distribucije, ideologiju... Ali ono što se nama čini relevantnim su umetničke prakse koje u svojoj strukturi radova preispituju odnose moći, dominacije, hegemonije, dominantnih ideologija, prakse koje te fenomene dovode u pitanje, raskrinkavaju jer oni se obično nama pokazuju kao normalizovani, uzeti zdravo za gotovo, često i lažno predstavljaju (kao npr. politika EU koja je navodno “Evropa bez granica”, demokratska EUropa ili politika USA, a s druge strane ljudi se deportuju, ubijaju itd.). Nama je veza sa aktivističkom scenom puno značila, jer je na toj sceni kritička svest mnogo prisutnija nego na likovnoj. Što se tiče odnosa umetnosti i aktivizma mislimo da je pozitivno da se ove dve scene spajaju i zajedno rade, jer jedni od drugih možemo dosta da naučimo, a zajedničkom akcijom može više da se postigne. Aktivistička scena ima veću energiju, ljudi su zaista od akcije, dok je umetnička usporena, često razmažena... S druge strane, dobro je da se zna razgraničiti što je aktivizam, a što je umetnost jer obe imaju posebne istorije, medijume i strategije. Aktivizam, ako se priča o nekoj opštjoj “srpskoj umetnosti” u smislu produkcije izložbi u galerijama i muzejima koji se bave savremenom umetnošću nije zastupljen.

“Srpska umetnost” je generalno problematičan termin jer ima dosta različitih pozicija u

tzv. “srpskoj” umetnosti. Na alternativnoj sceni veze postoje, ljudi zajedno rade, organizuju događaje... ali generalno nije ni za očekivanje da u Muzeju savremene umetnosti gledamo kao eksponate na izložbi transparente sa protesta.

Biti kritičan je profitabilno

Kako vidite perspektivu kritičke i angažirane umetnosti u doba neoliberalnog kapitalizma? Je li nam potrebna umetnost da nam kaže ono što već znamo?

– Odgovor je dosta kompleksan. Zavisi koja kritička umetnost, jer neke kritičke prakse mogu da idu “uz dlaku” neoliberalnom kapitalizmu, tako da treba biti oprezan jer mnoge teme kojima se već neko vreme umetnost bavi su takođe teme o kojima čitate u dokumentima EU, čujete svakodnevno o njima na televiziji (kao što je “tolerancija”). Takode, danas cenzura više ne funkcioniše kao nekad. Danas, ako ste kritični prema npr. banci koja ulaže u kulturu i umetnost u Jugoistočnoj Evropi kako bi se uz pomoć umetnosti i kulture barijere kapitala prevazišle (kao što je predrasuda na zapadu da su ljudi sa Balkana necivilizovani), ista banka će vas zvati da pričate na simpozijumu ili joj prodate rad za njenu kolekciju... Tako da s jedne strane može se reći da je danas biti kritičan čak i profitabilno. Naravno, to je opasno, jer onda je kritika relativizovana. Nama se čini da je važno da se stvari povezuju i analiziraju zajedno, kapitalizam i nacionalizam, kapitalizam i rasizam itd, da se izbegne govor iz liberalne pozicije “otvorenog društva”. Takođe, čini nam se da ona zaista kritička praksa, što znači praksa koja ne zavisi od uslova produkcije i distribucije koje diktira neoliberalna institucija savremene umetnosti i umetničkog tržišta, odnosno praksa koja opstaje bez obzira na finansiranje, bez obzira da li novca ima ili ne, ima perspektivu jer se radi o ljudima koji nisu u svetu umetnosti radi biznisa i slave, već radi intervencije i subverzije.

Što po vama danas znači povijesno često zazivana “odgovornost gradana (i umetnika) u prostoru javnog delovanja? Kakva je pozicija umetnika/intelektualca u uvjetima globaliziranog “društva spektakla”?

– Tu treba takođe da smo pažljivi, jer odgovornost pojedinaca/ke je jedna od glavnih tehnologija tzv. selfgoverning neoliberalnog kapitalizma, gde on/ona ima svu slobodu da sam upravlja svojim delovanjem i samo od njega/nje i njegove/njene odgovornosti zavisi da li će uspeti u poslu, životu itd. Pozicija umetnika/intelektualca u uvjetima globaliziranog “društva spektakla” treba da bude antikapitalistička...

Film oko nas

Ivana Meštrov

Ovogodišnja izložba nominiranih za najprestižniju britansku nagradu za suvremenu umjetnost, Nagradu Turner, pokazuje visoku razinu produkcije suvremene umjetnosti, ali je, po mnogim kritičarima, ipak bila prilično prosječna

Turner Prize, izložba Marka Leckeya, Rune Islam, Goshke Macuge i Cathy Wilkes, Tate Britain, London, Velika Britanija, od 30. rujna 2008. do 18. siječnja 2009.

Prestižna Nagrada Turner, oskarovac suvremene umjetnosti, pokreća društvenih debata i kontroverzi, dodjeljuje se jednom godišnje umjetniku mlađem od pedeset godina koji živi na britanskom tlu. Nominacije se ostvaruju na osnovi autorove visoko ocijenjene nacionalne ili međunarodne izložbe prezentacije unatrag jedne godine. Osim te inicijalne postavke, načini selekcije nisu toliko različiti od našeg lokalnog ekvivalenta, Nagrade Radoslav Putar, međutim uvelike počivaju na isticanjima društvene vrijednosti suvremene umjetnosti, pa makar i putem medijske izloženosti. Tako i jedan od bivših pokrovitelja nagrada televizijska mreža Channel 4 izravno prenosi proglašenje nagrada u pastišu holivudskog stila, a ovogodišnju je ceremoniju uveličao i Nick Cave, objavivši pobjednika. Sudionici dobivaju posvemašnu novčanu injekciju: tako je ovogodišnja nagrada donijela 25 tisuća funti prvodobitniku, a po pet ostalim trima finalistima.

Izložba u modulima

Nije stoga ni toliko začudno da se vrlo često u biografiji nekog od umjetnika vidno naglašava njegovo sudjelovanje u finalu natjecanja za Nagradu Turner, i da je sudjelovanje u istoj doprinijelo promociji i uključivanju u etablirane umjetničke sfere, ali i tržišne kanale svojim finalistima, kao i fami oko same nagrade. Nabrojimo samo neka od prvonagrađenih imena. Bili su to Gilbert i George, Damien Hirst, Douglas Gordon, Rachel Whiteread, Steve Macqueen... ili, finaliste nagrade: braću Chapman ili Tracey Emin (*My bed*, 1999). Kritičari govore kako je nagrada izgubila na auri i da više nije prostor radikalnih umjetničkih izraza, no njezin sjaj i dalje traje i prenosi se preko granica Velike Britanije.

Ovogodišnja izložba, od britanskih medija ocijenjena prilično prošječnom, postavljena je, kako tradicija nalaže, u londonskom Tate Britainu u trajanju od tri mjeseca, a dobitnik je bio poznat 1. prosinca 2008. Moj prvi posjet istoči-

menoj manifestaciji sakriva je dozu znatiželje, koju nam takve manifestacije uveća iznova stvaraju, ali i susret s profesionalno odradenom izložbom sastavljenom od visoko produciranih radova "koji dišu", i vrlo jasnih komunikacijskih materijala.

Prvi modul predstavlja rad Goshe Macuge, poljske umjetnice s londonskim prebivalištem, rođene 1967. godine. Posjetitelj ulazi u visoko opremljen prostor, u kojem se vizualno nameće tri autonomno postavljene instalacije vrlo pročišćene forme: skulpture od čelika i stakla s jakom aluzijom na prolaze, ulaze u bazene, podzemne željeznicu, automatsku vrata. Potom u vizualni krug ulaze i zidni crteži diagonalnih, uniformnih linija koje bi mogle figurirati kišu, ali i ukazati na jak koncentrat informacija. Unutar tih linija suočavamo se s crtežima izvedenim u olovci enigmatskih žena okruženih nadrealističkim okružjem, te isto takvih kolaža crno-bijelih fotografija. Svesni činjenice da smo dio referentnog kruga i slobodnih narativnih konstrukcija, pokušavamo se domisliti kome one pripadaju. Oni malo izvježbani iščitati će pripadnosti dizajnu i nadrealističkim fotografijama dvadesetih godina prošlog stoljeća, ali tu prepoznavanje na trenutak staje. Autorica, koja sama svoj proces naziva detektivskim, nameće rješenje u jednom od svojih intervjuja. Radi se, naime, o snažnim referencama na dva profesionalna, ali i životna para (ili suputnika trenutka), Miesa van der Rohe, arhitekta i tvorca sloganata "Bog je u detalju" (pritom "manje je više") i Lilly Reich, njemačke dizajnerice, te Paula Nasha, engleskog slikara, grafičara, aktivna u antiratnim kampanjama tijekom dva prošla svjetska rata i Eileen Agar, jedne od vodećih pripadnica engleskog nadrealističkog ogranka. Dvadesetih i tridesetih godina Van der Rohe i još zasada nedovoljno otkrivena Lilly Reich stvarali su izložbe "displaye" za njemačke proizvode i predavalili na Bauhausu dok su Nash i Agar bili dijelom nadrealističkog kružaka i aktivirali se u pacifističkim kampanjama.

Slaganje priče kao kućice od kocaka

Začudan rad koji pljeni pažnju svojom čistoćom i naoko metodičnim principom asemblaža modernističkog predznaka sučeljava, reinterpretira i reaktualizira nađeni materijal kroz kauzalnosti i slobodne asocijacije. Radi se o električnoj i nevezanoj priči koja se može slagati kao kućica od kocaka, na vrlo individualan način, kroz gledateljeve sustave referenci, ali i stavove. Ne mogu se oteti dojmu da umjetnica samim postavom želi valorizirati i naslijede dvaju žena, koje su možda autorski tandem pojeli nauštrb onog muškog elementa, te se uviđa povezanost s njezinim prethodnim kiparskim radovima naslova *Kuća žena I i II*, sličnih vizualnih strategija. I mi sami, u tom hladnom prostoru, toliko dalekih referenci, pokušavamo uhvatiti komadić onoga što bismo posvojili za neku našu daljnju priču...

Drugi modul još više odbija. I on je u vrlo bliskoj vezi s korištenjem nađenih predmeta u izložbenom prostoru, te reaktualizira *ready-made* strategiju. U centru se nalazi koncentrirana instalacija raznih uporabnih predmeta – pitam se jesmo li ušli u neki nadrealistički univerzum? – okružen lutkama-modelima koje nose kolica raznih oblika i veličina. Predstaviti ću rad Cathy Wilkes, umjetnice rođene 1966. u Belfastu; pitanja koja ona detektira kao glavna polazišta svojih umjetničkih istraživanja jesu: što svakodnevni uporabni predmeti mogu značiti u jednom individualiziranom i intimističkom autorskom spoju, i koliko on mijenja vanjsku percepciju tog istog predmeta. Takoder, te iste lutke, koje posjetitelju izgledaju pomalo retrogradnim, označava bolničarskom metaforom. Lutke, naime, označavaju medicinske sestre i njegu za percepciju onoga koji ulazi u *moj prostor*. Autorica želi ući u percepciju drugih znajući da ima samo onu svoju, te promišlja o tome koliko se oni koji su izabrali da se brinu o drugima mogu s tim istim drugima uistinu i poistovjetiti (tako i mi, slučajni kročitelji u njezin univerzumu). Pregledavajući intervju s autoricom, zaustavljam se na zadnjoj rečenici u kojoj se referira na Mojsijevu majku i situaciju u kojoj ona košaru s malenim Mojsijem spušta niz rijeku. Ono što Cathy Wilkes cijelo vrijeme pokušava jest dodirnuti tu istu ruku, osjetiti koja je energija vodi u trenutku odlike i prepustanje djeteta sili rijeke. Fizičko iskustvo predmeta i tijela u autorskom radu Cathy Wilkes ostaju mi potpuno strani i pitam se je li to zbog prebrze odustajanja i nedostatka empatije trenutka?

Vozač rikše se odmara

Sva moja pitanja presreću svjetla koja se gase; slijedi film u svim svojim formatima pod režijskom palicom Rune Islam, umjetnice rođene 1970. godine u Dhaki, u Bangladešu. Runa Islam stvara filmove i videoinstalacije koji se koriste isprepletenim narativima kako bi preispitivala načine autorstva slike u pokretu, ali i strategije komunikacije s gledateljem. Uglavnom se radi o arhitektonskim konstrukcijama, koji u projekcijskoj sali ostavljaju vidljivim i alat iz koje se filmska vrpca vrti te samu projekciju. Njezine instalacije za Turner nagradu tri su prikaza, uvelike povezana s avangardnim filmom. U prvom 16-mm filmu naziva *Be the first to see what you see, as you see it* (2004) sučeljavamo se s nedramatskom akcijom, gdje glavnu ulogu ima predmet kao artefakt, izvan svojih fizičkih parametara. Promatramo tako osobu, zen-odijelu i isto takve, slikarske, zelene pozadine, kako se koristi setom za čaj, cijelom niskom posudu od tanka porculana s podlošćima. Gledamo detalje, njezinu ruku oko šalice, tu istu šalicu kako dolazi do svojih limita-granica stola, vidimo pad, čujemo zvuk sraza s čvrstom podlogom (podom). Sve do kraja, dok i taj zvuk ne izostane. Za taj rad autorica nalazi inspiraciju u prvom *slow motion* test-filmu koje je našla u nekom od arhiva. U drugom, pak, radu pod nazivom *Kinematografija* (2007) kamera se kreće na programiran način, kaptirajući materijalnost. Pitanje je koliko sve oko sebe uistinu kontroliramo, i da li kamerom odlučujemo pisati ili samo mimetički ilustrirati. Pred nama se tako nameće cirkularna materijalnost same zgrade – naizgled banalna motiva što ga autoričin rukopis zaigrava i oživljava. Zadnji rad, *Prvi dan proljeća* iz 2005, povezan je uz povratak Rune Islam u rodni Bangladeš nakon čvrst desetljeća izbjivanja. Scena koja se odvija pred našim očima pokazuje portret vozača rikše pri odmoru, portret koji daleko od dokumentarnog iskazuje lirske momente proljetnog odmora i susreta s gradom koji autorici izmiče iz ruku.

I tako zaigrani dolazimo do nagrađenog Marka Leckeya. Prostorija nalik na kabinet čudesa sučeljava skulpture – makete autorova stana, posteri, neobični tehnički uradci-projekcijske kutije, dijaprojekcije, zvukovi bez detektiranih izvora. Zajednički predznak im je pokret, a autor sve promatra kao filmski set, igru dvodimenzionalnog i trodimenzionalnog. Tako dolazimo do gotovo opsesivne vrtnje mačka Felix-a, čija se slika kroz projekcijsku kutiju dekomponira u optičkim igrama "stakalaca", te projekciju lika Zeca Jeffa Koonsa u vječnoj rotaciji, kako kroz *inox* reflekira ostatak autorove sobe. Tridesetominutna projekcija *Cinema in the round* naziv je performativnih konferencija koje je autor izveo u više umjetničkih prostora širom svijeta, i koje se bave unutrašnjim dimenzijama i zakonima filma kroz četiri parametra: prisutnost unutar filmske slike, pop-element i likovi iz stripa deklinirani kroz filmsku vrpcu, horizontalnost dvo-dimenzionalnog prikaza i vertikalnost onog trodimenzionalnog, te načinima kako stvari potencijalno žive kroz ekran. I upleten si u njegovu igru, vrteći se oko svoje osi.

Otvoreni narativni okviri

I Runa Islam i Mark Leckey iskazuju fascinaciju filmom, izražajnim i prikazivačkim mogućnostima prikazivanja onoga što postoji onkraj fizičkog prostora. Njihove filmske instalacije istražuju filmski sadržaj i alat izlažući njegove tehničke procese kako bi ukazale na iluzornost medija, ali i zadržavajući fascinaciju istim. Dok po Runi unutarnji i vanjski kodovi filma ne mogu biti odvojeni, Leckey ih neprestano pokušava izdubljivati i razdvajati. No oboje smatraju da su lokacija, akcija, kada i instalacija, korištena kamera, ali i dijalog koji se uspostavlja s gledateljem, glavni parametri stvaranja igre svjetla i iluzije, tj. slike. Runa tako koreografira i crta otvorene narativne okvire koji nas sa svojim konceptualnim slojevima, ali i bogatstvom jednostavnih prikaza ostavljaju zagledanim. Lirske i smirujuće, oni su prostori promišljanja o samim elementima koji stvaraju filmsku sliku, ali i otvorena polja mogućih vidova prikaza.

Nagradeni autor naprotiv raščlanjuje elemente i narative građenjem puno manjih elemenata s kapacitetom postavljanja novom slikom, gestom ili događajem. Po Ranciřeu, filmska fabula jest otvorena situacija koja se kreće u svim smjerovima. Jedan dugi pokret, koji stvara puno mikropokreta. Umjetnost je to koja može izraziti istinitost svijeta. Na tom ih križanju i putu prema istinitosti negde susrećem. □

Emitirano u emisiji Triptih III. programa.

Rastvaranje savršene kružne forme

Nikolina Vrekalo

Dušan Džamonja jedini je domaći umjetnik čije je djelo, metalnu skulpturu nalik na drveni klin, Herbert Read uvrstio u *Modern Sculpture/A Concise History*

In memoriam Dušan Džamonja (1828 – 2009)

"Život je oblik, a oblik je svojstvo života. [...] Odnosi oblika u nekome djelu i između pojedinih djela uspostavljaju poredak, metaforu univerzuma", misao je Henrika Focillona koja anticipira umjetničku misiju i temeljnu poetiku Dušana Džamonje, kipara koji je ostavio snažan i neizbrisiv trag u umjetnosti druge polovine 20. i početka 21. stoljeća. Ovozemaljski životni oblik svjetski priznatoga umjetnika odredila je simbiozu neiscrpnoza umjetničkoga zanosa i (nad)ljudske težnje za absolutnom jednostavnosti te začudne strpljivosti u "magičnoj moći pretvorbe jedne prirode u drugu", kako je svojevremeno sam kipar definirao umjetnost.

Kao što je stalna tema njegova stvaralaštva bio kružni oblik kao simbol upravo te pretvorbe, beskonačnosti, savršenosti i trajanja, tako se u posljednjem izlagачkom nastupu Dušana Džamonje, na retrospektivnoj izložbi u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt u listopadu i studenome 2008. godine, nisu slučivala cikličnost, kretanje i zatvaranje kruga prošlosti i budućnosti, stvaranja i zbrinjavanja. Bio je to istodobno podsjetnik na cjelokupno stvaralaštvo, ali i izricanje želje za ostvarivanjem "životnoga sna", smještaja donacije Zagrebu. Upravo zbog činjenice tako nedavnih (godinama ponavljanih) želja, žalosno je što san za života ipak nije ostvaren, kao ni neki drugi projekti. No, kao tih slutnja ili nedokučiv sudsinski postulat, bila je to ipak prilika za revalorizaciju više od pola stoljeća kontinuiranoga stvaralaštva, ravnopravnoga vrhunskim ostvarenjima europskih kipara Henrika Moorea ili Jean-a Arpa, za čiji je uzlet bio ključan Biennale u Veneciji 1960. godine i trenutno oduševljenje skulpturama od čavala i drveta koje su odmah otkupili Kolekcija Peggy Guggenheim i Muzej moderne umjetnosti (MoMA) u New Yorku. Kompleksan i koherentan kiparski identitet Dušana Džamonje formiralo je zanimanje za život materijala, rađanje novih oblika te njihovu simbiozu s prostorom, ali i suptilnim psihološkim konotacijama. Ulazeći u zaledan svijet njegovih apstraktnih kiparskih tvorbi, postaje jasno da Džamonja nikada nije napuštao ili mijenjao smjer vlastitog umjetničkog izričaja, promišljajući ga gotovo znanstvenom minu-

cioznošću; njegove kiparske težnje bile su usmjerene k apsolutnom, cjelovitom i jednostavnom, ne zanemarujući pritom gradbene mikrosvjetove kojima je utkao novo značenje. Iako su se stilski identificiraju njegova stvaralaštva zadržale na apstraktnom ekspresionizmu, avangardi i simbolizmu, umjetnikovo primarno iskustvo treba tražiti u figurativnom kiparskom diskursu.

Uzvišeno i banalno

Učenik Radauša, Kršinića i Augustinčića te poštovatelj Rodina, Meštrovića i Moorea genezu svojih kružnih i ovaloidnih oblika nalazi u portretima, vertikalni oblici potječu od figura, dok horizontalne kompozicije svoju prasliku imaju u životinjskim figurama. Početni akademizam u prvoj polovini pedesetih godina zamjenile su antinarativne i antideskriptivne forme (brončanim *Metalcem* iz 1953. godine, samo dvije godine nakon završetka Akademije), Džamonja se okreće simplificiranosti i sažetosti što je mogući odjek izložbe H. Moorea u Zagrebu 1952. godine) koje anticipiraju Džamonjinu apstraktnu poetiku, oslobođenu sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća. Druga polovina pedesetih i početak šezdesetih godina, determinirani ideoškiskim umjetničkim imperativima, razdoblje je u kojem Džamonja avangardno rastvara formu i volumen te istražuju nove materijale u temama *Jelen* i *Svite*, dramatičnim, šiljastim strukturama napetih *epidermis*, na granici figuracija i simbolizma.

Stvaranje mističnog univerzuma kružne i ovaloidne morfologije kao umjetnikove trajne semantičke preokupacije mogao je potaknuti samo duh pronicljive stvarateljske snage s namjerom otkrivanja istine u najdubljim sferama morfološke (životne) višeslojnosti, te propitivanja granica umjetnosti bez želje za imitiranjem prirode. Metafizički stvaralački čin, dotaknut sretnim trenutkom slučajnosti, iznjedrio je kiparske artefakte koji nisu samo oblik i vanjsko oplošje, nego organizam koji percipiрамo u svakom detalju i mikročestici, čija izvedba je u kontekstu poznavanja fizikalno-kemijskih procesa nedokučiva, oprečna i gotovo prkosna. Umjetnik, naime, zabija čavle u drvenu jezgru koja se paljenjem uništava, a ostaje metalno oplošje s novostvorenim nukleusom vlastite praforme, što rezultira simbijozom unutarnjeg prostora i svjetlosti. Taj postupak pokazuje Džamonjinu kozmičku potrebu za kreativnim činom na svim razinama, čak i onda kada je naizgled riječ o dekonstrukciji i poslijedno dehumanizaciji kao apriornoj definiciji anorganskih rasječenih formi od čeliaka, željeza, čavala i lanaca. Banalnim i odbačenim predmetima daje vitalnu gradbenu ulogu i novo značenje, razara volumen kako bi stvorio prostor i svjetlo, te otkrio simbol, istodobno latentan i sveprisutan. Materija, postupak, oblik, sadržaj – sve je simbol. U postupcima varenja, lemljenja, razaranja i dezintegriranja jezgre kriju se i duboki psihološki

trenuci izražavanja osjećajnih i doživljajnih struktura koji potječu iz zbiljskoga s kojim Džamonja ostvaruje korelaciju i meditativni dijalog zbog čega djelo nikada nije samo sebi svrha. Stoga se u generiranju višeslojnih poruka svoga kiparskoga duktusa Dušan Džamonja profilirao kao lirski simbolist i poetski humanist koji stvara red u naizgled paradoksalnim odnosima; dramatično i lirsko, pojedinačno i opće, konstrukcija i dekonstrukcija, arhaizam i modernizam, uzvišeno i banalno.

Sedamdesetih i osamdesetih godina Džamonja nastavlja istraživanje misterijske kugle i ovaloidnih oblikovnih svjetova postupcima ritmičkoga multipliciranja i metamorfoze; diobom statičnog organizma plohe započinju samostalan, dinamičan život, otvarajući se prostoru, suptilno sljubljene uz matičnu horizontalnu okosnicu (*Model-XXIV/MB, XIX/G, XXIV/G, XXV/G, Metalna skulptura - 82, 83, Skulptura DP-VI*), međusobno se podupirući poput osamljenih aktera u potrazi za utocištem. Postupkom rastvaranja savršene kružne forme Džamonja, dakle, ne želi destruirati i negirati, nego, ne bježeći od neizvjesnosti stvaralačkoga procesa, otvoriti put nastanku novih oblika koji će potaknuti nove doživljaje i ustanoviti drugačiji poredak i smisao.

Apsolutna sinteza arhitekture i skulpture

Opus Dušana Džamonje iz devedesetih godina obilježila je poetika lančanih struktura koje djeluju kao *pars pro toto* beskonačne prostorne akcije, čiji su nerazdvojni elementi polukružni segmenti, kriške kugle kao samostalni oblici. Iako su kompozicijski koherentne, dojam fragmentarnosti ovih skulptura dio je koncepcije stvaranja otvorene i dinamične koegzistencije s prostorom. I dok je lanac početno bio fascinacija u smislu materije, sada je tematski i morfološki entitet s novim kodom. Od osobne slike venecijanskih pilona vezanih lancima, pohranjene u vizuelnu prtljavu kao riznicu tema i motiva, Džamonja lančanu strukturu ponovo vraća prostoru, pariškim, lisabonskim i londonskim trgovima (izložbe na Place Vendôme u Parizu 1998, Praca do Comércio u Lisabonu 1999. te Regent park u Londonu 2004. godine), visoko urbaniziranim tkivima u kojima nekadašnja simbolika ropstva i mračne prošlosti ostvaruje katarzičnu poruku. Univerzalan umjetnički duh Dušana Džamonje sintetizirao je sve likovne diskurse; skulptura je arhitektonska, arhitektura i crtež su skulpturalni. Za Džamonju su crteži predstavljali neodvojiv dio umjetničkoga procesa, prethodili su svakoj skulpturi kao vježba i slobodna studija na papiru, ali i samostalno likovno djelo, svjedočeći o umjetnikovoj posvećenosti, perfekcionizmu i gotovo matematičkom pristupu. Radovima u rasponu od malih skica izvedenih flomasterom u bloku do velikih kompozicija tušem i sepijom na papiru iminentna je skulpturalnost, pokret, dina-

Učenik Radauša, Kršinića i Augustinčića te poštovatelj Rodina, Meštrovića i Moorea genezu svojih kružnih i ovaloidnih oblika nalazi u portretima; vertikalni oblici potječu od figura, dok horizontalne kompozicije svoju prasliku imaju u životinjskim figurama

mičnost te jednaka posvećenost cjelini i mikroelementima. Također je svaki segment skulptorske poetike imantan arhitektonskim projektima prema kojima je Džamonjina skulptura, stvaranjem spomeničkih cjelina (Spomenik za logor Dachau, 1959, Spomenik prosinačkim žrtvama u Zagrebu, 1960, Spomenik revolucije u Moslavini u Podgaricu, 1967, Spomen-kosturnica u Barletti, Italija, 1970, Spomenik revolucije na Mrakovici, Kozara, BiH, 1972), davno počela stremiti i rasti. Monumentalnost skulpture i organska veza s krajobrazom logično je dovela i do primarne skulpturalnosti spomeničko-arhitektonskih projekata. I dok priznati arhitekti Daniel Libeskind, Zaha Hadid, Frank Ghery arhitekturu doživljavaju kao skulpturu, Džamonjina je skulptura odavno dosegnula arhitektonsku dimenziju. Konačno, G. C. Argan, renomirani talijanski teoretičar, usporedio ga je s Michelangelom, opažajući kako je jedini poslije renesansnog umjetničkog genija uspio postići apsolutnu sintezu arhitekture i skulpture.

Promišljajući u ovom trenutku Džamonjin posljednji ciklus *Portali*, geometrijske vertikalne pravokutnike u aktivnoj interakciji s prostorom, nameću se dvije asocijativne razine; anticipacija zatvorenih i čistih ploha arhitektonskoga projekta Muzeja Džamonja u zagrebačkoj Jurkovićevoj ulici kao trajnog utočišta umjetnikovim remek-djelima, ali i ona metaforička u kojoj portali označavaju odlazak u utočište umjetnikovoj duši. Oni koji ostaju (i odlučuju) imaju častan zadatak ispuniti posljednju želju (istovremeno primajući dar), muzejski zbrinuti najznačajnija ostvarenja za koje je Dušan Džamonja smatrao da "trebaju ostati u sredini i u gradu u kojem je živio, učio i radio". Oni koji dolaze imat će neprocjenjivu priliku spoznati i reinterpretirati "poetiku prostorno-vremenske neprekidnosti", kako je Argan definirao stvaralaštvo s vremenom umjetnika, neumornoga tragača za beskonačnim, jednostavnim i apsolutnim. ▀

PALESTINSKI RINGIŠPIL

©HEZBOLAH PICTURES

TATTTAT . komikaze . hr

Bologna: hladnokrvna likvidacija znanja

Nenad Perković

Ovo je vjerojatno najvažnija knjiga objavljena u nas prošle godine. Zašto bi baš ta knjiga bila najvažnija? Zato što nam ukazuje da usprkos politički-europskom, visokopotrošačkom i tehnološki civiliziranom celofanu polako ali sigurno tonemo u barbarizam, a sveopće proklamirano "društvo znanja" ispada solidan korak u tom smjeru

Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti (zablude društva znanja)*, s njemačkoga preveo Sead Muhamedagić; Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

Jadikovka da su nam pisci dosadni, likovnjaci nemaštoviti, kazalištarci impotentni, kulturnjaci općenito paraziti, a znanstvenici sitni plagiјatori, nažalost, ima poprilično smisla. Sve, izgleda, ostaje na ledima prevoditelja. Tim ljudima treba podići spomenik. Samo zahvaljujući njima preživljavamo na kulturnim, ali prije svega prosvjetnim, ostacima tude uljudbe. Oni su jedina cjevčica umjetnog disanja nekom budućem, bolje obrazovanom naraštaju. Neka se sad naši vrli "kreativci" svih fela i najpotkovaniji teoretičari svih profila slobodno izvole uvrijediti. Podastrite mi iznimke, i one će samo potvrditi pravilo.

Ipak, reći ćete, prevodi se zaista svašta! I tu ste potpuno u pravu. Nije mi namjera podržavati uvriježenu domaću pokondirenost i neproduktivnu predrasudu da je sve strano dobro, a da naše ništa ne valja. Samo želim uputiti na taj nevjerojatni mentalni sklop. Jer naša nacionalna zaludenost uvozom pretvorila nas je u kolonijalne glupane koji jednostavno obožavaju stranu robu: od automobila i torbica do uvoza ideja. Učini nešto originalno, autentično, svoje – i selo će te ismijati. Kapljaka kojom nam stižu dobre stvari nedovoljna je za natapanje tolike mentalne jalovine.

Uvoz ideja

Jedna od takvih kapi jest i knjiga Konrada Paula Liessmanna, sveučilišnog profesora na bečkom Filozofskom fakultetu. Njegova knjiga *Teorija neobrazovanosti* doživjela je šesnaest izdanja i autoru donijela uglednu znanstvenu nagradu. Kod nas se vjerojatno nikad ne bi pojavila da se prethodno nije dogodio uvoz grandiozne političke ideje koju knjiga kritizira: uvoz ideje "društva znanja". No kako bismo skratili nepotrebnu priču, učinit ću ono čega se inače libim – prenjeti tekst izdavača s korica knjige:

"Teorija neobrazovanosti je aktualna, polemična i sjajno artikulirana kritika pojma 'društvo znanja'. Kroz devet britkih poglavljaja ovaj esej o europskoj politici obrazovanja i kulture analizira medijske pojave poput 'Milijunaša' i njemu slične kvizove kvaziznanja, razmatra seriju neuspješnih reformi obrazovnih sustava (s posebnim osvrtom na opsjednutost PISA-testiranjima i Bolonjskim procesom), razmišlja o manji rangiranju i beskrajnim i neplodnim javnim i privatnim debatama o propadanju razine osnovnoškolskog i srednjoškolskog znanja. Brojnim i duhovitim primjerima iz današnje sveučilišne prakse Liessmann upozorava kako se politikom popuštanja 'kapitalizaciji duha' (umjesto otpora 'produhovljenjem kapitala') nedvojbeno srlja u opću, masovnu i sveprisutnu, upravo vrišteću neobrazovanost te kako se omiljena političarska fraza 'društvo znanja' jasno pokazuje kao isprazna demagoška floskula."

To bi moralno zainteresirati javnost zemlje u kojoj je provedba reforme obrazovanja po istoj špranci ušla u

svoju zrelu fazu i kad bi trebala pokazati prve konkretne rezultante, zemlje u kojoj je najprodavaniji publicistički naslov godine simpatičkomagijska kvaziduhovna njuejdžerska *Tajna* (čije domaće izdanje, by the way, kaska za svijetom nekoliko godina), a najprodavaniji roman *Sise i guzice* neke starlete. *Teorija neobrazovanosti* nije se našla ni na kojoj listi, čak nije ni nužno da se nađe. Nakon tri ili četiri godine reformskih napora u visokom školstvu politika bi trebala obratiti pažnju i na zdravu kritiku te reforme. A kritika jasno i glasno kaže: ustrajavanje na "društvo znanja" moglo bi nas dovesti do toga da s vradžbinskih "Tajni" i literarnog "Seksa na eks" kao vrhunskog domaćaja uskoro spadnemo na još niže grane općeg stanja duha.

Sloboda u krivom smjeru

U redu, slažem se, ne moramo pretjerivati. Ne moramo svi biti Hegeli ili Einsteini. Naravno da ne moramo, niti to možemo. Ali pazite: nama tako draga individualna sloboda jest spoznajni i samospoznajni proces, upozorit će nas Liessmann, očito (ne) ponavljajući uzalud. A da bismo spoznali, moramo nekog vraga i znati, što ćemo postići jedino tako da učimo, što pak podrazumijeva i da učimo misliti (svojom glavom, bi rekli). Ustrajavanje na poglupljivanju, oponašanju, nekritičnosti, fahidiotizmu i svemu ostalom do čega dovodi podilaženje sebi (a inzistirati na trivijalizaciji jest isključivo podilaženje sebi) vodi nas u smjeru suprotnom od slobode. Nevjerojatno uznenirajuće zvuči upozorenje da bi nas društvo znanja, umjesto da nas oslobođi, moglo pretvoriti u još pomnije okovane sužnje kapitala. Blesastu masu bez individualnosti koja maše repom od sreće samo dok ima štogod lijepo i šareno kupiti – svejedno bio to auto, nos ili diploma – i kasnije to kravovo otplaćivati. A kako ni naši domaći kapitalisti nisu baš neki briljantni vizionari, ili visokoobrazovana uglađena gospoda s osjećajem za kontribuciju na razini čovječanstva, perspektiva slike društva i nije nam bajna. Već je lako možete zamisliti: malobrojni tutleki koji se vozikaju u ispoliranim terencima maltretiraju mnogobrojne tutleke koji se koriste javnim prijevozom i povremeno divljaju po stadionima. Svi zajedno sve što imaju kupuju od nekog trećeg i misle, kao i svi glupani, kako su pametni zato jer su nešto "povoljno" kupili. A pritom njih barem 40 posto, prema snovljenju ministra obrazovanja i sporta, s magistarskom diplomom u đepu, ovaj put legalnom, nipošto nekim marifetlukom dapićevskog tipa.

Stvar uopće nije bezazlena. Dok gledamo na drugu stranu, netko nam uvaljuje. Još gore, dok kao pravi prostaci gledamo za nečijim dupetom, podvaljuju nam tako suptilno i rafinirano da nećemo ni primijetiti, i to zadugo, vjerojatno nikad, jer smo već sad polubarbari. Njih nekoliko koji vide što se događa – šute i tiho rade (poput Irene Miličić, urednice koja je objavila ovu knjigu u nas). A što će? Eto; prevedu i objave ponekad kakvu knjigu, tkogod prozbori dvije, tri pametne na televiziji dok ga oni nesretni novinari-voditelji bržebole ne prekinu, napišu kakav članak koji je većini i tako predugačak za čitanje i – drže palčeve.

Devet Danteovih krugova

Što je, dakle, tako silno važno i dobro u Liessmannovoj knjizi? Zapravo, tako je nabijena dobrim stvarima da je već i samo nabranje zanimljivo, a to je, priznat će i najstariji i najiskusniji u našem plemenu, prava rijetkost! Kako smo već rekli, knjiga je komponirana od devet povezanih i nadopunjivajućih eseja, nešto nalik Dantovu paklu, samo u konačnici puno strašnije.

U prvom, koji se zove *Tko želi biti milijunaš*, autor nas nježno i bezazleno, hineći dobrodušnog taticu koji zavaljen u fotelji gleda popularni show, uvodi u problem raspravom što to znanje ili obrazovanost uopće jest, a što je poluobrazovanost pod kojom nam se znaće često podvaljuje.

KONRAD PAUL LIESSMANN

**Teorija
neobrazovanosti
Zablude društva znanja**

Apoteka:

Ako je stanje obrazovanja katastrofalno, to nije posljedica nedostatka "Bologne", to je posljedica (pred)katastrofalnog stanja civilizacije, tvrdi autor. Budući da je obrazovanje temelj svake civilizacije, suludo je rušenjem temelja popravljati stanje krova ionako klimave strukture

zablude društva znanja

U drugom eseju ili, ako hoćete, poglavju *Što znači društvo znanja* Liessmann oštroumno razotkriva informacijsko društvo kao zapravo dezinformacijsko, te da je stjecanje znanja postalo samo sebi svrha bez želje za mudrošću i samorazvojem pojedinca (tako zastarjele kategorije!), da nas je snašla novokapitalistička utopija cjeloživotnog obrazovanja kao svojstveni pedagoški nihilizam, poantirajući kako nas je mimošlo predviđanje informatičko-revolucionarne utopije o nestanku klasične industrije dolaskom informacijskog doba. Upravo obrnuto: dobili smo industrializaciju znanja. Sveučilišta su se pretvorila u velike pogone gdje proizvodne brigade ispunjavaju norme, gdje radnik ne postaje značac, nego značac radnik. "Znanstveno" više nije ništa više od etikete koja se stavlja samo radi prestiža...

Globalna prosjetna laž

Treći esej naslovjen je kao *Obrazovanje, poluobrazovanost, neobrazovanost*. "Ni u jednom se području nije toliko lagalo kao što se to i nadalje čini unutar prosjetne politike" objašnjava nam autor europsku situaciju, pazite, istovjetnu našoj današnjoj. Progovorit će tako o protuslovnjoj situaciji mržnje reformatora svih smjerova spram tradicionalne ideje obrazovanja jer "pomisao da bi ljudi mogli pokazivati nesvrhovito, suvišlo znanje, sadržajno usmjereni prema tradicijama velikih kultura, znanje koje ih ospozobljava ne samo da oblikuju karakter, nego im podarjuje i trenutak slobode nasuprot diktatima duha vremena, za njih je očigledno užasna". I "dok se s jedne strane znanje prodaje kao resurs budućnosti koji se munjevito povećava, o čemu svjedoči glupa metafora o eksploziji znanja, dotele s druge strane opće znanje opada tempom koji nas ostavlja bez daha". Mjesto ministrova savjetnika zauzeo je *event manager*, a kad je cilj jedino utilitaran, i kad je ideal timski rad – suspendira se individualnost, dovode se u pitanje ciljevi klasičnog obrazovnog diskursa, autonomija subjekta, suverenost pojedinca, odgovornost jedinke... sve prilično važni sastojci u *cušpajući demokracije*.

U četvrtom poglavljvu *PISA: ludilo rangliste označava stanje prosjetne politike kao "buljenje u ranglistu"*. Kvalitet danas znači loše kopirati uzore na ranglistama. Dolazi do fetišizacije akcidentalnog, i ono što slučajno može biti razumno u određenim uvjetima apsolutizira se i oblikuje kao jedini kriterij. Tako se umjesto konkurenčnosti metoda dobila umjetna konkurenčija vječno istog. U ovom poglavljvu autor se dotiče i evaluacije kao psihijatrijskog simptoma prisile, a fetišizaciju rangliste objašnjava kao "izraz i simptom specifičnog pojavnog oblika neobrazovanosti: manjak moći rasudavanja". Čistim i golim kvantificiranjem znanstvenici i studenti su "oslobodeni muke čitanja članaka koje treba prosuditi" jer "dovoljno je znati u kojem časopisu je taj članak izšao, kako taj članak kotira i koliko se bodovala zbog toga može dodijeliti tom članku". Na kraju, kad sve pomnožimo i podijelimo, "imamo sigurno obilježje kvalitete, pa tako od onog što su istraživači napisali više ne moramo pročitati ni retka".

Neproduktivni Kant

Peto poglavje *Koliko teži znanje* započinje duhom "slučajem Kant" gdje je zorno pokazano kako bi Kant kao znanstvenik propao kao bezuspješan po današnjem sistemu bodovanja. Slijedom toga Liessmann govori o pritajenoj transformaciji slobodne znanosti u neslobodne uslužne djelatnosti, o prevlasti ekonomističkog očišta u evaluacijskim postupcima kojima se načelno ignorira ono neobično, originalno, kreativno i inovativno, "dakle baš ono što u društvu znanja predstavlja tako veliku vrijednost". Izvrsnost, kao parola evaluacijom posredovana, sad predstavlja osrednjost. Evaluacijski pritisak usput producira novu, vlastitu književnu vrstu: prizu koja opisuje naloge i projekte, prizu samoprikazivanja i vrednovanja gdje se izražavaju "poetski troškovi istraživanja", čitav korpus nonsensne papirologije kojom znanstvenici moljakuju sredstva od menadžmenta. "Bez obzira na komični efekt koji nedvojbeno postoji kad znanstvenik razmišlja o tome kako da svoj istraživački učinak u slijedećoj godini poboljša za 13,5%, ove igre dovode do virtualnog kozmosa friziranih projekata, brojki i dijagrama koji ima sve manje veze sa stvarnošću", kaže Liessmann u tom poglavljju.

A u šestom eseju *Bologna: praznina evropskog visokoškolskog prostora* već sasvim zaočtrava stvar. Poglavje otvara rečenicom "Bijeda evropskih visokih škola ima svoje ime: Bologna". Malo kasnije govori o "hladnokrvnoj likvidaciji" smisla sveučilišta, a još nekoliko stranica dalje kako "moderni sveučilišni reformatori poznaju

Stvar uopće nije bezazlena. Dok gledamo na drugu stranu, netko nam uvaljuje. Još gore, dok kao pravi prostaci gledamo za nečijim dupetom, podvaljuju nam tako suptilno i rafinirano da nećemo ni primijetiti, i to zadugo. Vjerojatno nikad, jer smo već sad polubarbari

samo jednog stvarnog neprijatelja: neovisan istraživački duh...", zatim o "IKEA- obrazovanju" narugavši se sistemu modula, a posebno mu se smješnom čini "mobilnost" studenata i profesora, jer nakon unifikacije "modula" sasvim je svejedno gdje se studira pa čovjek "lijepo može ostati sjediti doma". Liessmanna najviše šokira što "znanstvenici gotovo bez otpora kapituliraju pred nedotpavim floskulama iz žargona kojim se služi *New Management*".

Projekt protuprosvjetiteljstva

Sveučilišta se pretvaraju u birokratizirane monstrome, ispričat će nam dalje autor, i sve potanko objasnit, u sedmom eseju *Elitno obrazovanje i protuprosvjetiteljstvo*. Tako se mali humanistički znanstveni instituti pokazuju "nerentabilnim" i potpadaju pod stigmat natjecateljske nesposobnosti. Inflacija magisterija u građanstvu kao najveći manevar obmane. Internacionalizacija kao segregacijski proces elite posebno muči Liessmanna pa ovdje govori o problemu jezika i o anglosaksonskoj znanstvenoj kulturi koja je proglašena idolom. Na kraju ispada da je jedina "dodatana vrijednost" koju humanističke znanosti mogu obećati: ideološka uslužnost. Tako se događa da je "strukturno ograničavanje elaboriranog znanja društva na jato odabranika (na nešto drugo elita ni ne pomišlja) u krajnjem slučaju predmodernu, gurajući znanstvenika u ulogu svećenika". Stoga poglavje zaključuje riječima: "Širom svijeta djelatni neofeudalni kapitalizam i njemu pridružene znanosti zasluzili su da ih se nazove pravim imenom. Riječ je o projektu protuprosvjetiteljstva."

U osmom eseju *Ispod crte: Vrijednost znanja* opet je više nego izravan. "Rado se govori o uklanjanju zastarelog znanja, o brisanju memorija s pohranjenim podacima i o odbacivanju nepotrebog balasta znanja. Drugim riječima: svoje tobožnje najveće dobro društvo znanja u međuvremenu tretira kao da se radi o zadnjem smeću", kaže Liessmann. Evo još: "umjesto integralnog momenta čovjekova obrazovnog procesa znanje postaje

sredstvom u borbi za tržišta...", a "Nijedno društvo nije stoga o znanju govorilo tako odbojno kao društvo znanja, jer mu nije stalo ni do istine niti do obrazovanja. I za moderni menadžment znanja vrijedi neizgovoren načelo: ne spoznaj!" U tom se poglavju još bavi i mistrioznim "bilanciranjem znanja" kao produktom svijeta koji pati od "istinskog sindroma kvantificiranja".

U posljednjem eseju *Dosta je reforme obrazovanja!* autor poziva da se napokon prestane s reformiranjima jer je dojma – a pritom je uvjernivo i prenio taj svoj dojam – da ovaj put "obrazovanje pada skupa sa svojom reformom", a duh te reforme jest "gigantska ljuštura riječi bez ikakva sadržaja – pogrešna svijest". Pritom "reformna ideologija prikazuje fantazmu permanentne revolucije Lava Trockog kao liberalnu karikaturu". Sve u svemu, "Demokracija se reducira na spektakl votinga nalik na kasting šouove"; drugim riječima, glupani svih zemalja ujedinit će se pod zastavom poglavljenja obrazovne reforme, a da, kao pravi glupani, neće ni shvatiti što ih je uopće snašlo.

Baš kako sam i obećao: samo nabrajanje važnijih točaka je zanimljivo. Ako ste dogurali do ovdje, za vas ima još nade, a sa svoje strane moram reći da mi ni nakon višekratna čitanja knjige ovo uopće nije bilo dosadno pisati.

Nesuvlivo društvo (u kutu)

Liessmannova kritika fenomena koji je poharačio Europe unatrag deset godina kristalno je bistra i precizna. Možda se malo previše uzda u tradiciju prosjetiteljstva i dalo bi se raspravljati o tome događa li se što se događa usprkos toj tradiciji ili upravo zahvaljujući njezinu utjecaju. No u redu, Liessmannova kritika stoji, i ta rasprava nipošto nije krucijalna.

Ono što beskrajno čudi jest nedostatak slične kritike kad se kod nas pojavila – sada je očito, iz Bruxellessa prekopirana – Primorčeva inicijativa i bombastična medijska kampanja.

Zašto "Bolognu" i društvo znanja nije oštro kritizirala naša oporba i kvaziljevića? Pa ipak je to bila inicijativa vlasti. Ne, oni se bave "životnim" pitanjima, primjerice kritikom Crkve i njezina vjerou nauka (Nego što će crkva gurat u školama? Badminton?), a najmaštovitija zamjerka koje se mogu domisliti i koju slušamo triput tjedno kao seks malograđana jest da je ta natražnjačka Crkva, molim vas lijepo, palila vještice u srednjem vijeku. Istovremeno nam ovi vladajući *briselski madaroni* sustavno uništavaju obrazovni sustav i na mala nas vrata uvode u novi srednji vijek. "Ljevica" se svodi na pomodne tlapnje u glavama mlađih, ili starijih s figom u džepu koji besramno govore o apstraktnim radničkim i intelektualnim slobodama, napretku i anti-globalizmu, dok istovremeno doma bez puno pardona eksploriraju bedinericu. Ili pak pišu te nekakve klasno, rasno, spolno, rodno "osvještene" angažirane pamflete, a ako ih slučajno zamolite za tekst, mrtvo-hladno vas "drugarski" odbiju jer "ne pišu za kikiriki". Sve se, dakle, svodi na cirkus i paradu, i svi znamo tko već vlada i što vlada, ne samo društvom preko politike, nego i srcima ljudi. Profit. Svejedno krupan ili sitan. Sve ostalo je samo lakrdija.

Zašto se s kritikom nije oglasila kvazidesnica? Oni bi bar trebali biti konzervativni i netolerantni prema reformama. Ako su pak njihovi na vlasti, zašto nisu napali uvoz ideje koja prijeti da će rastući i ovo malo pameti što još po kojekakvim zakuticima ima njihova presveta Nacija. Jok, oni se bave ljudskim pravima Marka Perkovića Thompsona, i očekivati je da pokrenu inicijativu za spomeničku zaštitu njegova scenskog rekvizita – velikog mača. Opet cirkus, opet parada i kić. Ako će i gundati protiv Europske unije, to je samo zbog neugodnih civilizacijskih tekovina, nipošto zbog neoliberalističkih podvala kakvo je "društvo znanja".

To potpuno nepostojanje suvisele kritike, suvihlih političkih opcija, samo potvrđuje stanje barbarstva o kojem smo govorili na početku: mi smo društvo blesana koje će ova reforma, po svoj prilici, dotući do kraja zato jer nas vode ljudi beskralježnjaci, a oporba su im amebe i člankonići. Lakrdija. I nikome se nećemo moći pozlatiti da nismo znali i da nas nisu lijepo upozorili, dok smo mi cirkusirali.

Za one koji žele znati manje: hajde, nije sve tako crno, reći ćete i ja ću se rado složiti s vama. Liessmann je svojom knjigom na temu društva znanja zapravo poručio samo ovo: cure i dečki, mi se zajebavamo, a stvar je ozbiljna. I jedino što je bilo potrebno jest da i kod nas to netko kaže. Pa kad već nije, hvala prevoditelju i izdavaču na još jednom, nadajmo se ne sasvim beskorisnom uvozu. ☐

Benjamin Čulig

U raljama Bologne

Nitko kod nas nije ozbiljnije javno kritizirao faznu političku krilatcu "društvo znanja", za koju je malo tko znao da je uvezena iz EU, baš poput ostalih briselskih obrazaca, no za čije smo pravo porijeklo saznali prijevodom knjige *Teorija neobrazovanosti austrijskog sveučilišnog profesora Konrada Paula Liessmanna*. Barem nije nitko s naših sveučilišta, što bi opravdalo rečenu ozbiljnost. Dakako, o "društvu znanja", posljedica "Bologne", reformi obrazovanja govorilo se puno i često, ali ponajviše politički i ponajviše na PR-ovski način, u državnom aranžmanu.

Zato, kad kažem da nije nitko, naravno, lažem (u duhu olaka iskazivanja paušalnih procjena svojstvenih našem političkom i medijskom prostoru), jer o tome su nešto progovorila dvojica profesora. Benjamin Čulig sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta i njegov fakultetski, a naš redakcijski kolega, filolog Neven Jovanović, koji se u svojoj kolumni osvrnuo na spomenuto knjigu (Zarez, broj 241). Čulig je u dva ili tri navrata govorio u televizijskim emisijama, i nisam lagao kad sam rekao da u tim prigodama nije imao mogućnost ozbiljno komentirati problem. Kolege novinare zanimalo je, očito na tragu prvog poglavlja Liessmannove knjige i sasvim razumljivo s obzirom na prirodu medija i interes njihovih gledatelja, što misli o popularnosti kvizova poput *Milijunaša* i koliko se takvo znanje može zvati znanjem. Eventualno ih je još zanimalo, oper medijski atraktivno, kako to da klasifikacijski ispit za njegov fakultet ne može riješiti ni sam dekan, što je trebalo izgledati provokativno jer je Čulig autor tih testova. Drugim riječima, i oni koji su htjeli, i koji su imali što reći na tu temu, jednostavno nisu imali prostora.

Reforma ili dosjetka?

Kao prvo pitanje postavit ću vam ono koje je retorički postavio Neven Jovanović u svom tekstu. Ovo je bogomdana i idealna prilika za novinara da jedno retoričko pitanje nekome postavi kao konkretno! Vaš kolega pita: zašto preobražaj Hrvatske u društvo znanja ne kritizira, ne procjenjuje kritički, i to u obliku knjige, pa makar knjige eseja ili kolumni filozof ili sociolog iz Hrvatske?

— Može li se puka politička floskula podvrgnuti iole ozbiljnoj kritici? Može li se prigodna "dosjetka" (metafora, sintagma?) poput *društva znanja* razmatrati diskurzivno kad ni pretenzije kojih li već autora i nisu bile veće od proizvodnja odgovarajućeg zvuka za pogodne im uši?

Najkrace rečeno, to što nije pojmovno smisleno ozbiljnog analitičara baš i ne može potaknuti na razmatranje, a kamoli na kritički osrv. Svakome tko je školovan u okvirima klasičnog (primjerice, humboldtovskog) obrazovnog sustava poznato je da kritika i kritizerstvo nisu sinonimi pa ni hiponimi/hiperonimi, a kamoli ekvivalentni pojmovi. Stoga su ovdje i filozof i sociolog – pa i svaki intelektualac – suočeni s istim problemom: kako analizirati ili podvrgnuti kritici "prazan pojam", odnosno melodiozan konstrukt – "društvo znanja" – koji jedino prosječnom ignorantu "sigurno nešto znači".

Što, dakle, reći o krilatički intoniranoj budnici *preobražaj Hrvatske u društvo znanja*? Svojedobno mi je prva asocijacija vezana uz to bila nešto poput kafkianskog žohara i teško mi se bilo oteti dojmu da je riječ o samorazumljivoj neumitnosti koju *znasetko* pokušava predložiti kao čarlijsku sentenciju s terapijski obećavajućim anticipacijskim učinkom.

Ipak, ako nešto "nepojmljivo" u nekom obliku zaživi, to zasluguje (za intelektualce obvezujuću) ozbiljnu analizu. Pogotovo stoga što većina sad već vidljivih konsekvensija ponajprije pogoda nadgradnju društva te *ex post facto* i same temelje društva. Kad je riječ o reformama na ovim meridianima i paralelama, nekako se već uvrijezila predodžba o "propalim reformama" (obrazovanja) koje su, na svu sreću, trajale prekratko da bi njihov efekt ostavio trajnije posljedice. Ponajprije stoga što su i sami kreatori nekako smogli snage javno reći: "negdje smo pogriješili". Međutim, ta je "metodologija" mogla funkcionirati samo dok su reforme bile "naše gore list". Navedena krilatica uvozni je artikl, koji, navodno, već duže vrijeme izvrsno funkcioniра na Zapadu i koji je počeo pratiti glas da je to posljednja europska šansa za "hvatanje koraka" s već poodmaklom svjetskom konkurenjom. *Eo ipso*, budući da

Nenad Perković

O reformi visokog školstva, bolonjskom procesu, posljedicama i stanju u praksi, govori predstojnik Katedre za metodologiju na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Hrvatska užurbano lovi korak s EU, lokalnim je političkim akterima sinulo kako će "jednim udarcem ubiti dvije muhe". Urgentno ćemo uvesti ljušturu "Bologne" i tako EU poslati poruku da smo u stanju odlučno ispuniti i sve ostale zahtjeve, dok ćemo na lokalnoj razini "do grla" uposlit potencijalne kritičare (prvenstveno intelektualce) "nemogućom misijom", a "buduće" kritičare i propitivače društvene stvarnosti administrativno isprepadati do te mjere da izgube svaku volju za kritikom. Štoviše, taman kad za kritiku stasaju, ponudit ćemo im (dotad) većini nedostušnu titulu doktora znanosti kao garanciju za Edenski vrt poznat kao "društvo znanja" u kojem će oni biti glavni organizatori budućih rajske "team buildinga".

Bez pretenzija da doista odgovorim na vaše (retoričko?) pitanje postaviti ću vam (zapravo javnosti) protupitanje: Zašto me to tek sada pitate?

Carevo ruho i uvozna kozmetika

Vi se sad salite. To je bar jasno. Javnost se bavi važnijim pitanjima, pitanjima poput publicističkog poduzetništva jedne starlete i jednog svećenika... Ali još se jednu stvar upitao Vaš kolega pa ču još jednom zlorabit njegovo pitanje kao potpitanje: zašto i ta kritika (misli se na Liessmannovu knjigu) dolazi izvana; zašto su i kritika i floskule koje kritizira "uvozna roba"?

— Kod nas je taj famozni "artikl" pristigao imperativno (dakle, neupitno) u kontekstu zahtjeva koje nam EU postavlja u procesu priključivanja Hrvatske EU. Barem nam je cijela priča bila tako predložena "odozgo". Upravo je ta (politička) neupitnost možda i najvažniji razlog izostanka javne kritike i polemike, kao, uostalom, i neuključivanja relevantnih strukovnih eksperata u implementaciju ove, po svemu sudeći neuspjelih "mirinovske intervencije".

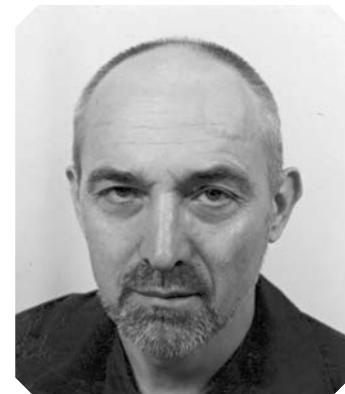
I Liessmannovoj kritici prethodila je metoda "vlastite kože". Upravo je stoga njegova kritika minuciozna i viviseksijski transparentna. Što, dakako, ne mora značiti da su njegove objekcije po analogiji prenosive na "događanje Bologne u Hrvata". Nažalost, tri godine naše inačice "Bologne" u potpunosti demantiraju tu retoričku skepsu. Liessmann ustvari ostavlja dojam "finog gospodina" koji pri etiketiranju notornih nonsensa upotrebljava suviše pristojan vokabular.

Naime, bolonjska je reforma kod nas uvedena u najgoroj mogućoj točki: nekoliko se srednjoškolskih generacija, nepripremljenih i ničim upozorenih, bacilo u ralje neprimjerenog im sustava, u kojem će oni biti glavni organizatori budućih rajske "team buildinga". Taktika "mrkve i batine", desetljećima usavršavana u domaćoj tvornici poželjnog oportunizma kao benignog predloška političke poslušnosti, naprosto je transmitirana na generacije potpuno nespremne na prijevremeni ulazak u podjelu rada. Put u "Obećanu zemlju" činio se "prohodan" i obećavajuće lagan, rasterećen suvišnih znanja, nepotrebne literature i "zamorne austrougarske strogoće", s već postavljenim i u svijetu testiranim linijama "sveučilišnog metroa" koji garantirano vodi prema "dr. sc." destinaciji.

Tek usput: Je li se itko od odgovornih zapitao koliko će nas (eura) ustvari sve to stajati? Jer se budući korisnici, uljuljkani u ideologiju više srednje klase, to zasigurno nisu ni trebali, a ni sjetili upitati.

Tako su se svojedobno u javnosti pojavila obećanja kako će se u najkracićem mogućem roku na sveučilištima zaposliti 1800 novaka. Ne znam je li se to doista dogodilo, ali se pitam koje to društvo može "preko noći" pronaći 1800 vrhunski kvalificiranih mladih stručnjaka spremnih da se uhvate u koštač s tek uvedenom, konceptualno

Bolonjska je reforma kod nas uvedena u najgoroj mogućoj točki: nekoliko se srednjoškolskih generacija, nepripremljenih i ničim upozorenih, bacilo u ralje neprimjerenog im sustava, u kojem se od njih traži da dotadašnje vrline shvate kao mane

zablude društva znanja

potpuno nejasnom reformom izrazito složenog i nehomogenog sustava obrazovanja. Odakle sredstva za to neću se ni pitati; uostalom, svi znamo da postoji skupa i jeftina kozmetika.

Pokušamo li ipak na kraju procjeniti kakva se to "Bologna" dogodila kod nas, morat ćemo se vratiti u rano djetinjstvo i rekapitulirati neke od mudrosti vlastite bajkovite socijalizacije. Čini mi se da je dovoljno sjetiti se poučne priče o "carevu novom ruhu" ...

Zatrpani vrtlar

Ipak, reforma traje već neko vrijeme. Ža sada se samo vidi da su Vam na leđa uspješno natovarili teret provedbe reforme i prilagodbu "Bologni"?

– Osobno se osjećam kao vrtlar zadužen za njegu delikatnog bilja kojemu svako jutro po nečijem nalogu netko istrese tonu smeća u vrt na tek iznikle sadnice. I baš kad sam uhvatio ritam, taj netko odluči udvostručiti dozu smeća.

Ma dobro, nije baš stvar u tome što se na to potroši 10-12 sati rada dnevno, nego to što se većina vremena potroši na birokratski proceduralizam, izmišljanje načina kako to, što se oduvijek u humboldtovskoj inačici moglo bez problema objasniti projecnjom polazniku, zamotati u barokno ruho ppt-a, videolinkova, filmskih projekcija i kojekakvih informatičkih domišljenica. Jer bez toga ne očekujte više od "dvojke" na studentskoj evaluaciji (sic!). Štoviše, netko će se u odgovarajućoj instituciji već pobrinuti da vam to uđe u dossier.

Da se ne zavaravamo, oduvijek je u svakoj struci bilo i bit će onih koji loše rade svoj posao. Ovdje se radi o novim (starim?) kriterijima putem kojih se evaluirala nećija stručnost i uspješnost. Možda "odijelo ipak čini čovjeka"?

Što famozna reforma konkretno reformira? Naime, tko je i kako procjenio stanje kao katastrofalno, i tko i kako je osmislio lijek? Kako Vi procjenjujete prijašnje stanje, a kako njere koje, evo, već dvije ili tri godine provodite po "befeli"?

– Apsolutno je nebitno tko je procjenio stanje takvim da su se urgentno donijele odgovarajuće odluke. Bitno je tko je za to dao politički "blagoslov". Kad vam netko kao obvezujuću ambalažu ponudi varijante 3+2 ili 4+1, a u to trebate ugurati sadržaj dimenzija 6+0 ili 7+0, misija se čini unaprijed osuđena na neuspjeh.

Nova frizura za Einstein

Pokušajmo to ipak ilustrirati konkretnim primjerima. Teško je zamisliti Michelangelova Davida kojeg bismo sa šesnaest stopa smanjili na, recimo, devet i pol, a da se time ne intervenira u smisao djela i ideju autora. No još je teže zamisliti "dajdžestiranog" Hegela kojem je odstranjena svaka treća rečenica. Ili pak estetiku prorijediti za nekog tamo Crocea, sociologiju za socijalutopiste, zamornog M. Webera i preopsežnog Gurvitcha, a psihologiju za biheviorizam i znanstveno neutemeljenog Freuda.

Nije problem u količini materije koja je nužna za relevantno osmišljavanje neke discipline. Ta se količina može stupnjevito rasporediti, ali tek kad se oformi minimalna mreža pojmove, relacija, koncepata, metoda i povijesno civilizacijskih odrednica. Problem nastaje kad se "dimenzije" (znanstvene) discipline odrede dekretom kojim se propisuje univerzalni "aršin", po mogućnosti "pravedno" primijenjen na sve discipline. Rezultat toga može biti jedino dekapitirani Aristotel, uredno podrijetlani Einstein, anihilirani L. N. Tolstoj i "onako usput" zaboravljeni A. France

Problem nastaje kad se "dimenzije" (znanstvene) discipline odrede dekretom kojim se propisuje univerzalni "aršin", po mogućnosti "pravedno" primijenjen na sve discipline. Rezultat toga može biti jedino dekapitirani Aristotel, uredno podrijetlani Einstein, anihilirani L. N. Tolstoj i "onako usput" zaboravljeni A. France

Einstein, anihilirani L. N. Tolstoj (ma, baš je pretjerao) i "onako usput" zaboravljeni A. France.

Nazalost, bojim se da se od nas upravo traži da, uime bolje surašnjice i generacija koje će napokon odahnuti od strahovitog im bremena koje je pogbilo stasite nam pretke, dostoјanstveno preuzmemu ulogu državnog krvnika, jer za taj častan posao nema pozvanih od nas.

Jedan je od bizarnijih detalja reforme je takozvana "evaluacija nastavnika". Kako objasniti sustav u kojem brusoši, još malo mamurni od raznih brusošijada, ošamućeni snalaženjem u novoj sredini, zaljubljeni, opjeni novim svjetovima koji su im se otvorili itd., kako dakle takvi mlađi ljudi mogu procijeniti vaš rad, tim prije što odgovaraju i na pitanja o tome jeste li im adekvatno prenijeli znanje. Kakva je logika u tome? Što oni mogu znati o znanju koje su došli od vas naučiti da bi mogli valjano procijeniti jeste li im ga dobro prenijeli? Tko je tu lud?

– Nije potrebno baš sve krikirati. Ne vidim ništa loše u ideji da studenti/ce procjenjuju svoje profesore/ice. Pitanje je što doista reprezentira pojedina ocjena, čak i u slučaju da je kriterij relativno jednoznačno definiran u pojedinom pitanju. Primjerice, tvrdnju "Nastavnik jasno i razumljivo predaje nastavne sadržaje" uz koju je priložena ordinalna skala procjene 1-5 nemoguće je generalno primijeniti na sve kolegije i sve nastavnike. Postoje, naime, lakši i teži kolegiji; unutar svakog kolegija postoje lakši i teži sadržaji.

Sposobnosti polaznika kolegija također se znatno razlikuju, a postotak onih koji slabije razumiju i najbriljantnije ispredavanu složenu nastavnu jedinicu proporcionalno se povećava s težinom gradiva.

Dodamo li pritom da postoje i izrazito površni nastavnici koji su istovremeno i vrhunski govornici, intelektualni šarmeri i sl., moramo se zapitati čime su se od svega toga u ocjenjivanju studenti rukovodili. Pogotovo ako im o tom kolegiju ovisi hoće li upisati naredni semestar. I da ne zaboravim: i ocjenjivanje je vještina za koju treba biti

kvalificiran te uz to imati i odgovarajuće karakterne osobine.

Postoje također i različite nastavne metode i tehnike koje nisu po analogiji primjerene različitim nastavnim sadržajima. Najlošija (nazalost i najčešće korištena) nastavna tehnika jest simplifikacija ilustrativnog tipa (tzv. "primjeri iz života"). Ona je, dakako, plaužibilna i polaznicima kolegija ostavlja dojam da su razumjeli smisao gradiva, ali najčešće proizvodi stereotipe koji su u pravilu neiskorijenivi. Osobito u društvenim znanostima i humanističkim disciplinama.

Nazalost, bojim se da ni Vaše pitanje ni moj odgovor nisu više od "grebanja po površini". Svaka evaluacija ustvari je instrument kontrole. Kad u pitanju profesori – koji su, usput rečeno, već odavno prošli sve kontrolne "punktove" – jedina svrha njihova evaluiranja od za to ne baš nužno kvalificiranih individua jest institucionalno-politička kontrola stavljena u ruke anonimnih "dojavljivača", a rezultat je poprilično sličan medijskom glasanju putem kojega se produciraju glazbene, filmske... etc. rangliste.

Veteran četiri reforme
Prvi bolonjci završavaju studij po novom sustavu. Što smo dobili? Kakvi su bili studenti, kakvi će biti kadrovi?

– To biste trebali pitati kolege svih struka pojedinačno. Bojim se da naša iskustva nisu identična. Oni najbolji – recimo, njih 10 posto – nisu nimalo lošiji, ali ni bolji u usporedbi s najboljima prijašnjih generacija. No razlog tomu nije "Bologna". Ovo mi je već četvrta reforma otkad radim na Sveučilištu i uvijek se događalo isto; najbolji studenti naprosto su "neuništivi". Međutim u svim tim reformama formirao se isti obrazac. Iz reforme u reformu prosječni studenti bili su sve lošiji. Evaluacijski gledano, distribucija rezultata se BIMODALIZIRALA. Ukupno znanje, kao i razvoj odgovarajućih kompetencija onih prosječnih, bivalo je sve slabije.

Još je prerano za objektivnu procjenu sadašnjeg stanja i mogu jedino reći da

zablude društva znanja

Meni je osobno postao velik problem kojom ocjenom vrednovati istinske "genijalce". Jer, ako je itko "Bolognom" doista oštećen, to su upravo oni. U budućoj mnogostruko većoj masi doktora znanosti (neki tvrde da bi taj postotak trebao biti oko 40 posto od broja upisanih studenata) oni će biti osobno i strukovno degradirani

u "Bologni" ne vidim nijedan mehanizam koji bi navedenu bimodalizaciju vratio na očekivanog Gaussa. Pogotovo ne stoga što "Bologna" od nas očekuje visoku prolaznost na ispitima.

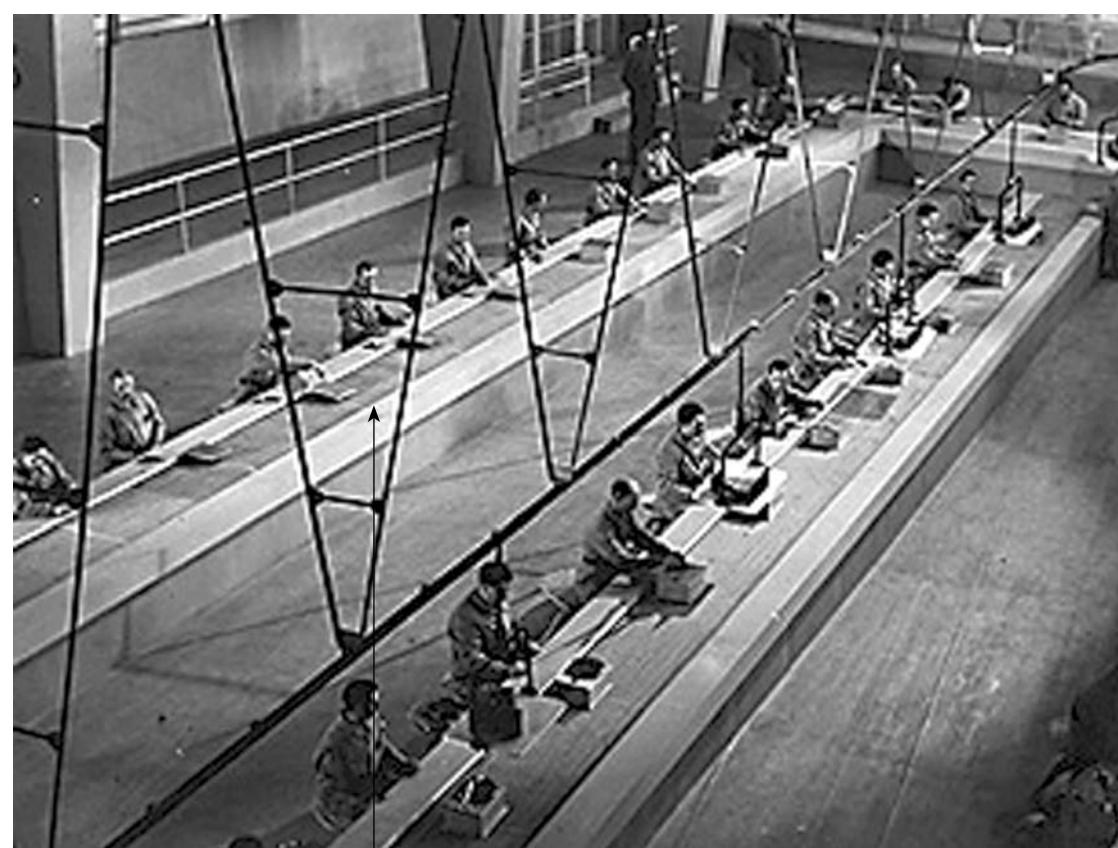
Možemo li govoriti o ideologiji koju nam je, po ne znam koji put, netko "prodao"? Kako bismo mogli definirati tu ideologiju, kako je nazvati?

– Već sam poprilično "umoran" od prepoznavanja stereotipnih ideoloških obrazaca orveljanskog tipa kao i od kritike "po svaku cijenu". Zašto naprosto ne zaključiti da se reforma provela stihiski, da su je provodili nesposobni i nekompetentni pojedinci koji su isključivo bili zainteresirani za osobni politički rejting i koji nisu bili ni svjesni posljedica svoje megalomske bahatosti?

A primamljiva floskula (koju ču još jednom ponoviti) tzv. "cjeloživotnog obrazovanja" može se shvatiti i kao ideologija koja bi se mogla koristiti kao konceptualni predložak za političku kontrolu od dječjeg vrtića do staračkog doma.

Koliko ste, ako nije neumjeno pitanje u našim okolnostima, na vlastitoj koži osjetili sužavanje akademskih sloboda, nešto na što se Liessmann otvorenio žali? Ili je riječ "samo" o zatrpanju nepotrebnim administriranjem?

– Ponajprije bih to pitanje razdvojio na dva pitanja, koja nikako ne bih dovodio u vezu. Naime, mišljenja sam da "akademske slobode" nisu mjeru količine (nepotrebног) administriranja, nego prije svojevrsna "umjetnička" sloboda, odnosno sloboda meritornog izražavanja. A to

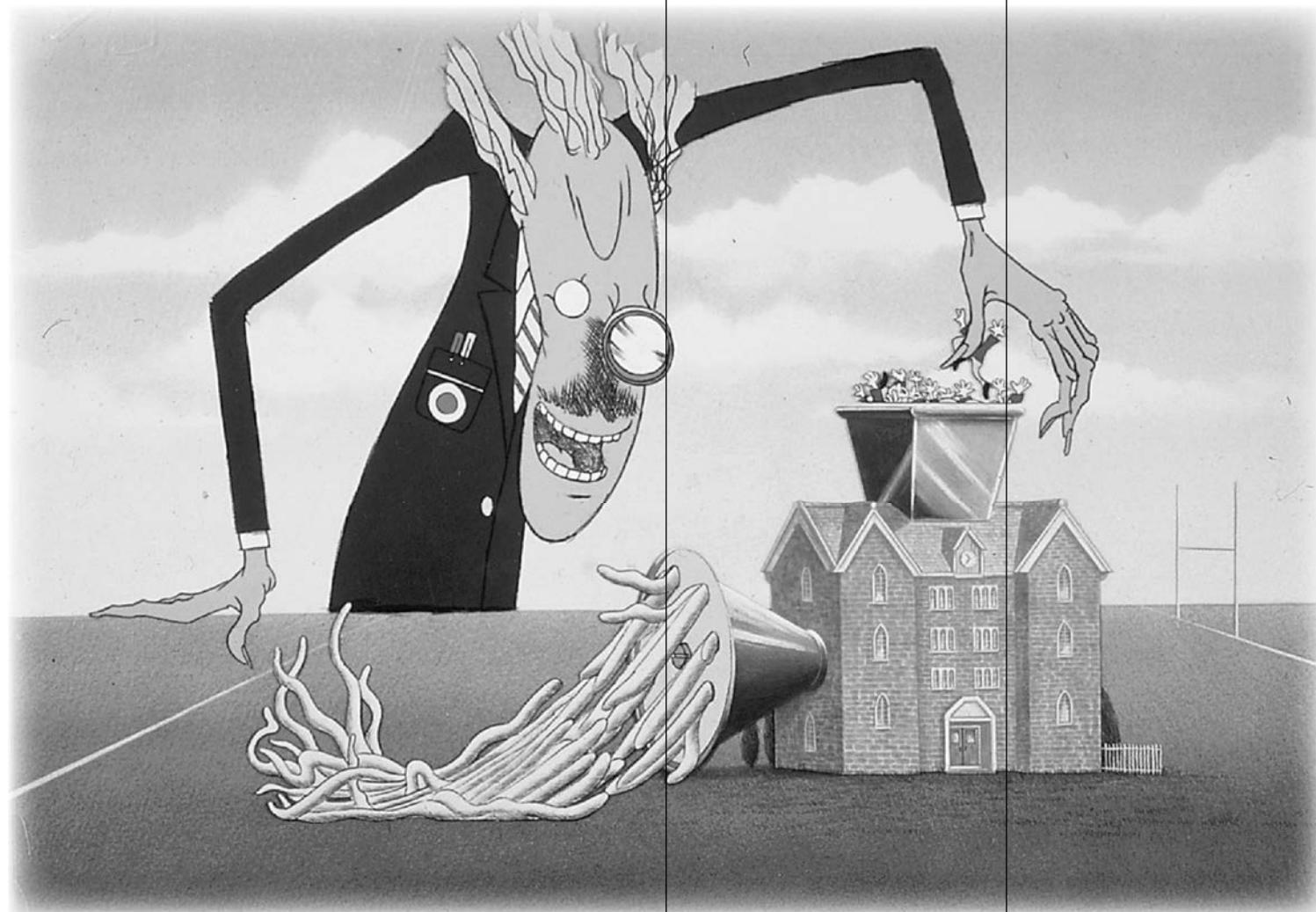
je pravo, za razliku od prava na puko javno izražavanje mišljenja, višestruko obvezujuće i nema te "Bologne" koja bi ga mogla oduzeti ili – još gore – propisati. To je pravo naprosto univerzalna civilizacijska stечevina koja nadilazi institucije, odnosno strukovne i profesionalne norme.

Oštećeni genijalci

Na drugo pitanje mogu bez razmišljanja odgovoriti potvrđno. Riječ je prvensteno o zatrpanju nastavnika nepotrebnim administriranjem, dakle o tipičnoj birokratizaciji obrazovne profesije pod krinkom efikasnosti, racionalizacije i povećanja "outputa". Moje prve asocijacije vezane uz pokušaj provođenja "Bologne" mogu opisati na

sljedeći način. Činilo mi se da se od mene očekuje da nastavničku profesiju zamjenim trenersko-kapljarskom. Primjerice, ako dobijem na raspolaganje šezdesetak studenata/ica, ponajprije se moram potruditi da njihova prolaznost bude što bliža fazonom maksimumu od 100 posto. Svatko iole obrazovan barem se jednom u životu susreo sa "starim dobrim Gausom", koji nas uči da u velikoj većini slučajeva distribucija kvantitativnog obilježja ukazuje na sljedeće populacijske karakteristike: Najčešći rezultat koji se očekuje jest prosječan rezultat, a najmanje je ekstremno visokih/niskih rezultata. Ako je, dakle, distribucija (primjerice) znanja Gaussova, od mene se očekuje

Već sam poprilično "umoran" od prepoznavanja stereotipnih ideoloških obrazaca orveljanskog tipa kao i od kritike "po svaku cijenu". Zašto naprosto ne zaključiti da se reforma provela stihiski, da su je provodili nesposobni i nekompetentni pojedinci koji su isključivo bili zainteresirani za osobni politički rejting i koji nisu bili ni svjesni posljedica svoje megalomske bahatosti?

zablude društva znanja

da "prirodno" prosječne nekom obrazovnom čarolijom promoviram u više/visoke, a da one najniže istim čudom dovedem barem do prosjeka. Na stranu čak i to može li se taj zahtjev barem donekle zadovoljiti, ali osobno mi je bila zaprpašujuća činjenica da mi se za taj pothvat sugerira otprilike trostruko manje vremena (nastavnih sati)! Osim ako ne smislim odgovarajuću čaroliju. Koju mi – usput budi rečeno – strog brani osobno odabran poziv – poziv znanstvenika. Budući da duboko vjerujem u "zakon očuvanja energije", koji sugerira da se od litre vode nikako ne može dobiti čitava cisterna vode, nije mi preostalo ništa drugo nego da pojačam radni dan na 10-12 sati rada dnevno, uključujući i vikende. U neko doba prisjetio sam se pred-bolonjskog posjeta naše kolege po struci iz Norveške, koja nam je vlastita iskustva "Bologne" sažela u jednu rečenicu: "Radit ćete trostruko više za iste novce." Što i nije neki problem, jer većina onih koji biraju nastavničku profesiju čine to iz sasvim drugih razloga. Problem mi je stvorio "prokleti" Gauss, koji nikako nije htio pristati na to da prošće "bolonjskim dekretom" proglaši natprosječnima. Na kraju smo se nevoljko složili da "reskaliramo" skalu procjene tako da je pomaknemo za ocjenu-dvije navise/naniže. Tako su negdašnji "dobri" ne svojom krivicom postali "vrlo dobri" ili "izvrsni" itd. "Bologna" je zadovoljno "grotala", a studenti, isprva uplašeni, vrlo su brzo prihvatali taj nenadan povijesni dar. A meni je osobno postao velik problem kojom ocjenom vrednovati istinske "genijalce". Jer, ako je itko "Bolognom" doista oštećen, to su upravo oni. U budućoj mnogostruko većoj masi doktora znanosti (neki tvrde da bi taj postotak trebao biti oko 40 posto od broja upisanih studenata) oni će biti osobno i strukovno degradirani.

Poslužit ću se još jednom parabolom. Pretpostavimo da se na Olimpijskim igrama norma za finale ženskog skoka uvis spusti na 185 cm. Koliko bi se natjecateljica kvalificiralo za finale? Bojim se da bi ih bilo na tisuće. Čini mi se da je posve neupitna besmislenost takva natjecanja. Je li onda uopće smislen prethodno naveden zahtjev za 40 posto doktora znanosti? Pogotovo stoga što me koncept "Bologne" neodoljivo podsjeća na sportsku maksimu *citius altius fortius...*

Kantov inauguracijski govor

Svjetska ekonomska kriza generira samu sebe, kako se čini. Možemo li isto reći za vječnu krizu obrazovanja i stalne političke impulse za reformu istog?

– Liessmannova *Teorija neobrazovanosti* od prve do posljednje stranice podučava nas (podsjeća) da su svi veliki mislioci (ne samo filozofi!) imali potrebu promišljanja obrazovnog sustava svojega vremena. Oni su, naime, dobro znali i uočavali važnost adekvatnog strukturiranja obrazovnog sustava.

Nikako ne mogu pristati na sintagmu "kriza obrazovanja". Obrazovni sustav nije i ne može biti nešto posve autonomno od društva i stanja u društvu i na njegovim plećima najčešće se prelamaju krucijalni problemi društva, političke krize, promjene političkih režima itd. Temeljna je misao svih vlastodržaca kako što duže zadržati vlast. Po toj logici nastavnički kadar čine državni službenici pojaprije zaduženi za stvaranje političkih poslušnika. Stoga je vlastodržcima mnogo važnije stvaranje apologetika negoli buntovnih znalaca. Floskula "kriza obrazovanja" zapravo je *kukavičje jaje* koje se podmeće upravo onim strukama i disciplinama koje su "zadužene" za kritiku društva. Povijesna je činjenica da pri svakom skretanju društva udesno nove/stare strukture prvo izvrše udar na filozofiju i društvene znanosti, dakle one koji po vokaciji obrazuju buduće kritičare društva. Uvijek je lako naći argumente koji pod parolom osvremenjivanja i racionalizacije govore u prilog potrebi da se društvo osvremeniti, da bude konkurentno, da ulaže u profitabilne strukture i tako redom.

Da se, primjerice, Kantov, Hegelov itd. inauguracyjni govor objavi danas u dnevnim novinama bez navođenja autora, mnogi bi pomislili da je (uz minimalne terminološke intervencije) riječ o kritici provođenja "Bologne" u Hrvatskoj danas i brzo bi se našlo nekoliko dušobrižnika – ignoranata koji bi sa žaljenjem konstatirali kako "ima pojedinaca koji domovini koja ih hrani ne želete ništa dobro". *Teorija neobrazovanosti* od prve do posljednje stranice upozorava nas na katastrofalne posljedice povijesnog brkanja kritike i kritizerstva.

Kao što postoje razlike u tretiranju samih kritičara. Primjerice, Liessmann je za svoju knjigu dobio državnu nagradu za znanost, dok se u nekim slučajevima kritičarima društva velikodušno dopustilo da odu u izgnanstvo. O mnoštvu ostalih i danas svjedoče raznorazni Gulazi, Sahalini i sl.

Zaključio bih da svaka država "koja drži do sebe" treba ne samo dopustiti kritiku upućenu od relevantnih pojedinaca nego i svjesno potpomagati one koji zbog općeg dobra ukazuju na ozbiljne probleme pojedinih struka te *eo ipso* potpomažu boljatku društva u cjelini. □

Konrad Paul **Liessmann**

Reformatorima nije važno stvarno znanje

Problem reforme obrazovanja, ne samo u Vašoj zemlji, puno je dublji od "zanimljive novinske teme". Može zvučati pretjerano, ali "zablude društva znanja", kako stoji i u podnaslovu Vaše knjige nedavno prevedene na hrvatski jezik, moglo bi dovesti, ili dovode do kontracivilizacijskog udara ignorancije na sve što se s mukom doseglo, kako god nesavršeno bilo?

– S jedne strane, o obrazovanju se rado govori kada se uvijek iznova objavljuju rezultati raznih testiranja ili vrednovanja – ili se samo spekulira – o tome koliko su dobri učenici u nekoj zemlji ili koliko je akademski obrazovanih građana potrebno toj zemlji. Obrazovanje je tema samo kada je riječ o „ljudskom kapitalu“, o društvenim resursima. S druge strane, obrazovanje ima veze i s tim kako se ljudi razvijaju i kaku sliku o sebi stvaraju pred svijetom. Njemački je filozof Peter Bieri jednom rekao da ljudi drugi ljudi mogu samo obrazovati, dok se, pak, formirati mogu isključivo sami. Kod obrazovanja je riječ o tome da se naposljetku nešto može; kod formiranja je riječ o tome da se nešto postane. Kod reformi obrazovanja, dakle, gotovo je uvijek riječ upravo o tome, a ne o reformi formiranja. Pritom nikad nije bitno stvarno znanje, nego europski usporedni podaci, koji su, kao i svaka statistika, uvelike podložni različitim interpretacijama.

Nenad Perković
S autorom knjige *Teorija neobrazovanosti* (Jesenski i Turk, Zagreb, 2008), žestokim kritičarom bolonjskih reformi, razgovarali smo o situaciji u njegovoj domovini Austriji, o posljedicama reforme i o tome kako se sveučilišta od nje oporavljaju

Tržišna logika obrazovanja

S druge strane, mediji su snažno upregnuti u reformsku političku propagandu. Nitko ne smije protusloviti zaključima kako je „stanje katastrofalno“ i da „hitno treba poduzeti reformu“. Prepostavljamo da je slično bilo i u Austriji?

– Zapravo, diskurs o obrazovanju pripada „retorici reforme“, s kojom se već neko vrijeme u Europi suočavaju politika i gospodarstvo. Nemam ništa protiv smislenih promjena i poboljšanja, ali reforma koja je sâma sebi svrhom jest zlo i vodi samo tome da se reforme moraju stalno reformirati. Mi u Austriji sada planiramo reformu Bolonjske reforme jer ona ne funkcioniра onako kako se bilo planiralo. Mudri su ljudi sve to već unaprijed znali, ali, naravno, to sada ne pomaže.

Protuslovje „općeg obrazovanja“ kako ga je detektirao još mladi Nietzsche stoji, po Vama, još i danas. O kakvu je protuljivo riječ?

– Za Nietzschea je obrazovanje bila krajnje zahtjevna i, prije svega, individualna stvar, koju nije moguće prevesti u neki opći, planiran i kontrolirani „program“. Prava društva znanja, smatrao je Nietzsche, morala bi biti društva dokolice i slobode, a ne društva prakse, nužde i prisile.

Nije li ironično da se više od desetljeća znanost i obrazovanje pritišću gospodarskom logikom i poduzetničkom ideologijom, a upravo smo svjedoci

Nadam se da će kroz financijsku i gospodarstvenu krizu postati razvidnim da tržiste, natjecanje, privatni interesi i menadžeri ne mogu vrijediti kao neprikosnoveni uzori za sve segmente društva

zablude društva znanja

globalne gospodarske krize i posljedica te vladajuće logike?

– Moj odgovor: nadam se da će kroz finansijsku i gospodarsku krizu postati razvidnim da tržište, natjecanje, privatni interesi i menadžeri ne mogu vrijediti kao neprikosnoveni uzori za sve segmente društva. Postoji puno područja, kao što su obrazovanje, kultura, ali i zdravstvo ili promet, kojima tržišna ideologija nije dovoljno kako bi rješila njihove nagonilane probleme. Kao i u svjetu financija tako i među sveučilištima umjetno stvoreno natjecanje dovodi, primjerice, do uljepšavanja stanja i preusmjeravanja za istraživanje i pouku na oglašavanje i marketing, a time i u neprimjerene i neozbiljne aktivnosti. Posljedica toga jesu začudni izdavački projekti, suzdržanost prema znanju, plagijati i kupljene akademiske titule.

Užurbanji studij

Bijeda europskih visokih škola ima svoje ime: Bologna, prva je rečenica jednog od poglavljiva Vaše Teorije neobrazovanosti. U knjizi otvoreno upotrebljavate frazu „bolonjska ideologija“. Zašto? Još spominjete i bladnokrvnu likvidaciju smisla sveučilišta i, pomaže šaljivo, IKEA-obrazovanje. Netko bi rekao kako su to teške riječi upućene onima koji žele samo najbolje.

– Naravno da uz „Bolognu“ vezana ideja nije loša: jedinstveni i usporedivi parametri za sve europske visoke škole. Ali: cijena potrebna za doseganje tog cilja i postupci koji se zbog toga uvođe jesu kontraproduktivni. Sada se pokazuju da se razlike između visokih škola, zemalja, načavnih programa i kvalitete istraživanja i poučavanja počevaju, a ne smanjuju. Ono što se, međutim, smanjuje jest mobilnost studenata, koje se upravo „Bolognom“ prisiljava da što je moguće brže studiraju i napuste sveučilišta. Brzim tempom modularizirana studija užurbanji čovjek za

mene baš i ne odgovara ciljnoj predodžbi zrelog građanina društva znanja.

Jesu li Vam do sada prigovorili kako je Vaša kritika motivirana strahom vas sveučilištaraca da ćete izgubiti povlašten položaj u društvu? (Nesto kao: „oni ljeni neproduktivni tipovi koje ionako nitko ne razumije sad pružaju otpor nužnosti konkretnе dјelatnosti i mjerljive učinkovitosti.“) Jesu li Vam možda prigovorili da ste nekakav „smušeni romantik“ jer gorovite o aristotelovskoj „čežnji za znanjem“, dubu, kvaliteti nasuprot kvantiteti?

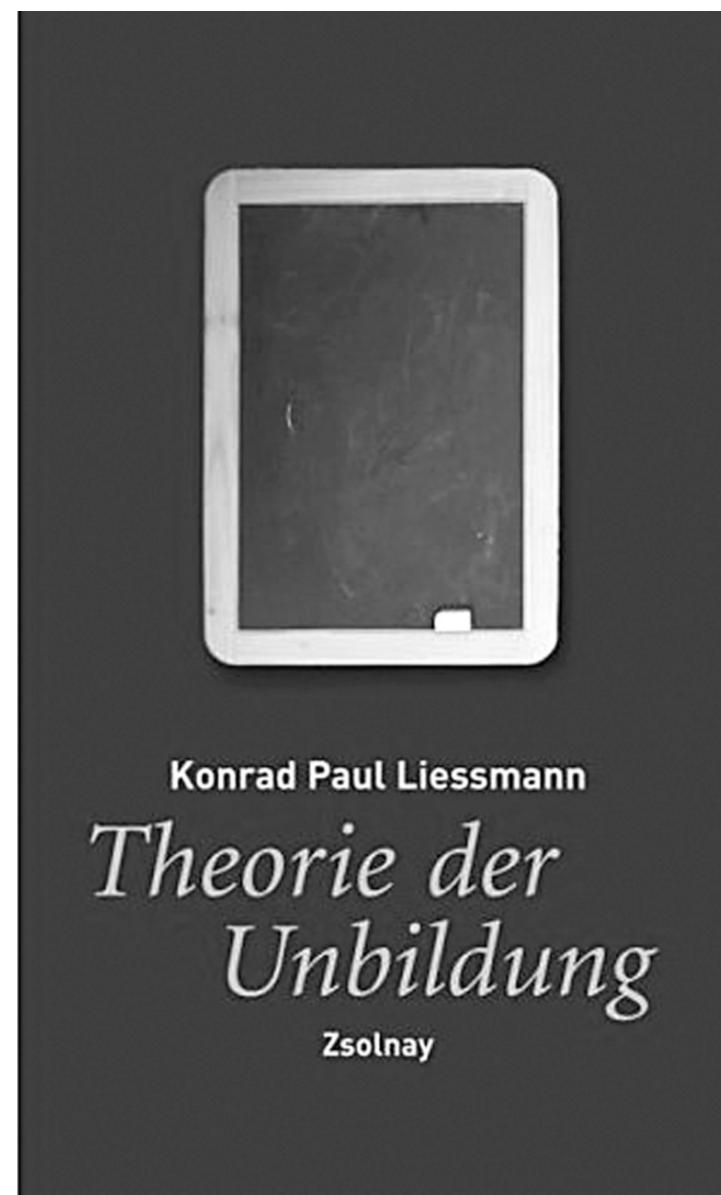
– Nikad mi nisu predbacili ljenost jer je moj popis objavljenih rada predug za takav prigovor. Također, nemam ništa protiv produktivnosti u znanosti – naprotiv. Jedino, smatram da će instrumenti koje se sada uvođu za mjerjenje produktivnosti samo smanjiti produkciju jer su, s jedne strane, troškovi preveliči, dok, s druge strane, kvantitative datosti evaluacije potiču prošćnost, a ne izvrsnost.

Uništavanje resursa

Ekonomizacija znanja koje se tretira kao roba ili sirovina, to je krajnja utilitarizacija s nesagledivim društveno-političkim i filozofiskim posljedicama, tvrdite Vi. Većina ljudi, pa i Vaših kolega s raznih sveučilišta, već je toliko uronjena u kompetitivno-menadžersku paradigmu da će Vas vjerojatno upitati: dobro, pa što onda? Možete li, dakle, ponovo nglasiti najvažnije posljedice reformskog pristupa društvu?

– Moj je glavni prigovor protiv dugoročnih reformi upravo ekonomske naravi: kod brojnih je reformi riječ o uništavanju resursa. Zlo mi je kad pomislim koliko sam radnog vremena posljednjih godina protroatno na odbore, sjednice, zapisnike i izvještaje, stvaranje uvijek novih podataka i popisa, jer su rezultati tog rada zbog neke nove reforme postali bezvrijednim. Nije primarna uloga škola i sveučilišta da ih se stalno mjeri, vrednuje i reformira.

Konrad Paul Liessmann (Villach, 1953) sveučilišni je profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beču i jedan od najistaknutijih austrijskih znanstvenika. Osim sveučilišnog rada bavi se eseistikom, publicistikom i književnom kritikom, a od 1986. uređuje i seriju Philosophicum Lech pri bečkoj nakladničkoj kući Zsolnay. Dobitnik je brojnih uglednih nagrada i priznanja od kojih posebno valja istaknuti austrijsku državnu nagradu za kulturnu publicistiku 1996., počasnu nagradu austrijskih izdavača za toleranciju u mišljenju i djelovanju 2003. i nagradu za znanstvenika godine 2006. Objavio je više od dvadeset knjiga, a posljednji naslov koji je važno izdvojiti su: *Philosophie des verbotenen Wissens. Friedrich Nietzsche und die schwarzen Seiten des Denkens* (Beč, 2000), *Günther Anders. Philosophie im Zeitalter der technologischen Revolutionen* (München, 2002), *Kitsch! oder warum der schlechte Geschmack der eigentlich gute ist* (Beč, 2002), *Reiz und Rührung. Über ästhetische Empfindungen* (Beč, 2003), *Spähtrupp im Niemandsland. Kulturphilosophische Erkundungen* (Beč, 2004), *Die Insel der Seligen. Österreichische Erinnerungen* (Innsbruck, 2005). *Teorija neobrazovanosti* Liesmannovo je najpoznatije djelo, koje je u Austriji izdano u 16 izdanja, a najnovija knjiga, objavljena 2007., jest *Zukunft kommt! Über säkularisierte Heilserwartungen und ihre Enttäuschung*.

U pravu ste: ja sam kulturni pesimist. Naravno da će jedan dio izlaza biti i reforma reforme – svjetska je povijest uvijek sklona određenoj dozi ironije. S druge strane, vjerujem da su sveučilište, obrazovanje i prosvjetiteljstvo europske ideje koje će se dugoročno održati

Jedan od prigovora znanstvenicima koji iznosite i u knjizi jest olako odustajanje od (samoj)refleksije i kritike. Kako se takvo stanje uopće dogodilo? Postoji li racionalno objašnjenje, s obzirom na to da se radi o temeljnim instrumentima ne samo znanosti nego i uma, kako ga shvaćamo na Zapadu?

– Mislim da ne postoji neki jedinstven stav znanstvenika protiv reformskih težnji. Sigurno je da neki od toga i profitiraju – onome koji se bavi znanstvenim menadžmentom, umjesto da sâm istražuje, sada je sigurno jako dobro. Mnogi kolege ignoriraju takav razvoj dogadaja ili ih čak potiho kritiziraju, ali rade što su i uvijek radili. No ima i nekih koji barem žele otvoreno raspravljati. Među njih ubrajam i sebe, premda ili upravo zato što sam na svom fakultetu uvelike suodgovoran za primjenu Bolonjskog procesa. Ako ništa drugo, znam o čemu govorim.

U kriznim vremenima filozofi su na cijeni

Pada mi na pamet i jedno praktično pitanje, kad se svi već tako zaklinju u praksu. Gdje se, nakon reforme, zapošljavaju humanistički stručnjaci: lingvisti, sociolozi, filozofi, filolozi...? Kakva su Vaša iskustva, odnosno saznanja?

– Naravno da reforma, koja proizlazi iz čisto utilitarističkih gledišta, utječe i na samosvijest humanističkih znanosti. Kad bi se poticalo samo znanosti koje bi stvarale izravno ekonomski procjenjive

sponzije, bila bi to smrt svake znanosti. Mislim da „sloboda“ mora biti temeljnom pretpostavkom svake znanosti, a „primjenjivost“ drugačiji kriterij. Osim toga, humanističke znanosti ispunjavaju mnoge bitne zadatce. Primjerice, pitanja suživota u Europi ne bi mogla biti razriješena bez rada povjesničara, lingvista, kulturnih znanstvenika i filozofa. Mislim da se to postupno uviđa, tako da ne smatram da je budućnost tih znanosti ugrožena; upravo suprotno: u kriznim vremenima filozofi u pravilu imaju više posla nego inače.

Prosvojiteljski obrazovni egzoterizam donio je, nakon dva-tri stoljeća, zanimljiv rezultat: umjesto posredovanja znanja do posljednjeg primitivca dobili smo primitivaciju znanja. Shodno tome reformatori svega i svatoga, pa tako i obrazovanja, ponašaju se kao huligani. Bez puno razmišljanja zele rušiti strukture, otr普like kao da demoliraju lokalnu krčmu nakon utakmice. Možete li se složiti s takvom konstatacijom ili je ipak pretjerana?

– Usپredbu s „huliganima“ smatram izrazito pretjeranom, jer kod ovih reformi nije riječ o izviđavanju gole sile. No ipak je točno da se zbog određenih pretpostavljenih kratkoročnih prednosti uništava dugo gradene i očuvane strukture. A znamo: da bi se izgradilo dobro sveučilište, potrebna su stoljeća, nekad čak i dulje; no pogrešnom ih se politikom može uništiti u nekoliko godina.

Sveučilište će ipak preživjeti!

Kad kažem da je konstatacija pretjerana imam na umu nagradu za znanstvenika godine koju ste nedavno dobili i velik uspjeh Vaše knjige, što bi moglo značiti da još imate nade i da Vam se ne može nadjebiti uobičajena etiketa „kulturnog pesimista“ koji gunda iz nekog zapečka. Vidite li izlaz za europska sveučilišta, školske sisteme, znanost uopće i gdje? Napose, kako uopće predložiti „izlaz“, a da čovjek opet ne predloži novu „reformu“?

– U pravu ste: ja sam kulturni pesimist. Naravno da će jedan dio izlaza biti i reforma reforme – svjetska je povijest uvijek sklona određenoj dozi ironije. S druge strane, vjerujem da su sveučilište, obrazovanje i prosvjetiteljstvo europske ideje, koje će se dugoročno održati i u izmiješanom „društvu znanja“. Nemojmo zaboraviti: nakon Katoličke crkve, sveučilište je najstarija europska institucija. Dosad je već preživjelo neprijateljstva vladara i ideologa svih boja, pa će onda preživjeti i pokušaj da ga se postavi pod nadzor ekonomije.

S njemačkoga preveo
Trpimir Matasović

Kompeticija - besmislena dimenzija testiranja

Benjamin Čulig

Budući da se i sam, stjecajem okolnosti, bavim konstrukcijom testova "kulturne pismenosti" (cultural literacy), pokušat ću barem donekle razjasniti naizgledne sličnosti i razlike između kompetičkih "testova znanja" i testova kao svojevrsnog didaktičkog pomagala čija je svrha pružanje "povratnih informacija"

Otkad je učenja i znanja, otad postoje i kriteriji za provjeru znanja. Povijesno gledano, oni su mijenjali smisao i formu, ali su ostajali unutar disciplina kao svojevrsno didaktičko pomagalo čija je svrha pružanje "povratnih informacija" onome tko bi bez toga vjerojatno lutao bespućima disciplinarne, recimo, "šarolikosti".

Inače, riječ *testiranje* doista dolazi od *testis* i od vremena Papise Ivane koristi se u svrhu PROVJERE (ima li netko testise). U edukaciji se testom može doista koristiti dvojako: kao "viktorijskom prijetecom" kontrolom ili pak kao prethodno spomenutom "povratnom informacijom". S druge pak strane evaluacija (vrednovanje) također ima dvojaku konotaciju. Može se koristiti u svrhu usporedbe postignuća u odnosu na postavljeni zahtjev discipline ili u svrhu međusobne usporedbe svih polaznika edukacijskog procesa. Do te je točke naizgled sve legitimno. Problemi počinju kad se testiranju i evaluaciji doda – po mojem osobnom uvjerenju – njima potpuno strana dimenzija.

Neumjesna pitanja poput "Tko bolje zna filozofiju" ili "Tko je najbolji matematičar" ustvari pod krinkom ljudskom rodu uvriježene potrebe za usporedbom s drugima u navedene upotrebe uvede naizgled legitiman, ali smislu evaluacije potpuno stran element – KOMPETICIJU. Istog trena prestaje biti važno *zna li tko nešto ili razumije li tko nešto*, i važno postaje *je li u tome bolji od konkurenata*. Dogada li se to u kontekstu tržišta i tržišnih mehanizama poduprtih utilitarno-pragmatičkim svjetonazorom, gubi se svaka sponza s ikonskom namjenom edukacijske evaluacije. Struke i discipline postaju sportske arene, polaznici gladijatori, a učitelji suci u ringu.

"Važna" novina reforme sastoji se u PRENAMJENI navedene svrhe evaluiranja. Sfera obrazovanja postaje "bliski rod" sferi sporta i sveko-like kompeticije, a polaznici zasluge u struci postižu pobedama nad konkurentima. Znanje i umijeće postaje roba, a najbolji student netko poput "radnika mjeseca u McDonaldsu". Informacije o njegovu "gladijatorskom" uspjehu postaju okosnica njegova CV-a.

Takva uporaba evaluacijskih testova i klasifikacijskih procedura u široj populaciji ostavlja dojam da bolji rezultat na testu gotovo nužno znači bolje stručnjaka i znalca, čak neovisno o struci i/ili disciplini. Dobiva se dojam da su rezultati na testu i uspjeh u struci kauzalno povezani. Shodno tome tzv. testovi "opće kulture" promoviraju "sveznalicu", odnosno stručnjaka koji je sposoban ravnopravno se nositi s problemima bilo kojeg područja znanja. *Nota bene*, u atletici su pobjednici u pojedinačnim disciplinama daleko cjenjeniji od desetobojacu, dok se pobjednici u kvizovima "svega i svaca" tretiraju kao intelektualci *par excellence*.

Budući da se i sam, stjecajem okolnosti, bavim konstrukcijom testova "kulturne pismenosti" (cultural literacy), pokušat ću u svjetlu prethodnih objekcija barem donekle razjasniti naizgledne sličnosti i razlike u nekoliko točaka:

1. Intelektualac za razliku od strukovnog eksperta *per definitionem* vlada "općim jezikom" intelektualne konverzacije i u stanju je suvereno diskutirati o mnoštvu najrazličitijih tema. On je "načitan" i u društvu ostavlja dojam "sveznalice", premda to ustvari nije. Naime, uže područje ili struku kojom se bavi nije izučavao neovisno o općem korpusu znanja, već se svojski potudio spoznati mjesto svoje discipline u povijesno-filozofskom kontekstu, odnos područja bavljenja prema srodnim/nesrodnim područjima te time univerzalizirao partikularne spoznaje struke u epistemološki kontekst. Takav pojedinac ne/svjesno stvara sustavnu kognitivno-intelektualnu mrežu pojmove, relacija, sustava itd. u koju s lakoćom "umeće" nove pojmove, spoznaje i tumačenja. Ta se mreža ne temelji na pukom pamćenju i reprodukciji, nego na znanju rukovodenom razumijevanjem. Za razliku od njega, Pobjednika kvizova odlikuje koncentracija, pamćenje, snalažljivost, vjerojatno iznimna inteligencija, mnemotehnika i sklonost prikupljanju rijetko poznatih informacija. On je naučio češće od drugih "prepoznati" točan odgovor, koji će rijetko biti u stanju uklopiti u opći civilizacijski kontekst.

2. Vokabular intelektualca ne počiva na stotinama tisuća upamćenih pojmove, nego prije na etimologiji, konotaciji, znanju klasičnih jezika i logici pojmovno smislenog kombiniranja izvedenica i sintagmi. *Eo ipso*, intelektualac je u pravilu izrazito pismen i najčešće lakoćom vlada s nekoliko stranih jezika. Pobjednik kvizova nerijetko ima problem s preciznim, a osobito višestrukim značenjima složenica. Eventualni visok stupanj pismenosti samo je akcidentacija, najčešće posljedica nekih drugih hobija.

3. Intelektualca ne muče aksiomatski problemi vezani uz "poredak stvari". On je familijaran s pojmovnom nadređenošću i podređenošću i instinkтивno prepoznaće ustrojstvo čak i u potpuno nepoznatom području znanja. Pobjednika kvizova najviše je strah jednostavnog pitanja na koje, eto, "baš nije obratio veću pozornost".

4. Intelektualac može biti "prosječno" inteligentan, a da je kao intelektualac briljantan. Uspjeh Pobjednika kvizova (najvjerojatnije) jest visoko pozitivno koreliran s njegovom inteligencijom te s odgovarajućim kompetičkim osobinama ličnosti.

Summa summarum, intelektualac nema ama baš nikakvih motiva da se kompetički nadmeće u kvizu znanja s Pobjednikom kvizova. Ideja kompeticije naprosto je inkompabilna njegovoj vokaciji.

Ipak, postoje mnogi razlozi zbog kojih testovi kulturne pismenosti ("načitanosti") po mojem skromnom uvjerenju sve više dobivaju na težini. Dakako, ovdje uopće nije riječ o testovima znanja, namijenjenima mjerjenju kolичine savladanog građiva, već prije o TESTOVIMA SPOSOBNOSTI ili VREDNOVANJU KOMPETENCIJSKIH POTENCIJALA. Premda takvi testovi nužno sadrže i dimenziju znanja (poznavanja činjenica), ona najčešće nije dovoljna za postizanje visokog rezultata. Najčešće su to intelektualno problematski testovi na kojima puki znalač postiže tek prosječan rezultat. Budući da su namijenjeni procjeni intelektualnog potencijala pojedinca, pogodni su za klasifikacijske procedure u slučajevima kad, primjerice, 4000 kandidata konkurira na 1000 mjesata na fakultetu društveno-humanističkih disciplina. Ostvarivanje visokog rezultata na takvima testovima nije moguće postići u nekoliko mjeseci učenja; uspjeh na njima posljedica je cjeloživotne intelektualne orijentacije.

Jedna od proklamiranih vrijednosti "Bologne" jest inzistiranje na tzv. "kompetencijama". Bojim se da je to samo floskula. Jer ako je državna matura dosta zamjena za već desetljećima uvriježenu proceduru provjere "kulturne pismenosti", a nijedan testovni predložak koji sam imao prilike vidjeti nije ni izdaleka orijentiran prema testovima te vrste, društveno-humanističke znanosti i discipline upisivat će strukovno nekompetentne kandidate

Koliko mi je poznato, jedna od proklamiranih vrijednosti "Bologne" jest inzistiranje na tzv. "kompetencijama". Bojim se da je to samo floskula. Jer ako je državna matura dosta zamjena za već desetljećima uvriježenu proceduru provjere "kulturne pismenosti", a nijedan testovni predložak koji sam imao prilike vidjeti nije ni izdaleka orijentiran prema testovima te vrste, društveno-humanističke znanosti i discipline upisivat će strukovno nekompetentne kandidate. Posljedice mogu biti katastrofalne za cijelo društvo, a ne samo za navedene znanosti. Uostalom, zar ima ikoga tko sumnja u sad već mondijalni stereotip o sramotnoj kulturnoj nepismenosti, inače u mnogočemu svjetski superiornih stanovnika SAD-a?

Priredio Nenad Perković

Chicago, Chicago!

Vatroslav Miloš

Od minimalističkih kompozicija tajnovitog čikaškog violinista do raskošne "spectorijanske" elektroničke avanture

Andrew Bird

Noble Beast | Useless Creatures [Fat Possum, 2009]

Američka država Illionis, a posebice grad Chicago oduvijek su bili svojevrstan rasadnik glazbenih talentata. Od onih koji su eksperimentirali s novim formama, poput post-rock pionira Tortoise, preko producenata-inovatora, kao što su Jim O'Rourke i Steve Albini, pa sve do Jeffa Tweedyja i Wilco, koji su od samo još jedne rots-rock grupe evoluirali u orkestar kojemu je američka tradicionalna glazba tek igralište za blizak im spektar stilova, može se reći da vjetar nije jedino što tutnji ulicama tog velikog grada. Ovdje, naravno, govorimo o tek posljednja dva glazbena desetljeća; ići dalje u prošlost i baviti se čikaškom jazz scenom sasvim je druga priča.

Violinist Andrew Bird jedna je od čuvanijih tajni tamošnje scene. Iako je u posljednjih nekoliko godina reflektor itekako usmjeren prema njegovu radu, on najčešće vježba i snima u osam svoje farme nedaleko od gradića Elizabetha, a drugi su mu dom i dalje klubovi manjeg kapaci-

teta. Svojim prvim studijskim radovima odavao je dojam diplomca studija klasične glazbe s još neformiranom autentičnošću. Bilo je tu svega – od folka pa sve do ranog jazza i swinga – ali još ništa predaleko od gomile sličnih projekata. Tek kada je otkrio čari solo nastupa, uspio se donekli primaknuti relativno koherentnoj definiciji vlastitog stila. Tako je sva slojevitost njegova izričaja prvi put ugledala svjetlo dana na albumu *Mysterious Production of Eggs* iz 2005., a još je dodatno očvrnsula na sljedećem izdanju – *Armchair Apocrypha*. Na tom potonjem Birdovo stalno kontrastiranje apokaliptične lirike i melodiskske iskrivljavnosti istovremeno ispunjava nadom i tugom. U svakom slučaju, radi se o jednom od interesantnijih izdanja iz 2007. godine.

Inovator svakim svojim atomom, Bird se nije študio na novom albumu. Tako je, primjerice, usporedno sa snimanjem, stalno postavljajući na internet dijelove pjesama u različitim stadijima nastajanja, proces skladanja *Noble Beast* u detalje ogolio blogu koji je pisao za New York Times. Osim toga, uz regularno izdanje, Bird je snimio i *Useless Creatures*, mini-LP na kojem se nalazi devet instrumentalnih skladbi koje čine interesantan hibrid klasične, folk i elektroničke glazbe te buke. *Noble Beast* je, pak, ponešto drugačiji od spomenutog mu prethodnika.

Za početak, ono što je najuočljivije jest radikalniji zaokret prema minimalizmu u kojem dominiraju violina i Birdov još uvijek najdraži solo instrument – zviždak. Perkusije i električna gitara tako su potisnute u drugi plan, a kontrolu su preuzele vibrafoni, analogni sintesajzeri, duhači, pozadinski

šumovi i bogati gudački aranžmani. Ono što ostaje nepromjenjeno Birdovo je absurdističko poigravanje stihovima; to ga, uostalom, i čini jednim od interesantnijih tekstopisaca uopće. Također, za razliku od prethodnog albuma, prisutna je i svojevrsna asimetrija – i u strukturalnom i u melodiskom smislu. Tako, primjerice, *Not a Robot, but a Ghost* počinje vrlo direktno, dinamično, potpomognuto sinkopiranim sintetičkim ritmom, a naglim prekidom biva zakopana u slojeve buke. *Tenuousness* je ispočetka jednostavno međusobno ispreplitanje violine i akustične gitare da bi završila uz zvečke, pljesak i izboje akorda električne gitare. Najduža pjesma na albumu, sedmominsutna *Souverian*, ima sličnu progresiju i savršeno funkcioniра kroz svojevrsnu gradaciju emocijalne napetosti.

Noble Beast u gotovo sat vremena trajanja predstavlja prilično šaren, a opet Birdu vrlo svojstven stilski eksperiment prepun glazbenih i liričkih bravura. Ništa slabije nego na posljednjih nekoliko albuma, reflektor je opet usmjeren na pravo mjesto. ■

Animal Collective

Merriweather Post Pavillion [Domino Records, 2009]

Rijetko kad se događa da već u prvom tjednu godine na police prodavarnica ploča i diskova stigne album koji je već mjesecima unaprijed proglašen pravim remek-djelom. Slobodno možemo reći, barem što se nezavisnog glazbenog izdavaštva tiče, i koliko god to zvučalo kao floskula, da je upravo *Merriweather Post Pavillion* jedna od očekivanijih ploča godine. Od trenutka kada su se pojavile prve vijesti o samom albumu, pa sve do prije nekoliko mjeseci kada je internetom počela kružiti psihodelična trodimenzionalna naslovница, pomutnji nije bilo kraja – piratske verzije albuma kompilirane od snimaka živilih nastupa rušile su servere, a mediji su unisonim panegiricima samo još više podgrijavali maštu mnogih.

Animal Collective već godinama ne treba gotovo nikakvu vrstu promocije da bi preživio u raljama diskografske industrije. Otkako je indie postao novi pop te se uvukao u televiziju i film, marketinški stručnjaci širom svijeta trljaju ruke jer pod nogama im je jed-

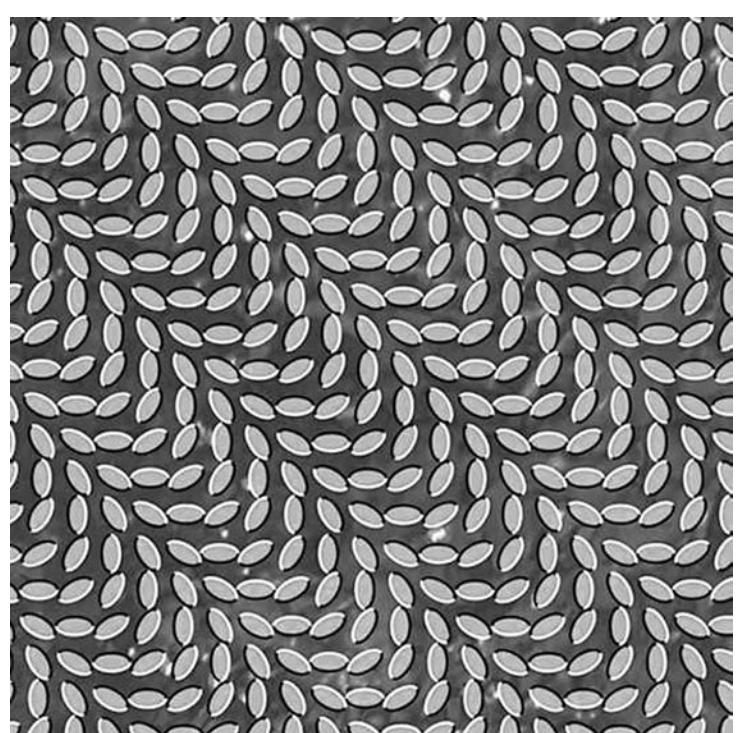
Andrew Bird
NOBLE BEAST

no sasvim novo, nevino i, što je važnije, prilično zagriženo tržište. Internet je ubio tiskani oglasi, radijsku reklamu i televizijski spot jednim udarcem. I povratka više nema. U božićnom tjednu, onome kada je "procurio" novi album Animal Collective, napetost među nulama i jedinicama mogla se rezati laserom.

Uzveši sve u obzir, čekanje se isplatilo, ali, bez želje za trivijalizacijom, toliko nervozne oko 55 minuta glazbe nije potrebno nikome. Animal Collective je bez sumnje jedna od relevantnijih muzičkih grupa danas, što su, uostalom, dokazali i jesenskim nastupom u Teatru &TD, i, uz određene oscilacije u kvaliteti, diskografija im je najblaže rečeno impresivna. *Merriweather Post Pavillion* ime je dobio po istoimenom poloutvorenom koncertnom prostoru, djelu velikog američkog arhitekta Franka Gehryja, uz koje članove grupe "vežu lijepo uspomene na vrijeme provedeno na travnjaku ispred", a u intervjuima naglašavaju da je ploča i pokušaj rekreiranja muzičke atmosfere dostojne jednog takvog prostora. Sonični pejaž koji se proteže cijelim albumom upravo je takav – grandiozan, zavodljiv, melodičan, slojevit.

Ipak, koliko god se na trenutke činilo da se radi o prilično kaotičnu ostvarenju, imena Briana Wilsona i Phila Spectora ispisana su preko taktova ove ploče velikim ekstatičnim notama. Radilo se o višeslojnoj elektroničkoj avanturi poput *Bluish* ili egzaltirajućoj gradaciji prožetoj kanonskim višeglasjima u maniri Beach Boysa u *My Girls*, polivalentnost ovog albuma naprsto oduzima dah. Trans bez uzimanja sada već proverbijalnih kolačića od bunike. Čak i ako vam naklonost uvijek nekako završava pri dominantno gitarskoj glazbi, teško da bi itko mogao poreći zavodljivu kompleksnost elektroničkog remek-djela poput ovog.

Merriweather Post Pavillion uistinu je velik album, ma koliko svi pričali o tome. ■

U sjeni kulta

Trpimir Matasović

Među izvedenim skladbama bila je zamjetna drastična razlika u kvaliteti između većinom inovativnih djela za nemelodijske instrumente i više-manje nemaštovitih radova koji uključuju klavijaturna glazbala

Završni koncert 6. međunarodnog udaraljkaškog tjedna, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 11. siječnja 2009.

Kult ličnosti nije dobra stvar čak niti kad za njega i postoji nekakvo pokriće. No, u sredini koja je uvijek lakše stvarala lidere nego samosvesne pojedince, takve su stvari, nažlost, posve uobičajena pojava. Ona pritom nije ograničena samo na onu najčešćiju, političku sferu, nego se proteže i na druge segmente društva, pa i na onaj kulturni. Školski je primjer Igor Lešnik. Ovaj udaraljkaš, dugogodišnji član Simfoniskog orkeстра HRT-a i voditelj studija udaraljki na Muzičkoj akademiji tijekom niza godina nametnuo se kao alfa i omega perkusionizma u Hrvatskoj. On, da ne bude zabune, jest odličan glazbenik, organizator i pedagog, i nema sumnje da je na svim tim područjima zadužio našu sredinu. Istovremeno je, međutim, oko sebe stvorio kult ličnosti, koji, između ostalog, podrazumijeva da se u ovoj zemlji na području udaraljkaške glazbe mimo njegove kontrole gotovo ništa ne može napraviti.

Meštar ceremonije

Ono nad čim ima kontrolu najčešće jest kvalitetno, uključujući i Međunarodni udaraljkaški tjedan u Bjelovaru, čije je šesto izdanje zaključeno svojevršnim best of koncertom u zagrebačkom Hrvatskom glazbenom zavodu. Okupila su se tako na jednom mjestu četiri odlična udaraljkaška ansambla – hrvatski Bing Bang, brazilska Grupa, belgijski Mol Percussion Orchestra i španjolski Perku-Va, kojima treba pridodati i dvojicu jednakovrsnih solista – Amerikanca Arthura Lipnera i mladog Slovenca Vida Jamnika. Ipak, činilo se da su svi oni predređeni kultu jednog, jedinog i jedinstvenog Igora Lešnika. Naravno, upravo je on bio me-

star ceremonije, sa smisom za samopromociju kakvog se čak i kod nas rijetko vidi. Teoretski gledano, do riječi su došli i predstavnici pojedinih ansambala, ali čak ni oni nisu mogli odoljeti da u svoja kratka izlaganja ne ubace i obvezatne hvale na Lešnikov račun.

Glazbeni dio koncerta uglavnom nije sporan, zanemarimo li "sitnicu" da nije bilo otisnutog programa, nego su pojedine skladbe najavljujivali sâmi izvođači. A od toga i nije bilo osobite koristi, kako zbog često nerazgovijetnog izgovora, tako i zbog činjenice da je bila odreda riječ o djelima autora posve nepoznatih izvan usko specijaliziranih udaraljkaških krugova. Među izvedenim skladbama bila je zamjetna drastična razlika u kvaliteti između većinom inovativnih djela za nemelodijske instrumente i više-manje nemaštovitih radova koji uključuju klavijaturna glazbala.

No business

Sve bi to bilo i dalje u okvirima posve uobičajenima za ovakav tip koncerata, da se nije pojavio urnebesno zabavan sastav Perku-Va, koji se bavi onime što se, u nedostatku boljeg pojma, naziva instrumentalnim teatrom. Pritom se pokazalo da se zanimljiva i duhovita glazba može stvoriti čak i bez tradicionalnih instrumenata, pomoću samo pet najobičnijih lepeza.

I taman kad se činilo da će se čitav koncert uspijeti donekle izvući iz sjene Lešnikovog kulta, za sâm je konac ostavljen nastup njegovog sastava Bing Bang, koji se pojavio u majicama s natpisima *Love Playing Lešnik*.

Ansambel je izveo njegovu skladbu *No business*, čime ponovno dolazimo do temeljnog problema. Jer, Lešnik, koliko god dobar glazbenik bio, nije osobito dobar skladatelj, pa njegov uradak nisu uspjela izbaviti niti improvizirana sola Arthura Lipnera i Vida Jamnika. U središtu pozornosti ionako je bio sâm Lešnik, koji je uporno pokušavao izvoditi nešto što je trebalo nalikovati "repantu", a gomila instrumenata i glazbenika pritom su funkcionirali tek kao vizualna i zvučna kulisa. U tom smislu, gledje sadržaja, ali i izvedbe, njegovu bi skladbu možda najbolje bilo promptno preimenovati u nešto tipa *Let's All Pretend We're Having Great Fun*. ■

Privid relevantnosti sasušenih lоворika

Trpimir Matasović

Otkad je vodstvo Zagrebačkih solista preuzeo Borivoj Martinić-Jerčić, nema tu više one nekadašnje grozomorne lakoće površnosti, ali je zvuk i dalje bezličan. Nema ni brilljantnog virtuoziteta koji bi se očekivao od ovakvog ansambla, a nema čak niti elementarnog sviračkog žara

Koncert u povodu 55. obljetnice Zagrebačkih solista, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 13. siječnja 2009.

Brand je jedan od posljednjih godina najviše zloupotrebljivanih pojmova. Tako i umjetnički ravnatelj Zagrebačkih solista Borivoj Martinić-Jerčić, u povodu 55. obljetnice svog ansambla, govori o njemu kao "hrvatskom brandu". No, pod *brandom* se podrazumijeva nešto što ima prepoznatljiv identitet i kvalitetu, a Zagrebački solisti toga već odavno nemaju.

Doduše, oni to jesu imali kada ih je vodio legendarni violončelist Antonio Janigro, i kada su zaista bili svjetski ugledan ansambl. No, od Janigrovog je odlaska iz Zagreba prošlo već četrdesetak godina, tijekom kojih su Solisti konstantan pad kvalitete uporno pokušavali prikriti već odavno sasušenim lоворikama stare slave. To, međutim, teško može proći igdje u svijetu. Jer, Zagrebački

solisti danas ne mogu izdržati usporedbu s gomilom istih ili sličnih sastava, od kojih je onih bitno kvalitetnijih od njih jednostavno previše.

Predvidljivi hitovi

U takvim okolnostima, preostaje još samo u vlastitoj sredini pokušati održati privid kakve-takve relevantnosti. A, kad se to već ne može postići vlastitom kvalitetom, valja posegnuti za izvanjskim poticajima. U normalnoj bi sredini bilo teško zamislivo da se ikakva pozornost pridaje nečemu što nije čak niti "okrugla" obljetnica – konkretnije, pedeset i peta. Ali, kod nas to još uvijek pali –svečarski je koncert nakrcao Lisinski, visoki državni i gradski dužnosnici uredno su čitav događaj počastili svojom nazočnošću, a nezaobilazni je konferansje Zlatko Madžar uporno događaju pokušavao dati prizvuk nečeg velevažnog.

Koliko je sve to na staklenim nogama, na simboličan je način pokazao izvršen veliki pano s Janigrovom fotografijom. To, pak, pokazuje da se Solisti dan-danas, zapravo, nemaju pozvati ni na što relevantnije od svog davnašnjeg umjetničkog voditelja. To je, uostalom, dobro pokazao i odabir programa, složenog po uobičajenom obljetničarskom obrascu. U nizu predvidljivih hitova našla su se i dva još iz Janigrovog vremena, pri čemu se zanemarilo da odabir baš nije najsretniji. Naime, Corellijeva je *Suita za gudače* u aranžmanu Ettorea Peinellija bila anakrona već i prije pola stoljeća, a Kelemenove se antologijske *Koncertantne improvizacije* i dalje izvode u krnjem obliku, na način koji je sankcionirao skladatelju ne osobito sklon Janigro.

Vegetarijanski restoran

Teško je dokučiti zašto je kao solist, kraj uistinu nemalog broja relevantnih domaćih glazbenika, ali i nekolicine jednakо kvalitetnih bivših Janigrovih đaka, bio angažiran izvjesni Matthew Barley. U njegovoj biografiji čitamo da nastupa, između ostalog, i u vegetarijanskim restoranima. Moglo bi se reći da doživljava njegove svirke odgovara dojmu kojeg prosječnom mesožderu stvara vegetarijanska kuhinja – možda je sve to i zdravo, ali je i bezokusno.

Gotovo isto moglo bi se reći i za svirku Zagrebačkih solista. Doduše, otkad je vodstvo preuzeo Borivoj Martinić-Jerčić, nema tu više one nekadašnje grozomorne lakoće površnosti, ali je zvuk i dalje bezličan. Nema ni brilljantnog virtuoziteta koji bi se očekivao od ovakvog ansambla, a nema čak niti elementarnog sviračkog žara. Svira se tek uredno, premda i dalje s nezanemarivim intonacijskim i tehničkim nedorečenostima, a izvedbe stilski posve različitih djela nalikuju jedna drugoj kao jaje jajetu.

Naravno, tako se niti ne postaje, niti ostaje *brandom*. No, ako je upravo to želja Zagrebačkih solista, onda se ipak valja prisjetiti pokojnog Janigra – karizmatičnog umjetnika, koji je itekako bio svjestan da svakom uspjehu mora prethoditi temeljiti i sustavan rad na svim aspektima stvaranja glazbene izvedbe. Ako to znači krenuti ispočetka, tesanjem intonacije i zvuka vježbanjem tona na praznim žicama i sviranjem skala, onda bi Solisti upravo to trebali i učiniti. No, čini se da za tako nešto još uvijek nemaju ni volje, a kamoli hrabrosti. ■

Neprovokativan teatar

Trpimir Matasović

Stalni ansambl kuće jednostavno se niti ne može u punini razvijati ako će prednost uvijek iznova dobivati gostujući umjetnici. Da se po tom pitanju nešto promijeni, HNK bi kratkoročno možda i izgubio ponešto na svojoj glamuroznosti, ali bi, na dulje staze, dobio bitno kvalitetniji ansambl

Gioacchino Rossini, *Pepeljuga*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 16. siječnja 2009.

Na više je razina Rossinijeva *Pepeljuga* predstava paradigmatska za kazalište u kojem je postavljena. Neke specifičnosti pritom se, naravno, daju svesti pod zajednički nazivnik načina na koji Branko Mihanović vodi HNK-ov operni ansambl. No, u cijelini, sve što je ovdje bitno odraz je intendantske politike Ane Lederer. Ona je tijekom proteklih četiri godine pokazala kako – ne nužno u pravilu, ali većinom ipak da – želi teatar koji niti ne provokira, a kamo se zamjera onima koji su najzaslužniji za njeno osvajanje još jednog mandata – publici i vlasti.

Šale i pošalice

Pepeljuga je, dakle, uglavnom uredna i posve nepro-

foto: Saša Novković

vokativna predstava. Bajke su, što je postmodernistička dekonstrukcija već odavno otkrila, svojevrsni amalgami arhetipskoga, te, kao takve, predstavljaju pogodno tlo, između ostalog, i za društvenu kritiku. Nje, međutim, u ovoj predstavi nema. Redatelj Peter Pawlik jest, doduše, odradio zanatski odličan posao, stvorivši veselu i razigranu predstavu, što je, uostalom, upravo ono što se od komične opere najprije i očekuje. S druge strane, sve su njegove scenski učinkovite šale i pošalice, ako ne površne, onda svakako tek površinske. Promišljanja dubljih značenjskih razina Perraultove bajke ovdje nema, bez obzira na činjenicu da je Rossinijev libretist Ferretti, uklanjanjem fantastičnih elemenata, dobro pripremio teren za buduće, u realnosti ukotyljene reinterpretacije.

Ni u glazbenom dijelu nema, zapravo, većih prigovora. Predstavu nosi niz odreda vršnih pjevača, pri čemu su se osobito, što glumački, što pjevački, istaknuli Ozren Bilušić i Marija Kuhar-Šoša. Gostujući kineski dvojac u glavnim ulogama – mezzosopraničica Ning Liang i tenor

Bajke su, što je postmodernistička dekonstrukcija već odavno otkrila, svojevrsni amalgami arhetipskoga, te, kao takve, predstavljaju pogodno tlo i za društvenu kritiku. Nje, međutim, u ovoj predstavi nema

foto: Saša Novković

Yang Yang – svojim je rutinski profesionalnim pristupom opravdao svoj angažman. To se, međutim, ne bi moglo reći kad je u pitanju talijanski dirigent Gianluca Marcianò. Njegova je interpretacija bila obilježena prebrzim tempima i nadglasavanjem orkestra sa solistima. Ipak, posljednjih smo godina u HNK-u svjedočili i puno ozbiljnijim dirigentskim zločinima, među kojima se posebno pamti upravo Marcianòova *Turandot*.

Nepovjerenje prema vlastitim kadrovima

Podtekst ove konkretnе predstave, međutim, donosi mogućnost otvaranja nimalo nebitnih pitanja o odnosu Hrvatskog narodnog kazališta prema sebi sâmom, odnosno prema vlastitom ansamblu. Po dobru je zapamćena situacija s početka mandata Ane Lederer, kada je novopečena intendantica insistirala da naslovnu ulogu na premjeri Čajkovskijevе *Trnoružice* pleše Edina Pličanić, bez obzira što je za istu ulogu već bila angažirana i gostujuća balerina Erina

Takahashi. To je, barem deklaratивno povjerenje prema vlastitom kadru u međuvremenu iščezlo. Jer, *Pepeljuga* nije opera u kojoj bi gosti moralni pjevati uloge za koje u HNK-u nema odgovarajućih pjevača.

Konkretno, glavne su uloge nastudirali, a u repriznim izvedbama će ih i pjevati Helena Lucić i Dejan Vrbančić. Također, asistent dirigenta je Ivan Josip Skender, glazbenik koji je na plaći u središnjem nacionalnom kazalištu. Moglo bi se možda reći da su gostujući glazbenici kvalitetniji od domaćih – premda teško kada je riječ o dirigentu. No, ovdje je, zapravo, riječ o začaranom krugu. Naiče, stalni ansambl kuće jednostavno se niti ne može u punini razvijati ako će prednost uvijek iznova dobivati gostujući umjetnici. Da se po tom pitanju nešto promijeni, HNK bi kratkoročno možda i izgubio ponešto na svojoj glamuroznosti, ali bi, na dulje staze, dobio bitno kvalitetniji ansambl. Ali, čini se da je to rizik na koji Ana Lederer jednostavno nije spremna. □

foto: Saša Novković

foto: Saša Novković

Spartak Dulić

O tome kada vam se dogodi život

Krenimo od Vašega performansa *Kutija*, koji ste izveli na Touch Me festivalu. Zbog čega ste kao vrijeme izvedbe odabrali ponoć i zbog čega adresu Ksaver 90, koju, moram priznati, nisam uspjela pronaći, a putem sam susretala i nekoliko poznanika/ica koji/e su također u tom poноćnom lutanju Ksaverskom odustali od potrage. Naime, poznato je da ste prvu izvedbu tog performansa imali u galeriji Kapelica; stoga, zbog čega ste se odlučili na to prostorno i vremensko "skrivanje" u hrvatskoj stvarnosti koja je daleko više od slovenske u dubokoj političkoj narkozi?

– Kada sam dobio poziv da sudjelujem na Festivalu i predstavim performans *Kutija*, prva misao je bila da ga ne želim ponavljati, da me ljudi pozdravljaju: "Hello, Mr. Box". Nekako je sve to bilo iza mene, nisam se htio vraćati na stare emocije; trenutno radim totalno drugačiju poetiku. Poslije nekoliko razmijenjenih e-mailova s kustosicama Festivala, odlučih ponoviti performans uz nekoliko uvjeta i pitanja. Smatrao sam da *Kutija* nije rad za festivalsku prezentaciju, da tome treba pristupiti krajnje precizno, ozbiljno, uzimajući u obzir sve moguće bagove. Prijedlog organizatorica bio je ponoć, a za mjesto sam saznao oko sat vremena prije, što me je malo i uznemirilo jer nisam bio siguran da li će se ispoštivati i realizirati svi tehnički uvjeti koje sam tražio, tako da je dio performansa započeo već s početkom mjeseca događaja, koji sam poslije dvadesetak minuta

lutanja Ksaverom i pronašao. Prostorije je trebalo na adekvatan način pripremiti, osmisli prostor za goste i umjetnika, odnosno pretvoriti stan u privatnu suvremenu galeriju. Tada se dogodio i najgori trenutak, a to je da su tehničari sa svjetlima, stroboskopom i stoperom stigli u isto vrijeme kad i gosti, tako da se stvorila gužva, nije bilo mogućnosti za probu... Shvatih da je ekipa stvorila totalno različita energetska polja za razliku od onih u galeriji Kapelica... Morao sam se primiriti, apsolvirati cijelu situaciju, promatrati kretanje i ponašanje publike, tako da je cyber virtualni dogadaj započeo sat kasnije.

Ne bih rekao da je to bilo skrivanje, više neka autoprovozacija; postaviti materijalizaciju misli između umjetnika i publike u drugu atmosferu. Pritom se u Kapelici nisam koristio plavim svjetlima i stroboskopom; tamo je više postojao ritualni proces dolaska i odlaska od interaktivnoga subjekta, a ovdje je sve nekako bilo više sabijeno, emotivnije, brže, tj. kraće je trajalo.

Kutija za izbijanje negativnih misli

Klikom mi je poznato (možda grijesim), voditelj galerije Kapelica Jurij Krpan otkupio je dokumentaciju spomenutoga performansa za zbirku Kapelice (riječ je, dakle, o videodokumentaciji performansa kao i instalaciji, koja je ostala u Galeriji nakon izvedbe), kao što je odlučio i Kutiju uvrstiti u monografiju performansa iz produkcije galerije Kapelica. Zanima me da li je navedena

Spartak Dulić (Subotica, 17. prosinca 1970), završio elektro-strojarsku srednju školu u Subotici (1986-1989) te 1998. godine diplomirao na ALU u Zagrebu u klasi prof. Ante Kuduza (grafički odsjek) za zvanje akademski slikar-grafičar. Životni put: 1998. zaposlen kao vanjski suradnik u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu, odjel zidno slikarstvo; sudjelovao na projektima restauracije gotičke crkve u Lepoglavi i barokne u Belcu (freske-Ranger); 1999. zaposlen kao vanjski suradnik u HRZ u Osijeku, kiparski odjel; 2000. nastavnik likovne kulture u Osnovnoj školi "Jagoda Truhelka" u Osijeku i u Osnovnoj školi "Miroslav Krleža" u Čepinu; 2001.-2005. profesor stručnih predmeta u Srednjoj školi primijenjenih umjetnosti, dizajna i tekstila u Osijeku (predavao crtanje i slikanje, slikarsko projektiranje, reklamno slikanje, pismo, ilustraciju, plastično oblikovanje i slikarske tehnike); položeni ispit u pedagoške grupe predmeta (metodika, pedagogija, didaktika); 2006. vanjski suradnik Ksavera d.o.o., restauracija barokne freske u Ivancu; 2006. vanjski suradnik u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu, odjel zidno slikarstvo, restauracija barokne freske u Mariji Gorici; 2007. profesor povijesti umjetnosti u subotičkoj gimnaziji (hrvatski odjel) "Svetozar Marković"; 2007. ravnatelj i kustos Galerije "Dr. Vinko Perčić" u Subotici. Autor je niza projekata i akcija u Osijeku i Subotici. Sudjelovao na skupnim izložbama i imao samostalne izložbe.■

Suzana Marjanović

S multimedijalnim umjetnikom razgovaramo o njegovu stvaralaštvu na relaciji Osijek-Zagreb-Subotica, a u povodu izvedbe performansa *Kutija* na Touch Me festivalu (19.- 23. prosinca 2008, SC, Zagreb)

monografija objavljena i da li ste za zagrebačku izvedbu performansa izradili novu instalaciju ili ste je ipak preuzeли iz Kapelice?

– Jurij Krpan nije otkupio dokumentaciju, on ju je prikupljao tijekom konverzacije e-mailom (crteži instalacije i skice performansa), kao i cijeli dokazni materijal koji je ostao poslije izvedbe. S obzirom na to da je Jurij Krpan dao zadovoljavajući honorar, smatrao sam da objekt treba ostati u Sloveniji. Rad je uvršten u godišnji kalendar Galerije za 2005. godinu, a objekt je jedan jedini prototip pripreman za masovnu proizvodnju, tako da je preuzet iz galerije Kapelica.

Istaknuli ste da je ta instalacija-kutija jedan jedini prototip pripreman za masovnu proizvodnju. Možete li, molim Vas, pojasniti?

– Pretpostavljam da u svijetu ima dosta ljudi koji ponekad osjećaju poremećaj kemije organizma, uslijed previše svakodnevno dobivenih raznih informacija... Možda bi trebalo pokrenuti masovnu proizvodnju *Kutija* za izbijanje negativnih misli; jedino nisam siguran da li da prodam cijeli patent ili da dugoročno uzmam proviziju od prodaje.

Osijek 2004. godine – tiha jeza

Zbog čega ste odabrali steper za navedeni performans? Istina, upravo zahvaljujući steperu uočljiv je trenutak kada postajete omamljeni dimom i kada više nemate onu pravnu snagu bodanja na mjestu. (Navedeno sam primjetila na sjajnim fotografijama službenoga fotografa Touch Me festivala.)

– U Hrvatsku sam došao 1992., a u Osijeku sam živio u razdoblju od 1999. do 2005. godine. Te se zadnje dvije godine jednostavno nisam dobro osjećao. Podstanarsku sobu u kojoj sam boravio, spavao,

radio art odlučih staviti na glavu, a stoper predstavlja imaginaciju trodimenzionalnoga kretanja tijela, gdje ne postoje vektorske odrednice i točke A, B, C... Dakle, Osijek, 2004. god. – pretvorio sam se u suhu grožđicu s kombinacijom tih jeze. Neposredno prije toga realizirao sam i nekoliko instalacija u kojima svaki posjetitelj prolaskom kroz instalaciju iscrtava svoju vektorsknu mrežu po kojoj klizi, zaustavljajući se ponekad u pulsirajućim točkama i točkicama... tražeći novi smjer kretanja... Prolazeći kroz definiraju novi osobni dijagram promijenjene unutarnje arhitekture. Na svu sreću, sada imam više pozitivnih jona, tako da me je za zagrebačku varijantu performansa trebalo malo i nagovaratati.

Može li se razlog Vašega odlaska u Suboticu isčitati i iz izjave u intervjuu za časopis 04Megazine za hakiranje stvarnosti (broj 10) gdje navodite da ste odbili nekoliko poziva za izlaganje u Osijeku, i to u kontekstu predstavljanja lokalne umjetničke scene, izjavljajući kako ne želite davati "legitimitet nekim projektima, previše je manipulacije i destrukcije". Molim Vas, pojasnite o kojim se manipulacijama i destrukcijama radilo, eto, barem na jednom primjeru.

– Načelno, bilo mi je teško napustiti Hrvatsku jer sam se prije svega u Hrvatskoj razvijao kao osoba i umjetnik... ali u jednom mi je trenutku bila oduzeta mogućnost izbora. Mislim da se cijela priča prelomila oko Umjetničke akademije Osijek 2004. godine (Likovni odjel). Iskoristila su se imena i ljudi za pisanje projekta i organiziranje prvih prijemnih ispita. U taj projekt nitko nije vjerovao, govorilo se da od toga nema ništa, ali kad se dogodio – hysterija, onda su počeli zvoniti telefoni za tadašnju tzv. mladu osječku likovnu scenu. Nisam htio

Osijek, 2004. god.
– pretvorio sam se u suhu grožđicu s kombinacijom tih jeze

razgovor

davati legitimitet *copy-pasteu...* Akademija danas postoji i to je najbitnije, a kada su u pitanju egzistencije i sigurna radna mjesta do kraja života, u tranzicijskim se društвima ne biraјu sredstva; nema humanizma, a moguće je i kršenje zakona... To nije sport gdje postoje pravila; ovdje je sve dozvoljeno. Nisam razočaran i ogorčen... Dogodio mi se život; želim vjerovati da su pojedinci, koji su dobili ogromne kredite bez pokrića, svojim radom to i opravdali, da se nalaze na umjetničkoj karti Hrvatske, ali ako nisu, onda je to problem za propitivanje.

U 04 Megazinu za hakeranje stvarnosti povodom Kutije navodite sljedeće: "Htio sam, upotrebljavajući materijale do preciznosti, istraživati moguće proširenje umjetničkog diskursa, a ne samo istraživati elemente s kojima sam radio, izbjegavajući koncepte performansa šezdesetih i sedamdesetih." Koje ste točno koncepte na koje aludirati nastojali izbjegći?

– U toj igri istraživanja umjetnosti došao sam do crnog, tako da nije bit performans istraživanje opijata; to nije neki šamanski koncept, više me je zanimala neposredna interakcija s publikom u hermetičnoj i tjeskobnoj atmosferi.

Tijekom performansa moja se komunikacija ogleda u različitim pokretima tijela preko kojih se može iščitati trenutno psihičko stanje... a ako potraje dovoljno dugo, možda se sv pretvorimo u Borgove.

U ljubljanskoj Kapelici od medija, kako navodite u spomenutom razgovoru, bio je samo novinar Mladine. Kako je stvar prošla s medijima na zagrebačkoj izvedbi?

– Koliko se sjećam, bili su neki fotoaparati, ali ne znam koji su mediji bili u pitanju.

Restart-inkubacija

Nadalje, zbog čega ste u katalogu Touch Me festivala dali apstraktan opis spomenutoga performansa? Donosim

ulomak: "Hipnotička, restart-inkubacija i interaktivnom odnosu cijeli performans vodi u nepoznato; ne jamči sigurnu i predviđljivu institucionaliziranu formu. Pored toga što se situacija percipiira na vanjskoj razini samovoljnom pasivnošću umjetnika, s porastom komunikacije i haluzinacije, on traži trenutak imperativa skupne odgovornosti, etičnosti društvenog organizma koji provočira i propituje."

– Da, to je zadnja rečenica, ali za mene to nije apstraktno... Performans se realizira u formi neverbalne komunikacije, gdje publika participira u energiji, narušavajući kontrolirano determinirano kretanje tijela umjetnika, kreirajući novu dinamičnost pulsiranja, utječući na performerovo mentalno i tjelesno stanje. Izoliran i hermetičan društveni prostor oko umjetnickove glave, gdje je kompletno tijelo svedeno na interaktivnu instalaciju; uslijed ubrizgavanja novih misli materijaliziranih u dimu subjekt gubi svoju autonomiju percepcije realnog prostora.

U vezi sa spomenutom etikom, može li se govoriti i o etičnosti samih gledatelja koji su mogli odabrati da ne upušuju dim u Vašu instalaciju-kutiju, nego da sami uživaju? Istina, u tom drugom slučaju – izvedba performansa ne bi bila omogućena, odnosno uspešan performativ Kutije upravo ovisi od tzv. neetičnosti posjetitelja.

– Naravno da publika ne mora sudjelovati; u tom slučaju događaj se razvija u drugom smjeru... Npr. mogao bih izvesti jedan slet na suho ili trčći na stoperu (jer u toj novonastaloj situaciji imam više snage) proizvoditi velike količine znoja i pare koje cure niz cijevi u suprotnom smjeru, tako da bi se u svakom slučaju mogli počastiti.

U ovisnosti od ambijenta prostora, publike, trenutne inspiracije svih sudionika, ta dva iskustva prikazuju da se uvijek pojave neki novi zanimljivi detalji i da on nije nikada isti.

Spomenuli ste da trenutno provodite totalno drugačiju poetiku za razliku od one koja je promovirana u performansu Kutija. Jeste li koncipirali u okviru te nove poetike akcije i performanse?

Nikada do sada nisam prezentirao svoj crtačko-slikarski opus, tj. realizirao samostalnu izložbu. Uglavnom sam se takvim procesom promišljanja koristio kao sredstvo, ali ne i kao krajnjim ciljem.

Trenutno radim crteže-slike u tehniki aqua emajla, autolakova i uljnih flomastera, a tijekom rada javljaju se i bljeskovi novih performansa i akcija, ali mi to nije sada prioritet.

Napad na muzej

U biografiji obično navodite podatak kako ste 2001. godine u okviru Međunarodnoga dana muzeja u Osijeku izveli happening. O kakvu je happeningu riječ?

– To je bio tzv. *Napad na muzej*, cjelodnevni happening propitivanja uloge muzeja u 21. stoljeću. Ogledao se u iscrtavanju raznih slika, pisanja tekstova, grafta i sl. po fasadi Muzeja, gdje su se priključivali i ostali prolaznici. Na kraju je sve završilo napadom paintball oružjem. Naravno, morao bih pohvaliti ravnatelja Muzeja koji nam je izašao u susret, bio je strpljiv, a i sredstva za restauraciju fasade su već bila osigurana, tako da se poslije nekoliko dana sve uklonilo.

Dok ste živjeli i radili u Osijeku, osnovali ste udružu za audio-vizualnu suvremenu umjetnost GRADDONJI. Kakva je situacija danas sa spomenutom udružom?

– Mislim da ona više ne postoji, sada se predstavlja kao Osječka likovna scena.

U Galeriji Ghetto 2006. imali ste izložbu videoprojekcija-akcija koje su se odvijale u privatnim stanovima i hodnicima atomskih skloništa. U kojim ste atomskim skloništima snimili navedene videoakcije i na koje su sadržaje upozoravale?

– To je nekoliko videorađova koji također propituju izolaciju; 2003.-2004. - vrijeme kada se nosila kamera na svakom koraku. Takvim konceptom snimanja iz ruke, bez konkretnog scenarija nastalo je dosta materijala. Jedan govori o dvojici mladića koji skupe kovanice jednog hladnog kišnog vikenda. Originalnog materijala ima nekoliko sati, ali se premontirao u petnaestak minuta u kojoj su četiri različite faze stanja svijesti, gdje se na kraju lansiram raketom na Mars.

Drugi je snimana svirka u osječkom atomskom skloništu, gdje bubnjar prvi put u svom životu sjeda za bubnjeve, ja nasumično izgovaram sloganove, prateći ritam instrumenata, jedino je gitarist znao svirati. Taj sam materijal odniojednom opernom pjevaču osječkog HNK-a koji je skinuo klipove i remiksirao stvar, a na osnovi te kompozicije kasnije se premontirao spot od jednog kadra, gdje svojim plesom i glasom dočaravam atmosferu.

Umjetnik + kustos

Kakva je situacija što se tiče akcioničke i performerske scene u Subotici i postoje li neki festivali žive umjetnosti u Srbiji?

– Trenutno sam imenovan na četiri godine kao ravnatelj i kustos galerije "Dr. Vinko Perčić" koja je kao ustanova galerijskog tipa osnovana u svrhu promoviranja likovnih umjetnika različitih umjetničkih pravaca i radi očuvanja pokretne i nepokretne imovine koju je Općina Subotica poklonio gosp. Vinko Perčić Ugovorom o poklonu od 1989. godine, tako da Općina Subotica 27. lipnja 2006. donosi odluku o osnivanju Galerije.

Veliki ljubitelj umjetnosti i kolezionar Vinko Perčić svoju je kompleksnu zbirku poklonio gradu Zagrebu, koju čine četiri sistematizirane grupe i nalaze se na pohrani u Klovićevim dvorima. Na prvom je mjestu Zbirka umjetnika s prostora bivše Jugoslavije s kraja 19. stoljeća do danas, u kojoj se pored akademskih slikara nalaze i djela naivnih umjetnika. Drugi dio čine teme portreta Vinka Perčića, treći je zbirkmađarskih umjetnika s polovice 19. stoljeća do 1941. i na kraju, dragocjena i vrlo zanimljiva kolekcija umjetničkih djela evropskih slikara od 16. do 20. stoljeća. Ona je brojčano mala, ali značenjem autora i vrijednošću likovnih ostvarenja nesumnjivo najmarkantnija (Albrecht Dürer, Rembrandt van Rijn, Francisco Goya, Édouard Manet, Camille Pissarro, Pierre Renoir, Edgar Degas, Paul Cézanne, Paul Gauguin, Toulouse-Lautrec, Pierre Bonnard, Henri Matisse, Raoul Dufy, Fernand Léger, Pablo Picasso, Oskar Kokoschka, Marc Chagall, Joan Miró, Henry Moore,

Victor Vasarely, Bernard Buffet). (http://galerija.subotica.org/?page_id=4)

Izložba *Umjetnine iz do-nacije dr. Vinka Perčića* mogla se vidjeti od 27. svibnja do 30. srpnja 1989. u organizaciji Strossmayerove galerije i Muzejsko-galerijskog centra – Muzejski prostor, Jezuistički trg 4 (autori izložbe bili Vinko Zlamalik i Đuro Vandura).

Propitivanje polja suvremene umjetnosti u Subotici nije dovoljno zastupljeno i cilj mi je kao voditelj Galerije ostvariti i istraživanje novih mehanizama kulturnih promjena radi suradnje bliskih umjetničkih asocijacija, prezentacija starih i novih umjetničkih praksi kao i poticanja svijesti o potrebi konstantne edukacije unutar lokalne zajednice, gdje se nadilaze uski okviri nerazmjevanja u nedostatku komunikacija. Novim sadržajima povećava se i pozornost šire publike, a za sve te aktivnosti istaknuta je ideja stvaranja živog mesta razmjene ideja, jakog središta kulture, umjetnosti i edukacije.

Trenutno istražujem prije svega vojvodansku umjetnost i u svezi s tim odradili su se neki projekti s MSUV-Novi Sad kao i s Nezavisnom umjetničkom asocijacijom Remont-Beograd, s kojima konstantno razmjenjujem neke programe i projekte.

Je li moguće koncipirati samu izložbu o Vinku Perčiću, s obzirom na njegov zanimljiv život u kojem je spojio znanost (svjetski poznat gastro-enterolog) i umjetnost (bio je čest gost likovnih umjetnika na izložbama i likovnim kolonijama)?

– Galerija će se u budućnosti razvijati u više segmenta. Prvi je bio legat, koji je ostao u gradu i može se vidjeti u Galeriji, a pripremljeni su i projekti stalnog postava radnog ambijenta, gdje bi se prezentirao njegov život i kolezionarstvo. Drugi su izložbe suvremenog slikarstva, grafike..., tj. klasičnijih medija, a treći je videoumjetnost, multimedija i performansi koji se održavaju u podrumu Galerije.

Na relaciji Zagreb – Subotica

I na kraju, kako Vam izgleda hrvatska stvarnost iz subotičke perspektive?

– Lijepo...
Ljepše nego u Subotici ili ipak...?

– ...ako kažete stvarnost, često se odnosi na sadašnju političku ili ekonomsku; te su situacije promjenljive, više me zanima kulturološki aspekt. Nije mi se dogodio nikakav kulturološki problem identiteta dolaskom u Zagreb devedesetih. U nekim segmentima života taj je kut perspektive isti, način na koji su tretirani trgovci, parkovi, arhitektura kao i međuljudska komunikacija veoma je slična onoj u Subotici. □

Strategije "nestajanja" kao nastajanja

Nataša Govedić

Bacači sjenki upozoravaju nas da je grad neumoran "ulični performer", čijoj se izvedbi možemo pridružiti, ali ne možemo pristati na statistički koncept mjesta kao "ničijeg objekta" unutar jednako tako depersonaliziranog urbanističkog plana. Svim svojim pitomim i divljim *kuljanjima spacialnosti* grad iskazuje organičnost vlastita postojanja

Uz izvedbenu Trilogiju Borisa Bakala i Katarine Pejović, nedavno nagrađenu glavnom nagradom na sarajevskom MESS-u

Usvojoj knjizi *Prozirnost zla* francuski filozof Jean Baudrillard zapisuje: "Upovo zato što smo danas *nestali* i u povijesnom i u političkom smislu (u tome i jest naš problem), stalno pokušavamo pokazati da smo zapravo umrli negde između 1940. i 1945. godine, u Auschwitzu ili Hiroshima, na osnovi čega barem možemo dokazati da imamo *jaku*, moćnu povijest. Mi smo poput Armenaca, koji se iscrpljuju kako bi dokazali da su masakrirani 1917. godine premda je taj dokaz nemoguće podastrijeti baš zato što predstavlja vitalnu istinu." U kazališnom opusu Borisa Bakala i Katarine Pejović te njihove skupine Bacači sjenki također se susrećemo s brojnim problemima "nestajanja" gradova, ljudskih tragova, identiteta, povijesnih spomenika, gradskih ulica, arhitektonskih lokacija, dokaza o ratnim zločinima ili prisilnim migracijama.

Prostor kao sjecište ideologija
Iluzija "mjesta" kao statičke etnosceologije razbijena je na niz planiranih (ne i predvidljivih) performativnih intervencija, dekompozicija, koje se često namjerno postavljaju kao "nevidljiv rez" u odnosu na dinamiku postojećeg okoliša: publike ne zna da je publike ("zatekla se" na mjestu događaja); izvođači su spremni sakriti granicu između simulacije i stvarnog djelovanja, kao u izvedbenom događaju organiziranom između dva dolaska vlaka u Bakalovoj talijanskoj predstavi *Voliš li me još?* (Mi ami ancora?) iz 1998. godine. Posegnemo li za promišljanjem prostora kao radikalnog subjekta izvedbe, primjerice prisutnom u djelu teoretičara Gayja McAuleyja, vidjet ćemo da Bakalov rad (svejedno govorimo li o izvedbi čekanja u bankovnom redu ili plesanja na ruiniranoj zgradi arhitekta Ive Vitića) izravno tematizira čitav niz prostornih orijentacija: od svijesti publike i izvođa-

ča o socijalnom prostoru koji okružuje i određuje samo izvedbeno prizorište, preko političkog prostora *javnog mjesto* kao uže teme mnogih izvedbi, sve do dinamične granice između gledateljskog i izvođačkog prostora (mnogo puta "pomiješanih" izvedbom jedan naprava jedan, tojest jedan izvođač na jednog gledatelja) ili još teže odredive granice između fikcionalnog i dokumentarnog prostora pojedinih izvedbi. Vidimo da je "kazališni prostor" ostvaren upravo kao stjecište konfliktnih ideologija lokacije, odnosno on nikada nije *prazan*, u značenju koje tom terminu pridaže Peter Brook. Svaka kulturna lokacija neprestano izvodi svoju "povijest" nudeći arhitektonsko pamćenje grada kao "procesa" specifičnog korištenja ili nekorištenja određenog mesta. Bacači sjenki upozoravaju nas da je grad (ili bilo kakva *smještenost*) neumoran "ulični performer", čijoj se izvedbi možemo pridružiti, ali ne možemo pristati na statistički koncept mjesta kao "ničijeg objekta" unutar jednako tako depersonaliziranog urbanističkog plana. Svim svojim pitomim i divljim *kuljanjima spacialnosti* grad iskazuje organičnost vlastita postojanja.

Gradski organizmi

Boris Bakal i Katarina Pejović u izvedbenoj trilogiji *Proces grad*, nastaloj u između 2003. i 2008. godine te sačinjenoj od tri predstave pod naslovima *Proces_in_progress*, *Eks-pozicija* i *Odmor od povijesti*, glumački prisvajaju vremenske i prostorne obrazine gradskih arhitektonskih, ali i književnih "organizama", baveći se socijalnom morfolojijom ostavljanja i nestajanja materijalnih tragova. Ne bih rekla da ih performeri nastoje "pronaći" (bar ne u smislu *archeologije* Michela Foucaulta ili detektivske fikcije), već se čini da im je cilj optovano prolaziti kroz prostore nevidljivosti, prešućenosti, zanemarenosti i zaštrotosti, kako bi pokazali da je zona između službenog brisanja osobnosti i razabiranja njezine singularne umjetničke sjene mnogo "prohodnja", pa onda i nestabilnija, produktivnija no što to tvrdi "priznata" verzija naše kolektivne povijesti.

Najranija izvedba Kafkina *Procesa_in_progress* iz 2003. godine, postavljena kao studija "snimanja" ili dokumentarnog bilježenja trostrukog protagonista koji ujvek iznova nestaje i nastaje pred očima svojih gledatelja (uz pomoć montažnog pulta angažiranog VJ-ja), stapanjući se u troglumačku obrazinu neke neodređeno neumitne "osude na smrt", upućuju na ogoljeni "mehanizam" ljudskog poništavanja. Josef K. u izvedbi Nine Violić, Damira Klemenčića i Borisa Bakala višestruko je pretapano lice unutar stalno iznova "prometnog" filmskog kadra, kao i višestruko glumačko svjedočanstvo o ireverzibilnosti procesa ljudskog "okriviljavanja" i propadanja. Premda Kafkin tekst ne može doprijeti do razloga naše *neotudive krivice* (nemamo vremena ovđe raspravljati o biblijskom nasilju neizbjegno naslijedene "grešnosti"), ni do "prvog počela"

nevidljivizacije, umjetnička izvedba najusrdnije se zadržava u prostoru filmski realiziranog sna o dokumentarnoj "zgradi pravde" u Vukovarskoj ulici, prezentiranoj kao najmanje realno mjesto čitave sfere *utjerenjivanja pravde*. Zgrada Općinskog građanskog suda u Zagrebu snimana je izvana, kao shematično sivo visokog nebodera s gomilom identičnih prozora, kroz čije geometrijske plohe nije moguće ni na koji način prodrijeti. Istovremeno nam pripovjedački glas poručuje da je smrt jedna vrsta "budeća" iz kojeg nema povratka u anksioznu pospanost, a glasovi glumaca dozivaju sljedeću žrtvu pravnog procesa, intonacijom koja upućuje na to da "novi" Josef K. sigurno već sjedi u publici i ima se hitno javiti na dužnost.

Budni sni

Predstava *Eks-pozicija* odvija se u oronuloj i narušenoj tvornici Gorica, a njezini su sudionici (uvijek u omjeru jedan gledatelj/ica na jednog performera/icu) pozvani pridružiti se pojedinačnom izvođaču na "nevidljivom" putovanju kroz akustički i taktilno svjedočanstvo o različitim nestalim prostorima. Nevidljivost je zajamčena i činjenicom da publika tijekom izvedbe/putovanja pristaje na zavezane oči. Orientacija je namjerno otežana zvukovnim i prostornim preprekama, tako da gledatelj u cijelosti ovisi o taktičkoj komunikaciji s nepoznatim izvođačem. Ukipanje vizualnog polja i pojačavanje imaginarnog participiranja ponovno nas podsjeća na "rad sna", tim više što gledateljem upravlja izvođač čije djelovanje nije moguće do kraja racionalizirati ni iako "kontrolirati" iz pozicije gledatelja. Priče kroz koje putnici prolaze veoma su različite: od prizivanja Hiroshime te uopće traume japanskog ijkustva nuklearnog genocida, preko nasilja hrvatskog proganjivanja građana srpske nacionalnosti tijekom Domovinskog rata, travestije biblijskih legendi o Majci Božjoj ili osobne povijesti odnosa s bakom koje više nema među živima. Slično "radu sna", premještanje putnika prostorima sablasno prazne tvornice, njezinih dvořišta i neposredne okolice uznenirava uobičajeni poretk percepcije i samo-percepcije, višestruko poništavajući "udobnost", predvidljivost te bilo kakvu konvencionalnu distancu gledateljske pozicije. Drugim riječima, gledatelj postaje protagonist jedne paralelne stvarnosti, čije koordinate u cijelosti upućuju na pojedinačnu suodgovornost u "posve običnom" nasilju zaboravljanja, potiskivanja, preživljavanja po cijenu glave okrenute od zločina. Ponovno imamo performativnu klopku *budnog sna* u koji se ima uloviti savjest gledatelja (sa svim elementima artaudovske *okrutnosti*),

ali i svojevrsnu utjehu "zaokruženog pripovijedanja", kao glumački vođene "izgradnje" zajedničkih parametara pamćenja.

Bdijenja

U "Odmoru od povijesti", igranom u Gradskoj knjižnici Bogdan Ogrizović,

s gledateljima koji su zapravo "ležatelji" na posebnim rasklopnim krevetima oko kojih vijore "plahne" nekog neodređenog prostora noćnog počinka, dok nas sa slušalicu prati snimka "bajke za laku noć", period uspavljivanja postaje tematsko žarište novog imaginarnog preslagivanja izbrisanih povijesti, oko čijih se unutarnjih projekcija naziru čitavi gradovi "nevidljivih" strahova odraslih ljudi. Glumački protagonisti, intimno nadviti nad lica svojih gledateljskih partnera, dijele s nama svoja sjećanja (mjestimično nalikujući na sablasti koje s jede na "grobovima"/ležajima), a zatim se međusobno svadaju oko toga koliko alkohola u krv tolerira prometna policija, nalikujući kaotičnim sjenama i mutnim glasovima "roditelja" koji nešto šapuću na samom dnu osvijetljenih hodnika. Iako ova predstava djeluje najnežnije, s nizom referenci na uspavanku, na mene je djelovala daleko potresnije od Kafkina *Procesa* ili *Eks-pozicije*, zato što je sadržavala psihodramske elemente povratka u djetinjstvo te posebno evo-ciranja noćne samoće. Umjesto da nas zaista "odmor od povijesti", predstava je pokazala da bdijenje nad "malim katastrofama" svakodnevice počinje veoma rano i nikada ne završava: zato se i osjećamo krvima pred isljednicima iz Kafkina *Procesa*. Zbog toga je *Odmor* možda doista kronološki "priča", ako-prem i najkasnije izvedeni dio Bakalove *Trilogije*, kako inzistiraju autori predstave, ali veoma je teško reći prethodi li dječji strah odraslim osjećaju potpune panike pred zidom nepravičnosti (kao Kafkinoj opsesivnoj preokupaciji) ili je okorjela odrasla nemoć i otudenost tvar od koje su sačinjeni naši najraniji, dječji strahovi.

Vratimo li se uvodnom Baudrillardovu citatu o nestajanju kao političkoj formuli zla, zanimljivo je čuti mišljenje Boris Bakala izneseno u tekstu koji supotpisuje s Katarinom Pejović (*The Precarious Life of an Émigré Duet - What Happens When Not Only Time Is Out Of Joint But Space As Well?*): "Sviđa mi se biti nevidljiv i zatim se pojavit na neki snažan, dramatičan i nepredvidljiv način. Za mene to odlično funkcioniра. Daje mi mogućnost da steknem nezavisnost od uobičajene dinamike funkcioniiranja čitava sustava". Htjela bih stoga ovaj tekst poantirati paradoksalnom slobodom hoda po samom rubu ili s one strane namjerno prigrljene "nevidljivosti", toliko suprotne masovnim medijima i njihovoj vladavini preskrpitivne slikovnosti, agresivne estradizacije svakodnevila, kamera kao stalnih opera-tera naših *gledišta*. Boris Bakal zaista jest performativni strateg, čije su najuspješnije bitke u pravilu pobjeda lirike. Žid se razgrće i s druge strane nalazimo glasove, dodire, dvije vilice i jednu sličkovnicu. Da sloboda bude još slada, o nama ovisi što ćemo učiniti s relikvijama mašte. Bakalov teatar "živilih zidova" zatvara se i rastvara ovisno o našoj potrebi prebacivanja, prelijetanja ili pro-vlačenja ispod pragova "nevidljivih" barijera. ▀

Mixer

Pavićeva zloupotreba prostora literature

Branislav Jakovljević

Pavićeva esejička produžena je ruka njegove proze – ona, štoviše, samo eksplisira brojne ideologeme utkane u romanesknu strukturu njegovih 'klasičnih' djela

Milorad Pavić, *Roman kao država i drugi ogledi*, Plato, Beograd, 2005.

Roman i država su spoj koji obećava. Tu prosto šikljaju metafore. Po uzoru na državu, može se govoriti o izvesnom suverenitetu romana. On, kao država, ima svoje regije, gradove, puteve i tokove. Država ima zakone, ustave i institucije. Ona ima ekonomiju koja se zasniva na složenim ekonomskim mehanizmima. Dalje, ona ima birokratiju i njenu topografiju ministarstava, nadleštava, kancelarija, dosijea. Onda su tu arhivi! Pa vojska, policija, javne i tajne službe. Pa onda pisci i njihova udruženja. Metafora je figura koja se zasniva na komplementarnosti i korespondenciji pojnova koji u nju stupaju. Tako možemo da govorimo ne samo o ekonomskim, nego i o narativnim mehanizmima države, o njenoj prići i njenim pripovedačima, o glavnim junacima i fiktivnim mestima u kojima oni prebivaju. Ali i dalje, možemo da govorimo o njenim koricama, tipografiji, ilustracijama. Takođe, ovaj metaforični odnos dva pojma nam pomaže da se upitamo da li postoji nešto kao džepna država ili država toku svesti.

Etika metafore

Ako je metafora odredena komplementarnošću i korespondencijom svojih sastavnih delova, onda se, kao što je govorio Pol de Man, nameće pitanje etike metafore. Ne etičnosti onoga o čemu se piše, već etičnosti toga kako se piše. Milorad Pavić pripada onoj vrsti pisaca koji predmet svog pisanja shvataju kao alibi za to kako pišu. Očekivalo bi se da bi baš on od svih pisaca morao i umeo da razvije bogatu metaforu romana kao države. Umesto toga, on potiskuje modernu državu, to carstvo nelinearnosti, radi jednog antropomorfogn viđenja države koje se na kraju ispostavlja vrlo osiromašeno i konvencionalno. U naslovnom eseju zbirke *Roman kao država*, Pavić navodi da država ima datum rođenja. On u tome vidi ne toliko povod za praznovanje koliko instrument za uspostavljanje zodijačkog znaka i čitave mutljavine koja ide uz to. I sve ostalo zavisi od tog biografskog detalja za koji je subjekat zapravo najmanje odgovoran:

države rođenjem stiće 'pasminu' ili pedigree, što ih deli na stare, odnosno pleme, i 'skorojevičke'. Gde je rođenje, tu je i roditelj, dakle državotvorac, odnosno pisac. Velike države, veli Pavić, nadžive i zaborave svog osnivača, kao što veliki romani nadžive svog autora. Sve u svemu, ovo kratko poglavje debelo podbacuje, i navodi nas da se upitamo zašto bi pisac tolikih romana-igraćaka propustio priliku da se poigra metaforom države? Ni u ostatku knjige, u čijem naslovu reč 'država' zauzima tako značajno mesto, Pavić nema mnogo toga da doda na tu temu. Zapravo, sem u naslovnom tekstu, u čitavoj knjizi ideja države se razmatra svega u tri navrata.

Črevougodna drama

Sva tri puta ovaj pojam se pomalja povijen u generacijske, što će reći generativne, što će opet reći u natalne teme. Najpre u tekstu *Kratka istorija čitanja*, Pavić pronalazi razloge za svoju posvećenost čitalačkim pravima ('da bi čitalac dobio više prava na kreiranje književnog dela, pisac to mora da mu omogući stvarajući jednom novom tehnikom, tehnikom nelinearnog pisma...') u nekoj vrsti eskapizma. On se najpre ispoveda da mu je, kako kaže, 'bilo neudobno u državi koju su stvorili naši očevi-ratnici,' te da se u njoj nikada nije 'osećao dobro' zato što su je očevi pravili sebično, po svojoj meri, a ne 'po meri i potrebama nas, njihovih sinova i unuka, niti po meri onoga što je ranije kroz vekove najbolje bilo stvoreno u srpskoj i drugim književnostima'. Zbog toga, nastavlja Pavić, a sve mu se samozadovoljno smeška brk, zbog toga je on rešio da ne beži u prošlost ili u inostranstvo već da emigrira u 21. vek. Ovu dosetku on reciklira i donekle objašnjava u kratkom tekstu posvećenom jednom od 'pisaca koje je voleo', Goranu Petroviću. Pavić proglašava (tada) mladog pisača 'izbeglicom iz besmisla kraja XX veka,' a njegovo delo 'manifestom postmodernog senzibiliteta koji je umoran od dnevnog, a time i od političkog.' Napokon, u završnom poglavju naslovlenom 'Pisati u ime oca, u ime sina, ili u ime duha bratstva?', Pavić koristi nategnutu alegoriju o svetogorskim monasima 'idioritmima' ('samcima') i 'kenobitima' (opštetežiteljima) kao konačnu potvrdu teze o svojoj generacijskoj predodređenosti da se bavi romanom a ne državom. Priča u suštini ostaje ista, s tim što ova suzna samoanaliza postaje jedno zamršeno opravdanje sopstvenog konformizma. U sva tri navrata, Pavić se trudi da piše o državi a da o njoj ništa ne kaže. Reklo bi se da što se njega tiče, države bolje da i nema. Ili je država slepa tačka knjige *Roman kao država*, ili pak državu treba tražiti upravo tamu gde je nema.

Tako, otkrivamo da *Roman kao država* nije zbirka ogleda, već detektivski roman u kome čitaoci imaju zadatak

da pronađu izgubljenu državu. Vratimo se, dakle, na sam početak knjige koja se otvara Pavićevom autobiografskom beleškom. I odmah zagonetka, mistrija, tajna: zamašni deo svog kratkog životopisa romanopisac zapravo posvećuje pozorištu. U samoj završnici ovog teksta, koja bi trebalo da nas doveđe do sadašnjeg trenutka, ili bar u njegovu neposrednu okolinu, Pavić navodi da je u 21. vek (istu onaj koji već odavno predstavlja njegovo mesto azila) 'ušao preko pozorišnih dasaka'. Odmah potom saznajemo da se ovaj ulaz odigrao u vidu sletanja. Ili tačnije, u vidu desanta: 'Palindromske godine 2002. Vladimir Petrov' pustio je prvu interaktivnu pozorišnu lastu u Moskvu i osvojio rusku prestonicu bez bitke' postavivši na scenu Moskovskog hudožestvenog akademskog teatra Čehova moj *Pozorišni jelovnik zauvek i dan više*'. O čemu se ovde radi? Šta ova kitnjasta metafora uopšte pokušava da kaže? Da je Pavić komad *Pozorišni jelovnik zauvek i dan više* prva interaktivna drama izvedena u Moskvi? I dalje, da je Pavić pionir nečega što on naziva interaktivnim pozorištem?

Šta je uopšte interaktivna drama i interaktivno pozorište, koje Pavić tako energično prisvaja? Naravno, radi se o nastavku prakse nelinearne i interaktivne literature na kojoj je Pavić izgradio karijeru. Naime, njegovo skućeno i krajnje instrumentalizovano shvatanje postmoderne književnosti zasniva se, sem na već pomenutoj apolitičnosti, još i na nelinearnosti naracije kao i na interaktivnosti knjige kao predmeta. Na sopstveno pitanje da li 'već živimo u postistorijskom vremenu' koje je, može biti, i postromanesko vreme', Pavić odgovara da nije u krizi roman, već knjiga. On dakle ne spasava žanr, već čitav medijum tako što povećava ulogu čitaoca u stvaranju dela.' Nešto slično se dešava i sa pozorištem.

Umor u pozorištu

Ophravan umorom od rada na romanima, Pavić se okreće pozorištu kao novom izražajnom sredstvu. A kako i ne bi, jer pozorište je više od knjige u 'dosluhu sa XXI vekom', u kome je Pavić već odavno kô kod svoje kuće. U interaktivnoj drami, publika aktivno učestvuje u donošenju odluke koje predodređuju tok radnje na pozornici, tako da 'gledalac bira svoju stazu gledanja drame, svoj put kroz pozorišni komad'. Postoji, međutim, jedna odlika Pavićevih interaktivnih drama koju on pažljivo izbegava u tekstu *Nekoliko reči o umoru u pozorištu...* To je hrana. Naravno, ova dramaturgija črevougodjenja najočiglednija je u komadu *Pozorišni jelovnik zauvek i dan više* koji se sastoji od tri predjela, glavnog jela, i tri poslastice, i u kome protagonist (lik-rezoner, zastupnik pisca) izjavljuje već na samom početku: 'Dakle, ne vo-

Beton

Kulturno propagandni komplet

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ilić, Tomislav Marković, Saša Ćirić
Grafičko oblikovanje: Olivera Batajić
Autor fonta Mechanical: Marko Milanković

Web adresa: www.elektrobeton.net
E-mail: redakcija@elektrobeton.net

Poslednjih godina kič je zasluženo bio česta tema u srpskoj teoriji književnosti, sociologiji i publicistici. Iznad oblaka prašine koji je podigla hajka na pevaljke, raspištoljio se, neometan, kič visoke kulture. Pavić je njegov začetnik, ideolog, i najistaknutiji predstavnik

lim teatar. Ali volim da jedem. I najviše volim jela s lepim naslovima'.

U komadu *Krevet za troje* pronalazimo da i sam prostor dramske radnje, po kome je komad naslovjen, postaje trpeza na kojoj se može naći 'porcija sede trave s ocatom i kuvanim jezikom, pa dva puta po čanak topnih božjih suza, jedan pohovan pogled', da pomenemo samo neke od specijaliteta. Čak je i gledalac Pandurove postavke Hazarskog rečnika pozvan, kako navodi anonimni autor programskih beležaka, 'da predstavu gleda kao kad jede'. Gastronomija predstavlja neku vrstu reprezentativnog gesta u kome se sažima ono što Pavić naziva 'horizontalnom interaktivnošću između pisca i gledaoca pozorišnog komada, koji je krenuo ka trećoj dimen-

ziji (3D). Ispostavlja se da je Pavić ne samo romanopisac i dramski pisac, već i tvorac neverovatnog izuma trodimenzionalnog pozorišta! Na ovakvim primerima postaje očigledno koliko se Pavićevo shvatanje interaktivnog postupka graniči sa banalnim.

Ali, ta banalnost nije nimalo slučajna.

Interaktivne godine

Kao i drugi Pavićevi eksperimenti, interaktivna drama nije ni nova ni revolucionarna forma kakvom je on predstavlja. Još daleke 1927. godine Breht je u tekstu *Moderno pozorište je epsko pozorište* govorio o kulinarskom pozorištu, koje je definisao kao pozorište koje sebe poima kao proizvod ponuđen na tržištu i samim tim nema ambicija da čini bilo šta drugo sem da gledaocu ponudi jeftino zadovoljstvo. Breht nema ništa protiv takvog pozorišta. Ono što je po njemu zaista problematično jeste kulinarsko pozorište koje se izdaje kao inovativno i prevratničko. Zašto? Zato što 'veliki društveni mehanizmi' kao što su pozorište ili štampa nameću svoje poglедe kao da dolaze niotkud, odnosno kao da su svojstveni tim samim mehanizmima. Breht otkriva ono što bi danas, osamdeset krvavih godina kasnije, i vrapci trebalo da znaju: ovi mehanizmi su zapravo uslovljeni društvom (dakle državom) kome pripadaju, i samim tim prihvataju samo ono što garantuje opstanak tog društva (i države): 'Slobodni smo da razmatramo bilo koju inovaciju koja ne preti da ugrozi sopstvenu socijalnu funkciju - obezbeđivanje jeftine zabave za jedno veče'.

Od herojskih dana avangarde u Evropi dvadesetih i tridesetih, do njenog ponovnog razbuktanju u Sjedinjenim Državama pedesetih i šezdesetih, glavna kritika interaktivnog (ili ambijentalnog) pozorišta bila je da je ostvarenje fantazije učešća i izobilja koje ono nudi gledaocu nerazlučivo od samoprikrivanja, dakle potvrđivanja dominantne ideologije. Interaktivno ili ambijentalno pozorište zasnovano je na opasnoj pretpostavci o pozornici kao neideološkom prostoru. Ovaj izlaz iz ideologije zamaskiran je preuređivanjem sistema simboličkih razmena koje se dešavaju između pozornice i gledališta. Naravno, tu nema govora ni o kakvom izlazu: radi se zapravo o prepustanju dominantnoj ideologiji i što je još značajnije, o njenom prikrivanju.

Pavić se pravi nevešt po pitanju države, čak i kada je stavlja u naslov knjige. U promotivnim intervjuima koje je dao povodom izlaska srpskog izdanja svojih knjiga koje su se prvo javile na ruskom, *Roman kao država i Drugo telo*, pisac komada-jelovnika, romana-rečnika, romana-ukrštenice i romana-klepšire svojim čitaocima preporučuje da se politike 'treba čuvati ako ste profesionac, ja amaterizam prezirem'.

To kaže autor počasnog poslednjeg poglavljia zbornika *Catena mundi: Srpska kronika na svetskim verigama*, izdatog tačno deceniju pre palindromske 2002. U zaključku te knjige -noža i knjige-žice, Pavić govorí o državi isto onako samouvereno kao što danas govorí o alhemiji ili zodijaku: 'U ovom trenutku u Jugoslaviji Srbi su ponovo na listama za genocid kao što je to bio slučaj sa Srbinima i Jevrejima tokom Drugog svetskog rata'. Ili: 'Najpre sa stanovišta logike države. Onaj koji bude imao uticaj na najbrojniji narod Balkana, to jest na Srbe, imaće Balkan na svojoj strani'. I tako dalje, sve strateški i državotorno, kao što se to radilo tih interaktivnih godina. Ovde poenta nije u pukom li-

cemjeru. Ono što je zaista sramno jesu tokovi i mehanizmi masovnog i ciljanog zaboravljanja. Kako je, recimo, autor odo o puštanju Pavićeve interaktivne ptice pod svodove MHAT-a mogao da zaboravi jednu od najvećih ambijentalnih predstava dvadesetog veka, *Osvajanje zimskog dvorca* u režiji Nikolaja Evreinova iz 1920, ili poetiku i tehniku ambijentalnog

pozorišta Nikolaja Ohlopkova iz tridesetih godina?

'Slava se seli', nadima se Pavić u jednom od promotivnih intervjuja s kraja prošle godine: prvo je, kaže, bio slavan na Zapadu i zabranjivan u Sovjetskom Savezu, a 'kada je došla nova Rusija, preveli su tamo svaki red koji sam napisao.' Prijem Pavićeve književnosti u 'novoj Rusiji' nije nepodeljen. Iste one palindromske 2002. godine kada je u MHAT pušten Pavićev interaktivni golub, ugledni književni časopis *Novoe literaturnoe obozrenie* objavio je istoriografski esej o književnom prevodilaštву u modernoj ruskoj literaturi. Autor teksta Vadim Mihailin lamentira nad minulim herojskim vremenima književnog prevoda tokom devedesetih, koje je potisnuto tržište u kome se kao alva prodaje književnost 'meke', 'kasne' i inače otvoreno epigonske postmoderne, tj. autori i tekstovi lišeni bilo kakvih revolucionarnih ambicija, koji šakom i kapom eksplatišu ideje koje su bile revolucionarne nekih dvadeset ili trideset godina unazad'. Među prvake ove epigonske postmoderne Mihailin ubraja Pavića.

Literarna sprava zaborava

Dakle, Pavić se kreće dvojnom putnjom: od zapada ka istoku, i od studija književnosti do njene rasprodaje. Ono što je naročito zamamno u 'epigonskoj', 'mekoj' ili kulinarskoj postmodernoj književnosti jeste evakuacija iz sadašnjeg trenutka i ideološkog tereta koji on neminovno nosi. Tokom poslednjih trideset godina, Pavić je usavršio mehanizam *iscrpljivanja ovde-i-sada*. Glavna poluga ovog mehanizma sastoji se od zbijanja prošlosti i budućnosti: prošlost je tematska i narativna, a budućnost konkretna i interaktivna. Drugačije rečeno, Pavićev delo se nudi istovremeno na nivou *suvenira* i na nivou *sprave*. Ako suvenir predstavlja fetišizaciju i komodifikaciju prošlosti, onda sprava predstavlja *instrumentalizaciju budućnosti*. Ako razglednica ukrašena školjkama kalcifikuje leto koga više nema, onda mobilni telefon/foto aparat/MP3 predviđa (i proizvodi) buduće potrebe korisnika. Ako nam suvenir pomaže da dodirnemo ono čega više nema, onda sprava čini opipljivim ono što još nije nastalo.

I jedno i drugo pripadaju sferi kiča. Ako se vratimo Paviću, lako ćemo prepoznati jedan suvenirske pristup prošlosti. Sa druge strane, ono što on naziva 'interaktivnošću' zapravo je samo vulgarizacija one vrtoglavе regije između čitaca i teksta koju je Moris Blanšo nazvao prostorom literature. Ovo sudaranje davnje prošlosti i neposredne budućnosti proizvodi jedno 'sada' ispraznjeno od bilo kakvog kritičkog promišljanja. Jedno 'sada' stišnjeno između suvenira i sprave. Poslednjih godina, kići je zasluženo bio česta tema u srpskoj teoriji književnosti, sociologiji i publicistici. Iznad oblaka prašine koji je podigla hajka na pevaljke, raspisalo je, neometan, kići visoke kulture. Pavić je njegov začetnik, ideolog, i najistaknutiji predstavnik. Ovakav kić je u neprestanoj potrazi za zonama povećane besesti, od Miloševićeve Srbije do Putinove Rusije. □

Cement

Poetika patetike

Dejan Ognjanović

Suvremena srpska i hrvatska kinematografija pate od sličnih problema: patetika i frivilna površnost vrebaju na svakom koraku

Stefan Arsenijević, Ljubav i drugi zločini, scenario: Srđan Koljević, uloge: Vuk Kostić, Anica Dobra, Feda Stojanović, Milena Dravić, Srbija/Njemačka/Austrija/Slovenija, 2008.

Gledanje jednog za drugim filmova *Nije kraj* Vinka Brešana (hrvatsko-srpska koprodukcija) i *Ljubav i drugi zločini* Stefana Arsenijevića (srpsko-nemačka koprodukcija) otkriva patern iza zločinačkog udruženja za uništenje balkanskih kinematografija pod imenom Eurimages, finansijera ova ova filma.

Kod Brešana vidimo hrvatskog snajperista zlatnog srca (sic!) kako iz kandži porno-bosa Voje Brajovića spašava srpsku porno-kurvu zlatnog srca, a celu tu međunarodnu melodramu pripoveda pripadnik romske manjine, inače porno-zvezda zlatnog kur... - ovaj, srca. Kod Arsenijevića, pak, imamo kriminalca zlatnog srca (Vuk Kostić) koji bi da pobegne iz sumorno sivog Novog Beograda zajedno sa kriminalskom kurvom zlatnog srca (Anica Dobra), pri čemu se ispostavlja da je i krimi bos od koga beže (Feda Stojanović) zapravo - pogadate - zlatnog srca! Znači: mir, mir, mir - niko nije krv! Ratovi i zločini nastaju u trenucima pomračenja svesti zavedenih, ali inače zlatnih ljudi! Sve što nam treba je ljubav! I poneki zločin.

Razvučena radio-drama

Ta otužna slika nema veze sa svetom koji pretenduje da opisuje i menja, što bi bio veliki nedostatak - kad bi ovakvi proizvodi, *Eurokrem-imagesom zasladieni*, zaista bili angažovani. Međutim, kako se radi o bleferskim tvorevinama bez iskrene koske u svojim telima, oni svoje praznoslovje moraju da oblože debelim slojem 'metafora' i 'simbola' kako bi kod polusveta stvorili utisak dubine. Scenarista Srđan Koljević je dokazani proizvodač sirupom prelivnog weltschmertzta (*Kaži zašto me ostavi*, *Normalni ljudi*, *Nebeska udica*, *Sivi kamion crvene boje*...) i zna da upakuje priču za neprobirljivije inostrane festivalne koji će nagradivati 'humanizam i lirizam njegovog stila'. U *Ljubavi...* metafore se pneumatskim čekićem nabijaju u glavu gledaoca, a u tom smislu najekscenrija je (zlo)upotreba pesme *Besame mucho*. Prvo je peva autistična kći kriminalca koja dnevno proždire desetine kilograma pomorandži (to je neki simbol). Onda *Besame mucho* na tečnom španskom odverglja kriminalčev

Usred tog kvazi-realističnog frik - šoua sačinjenog od karikatura i nabudženih simbola moramo da se upitamo: Šta je pisac hteo da kaže?

egzekutor (zlatnog srca). Potom se čuje sa diskom. Pa je peva Milena Dravić, dva put zaredom, u istoj sceni (!), sve dok gledalac ne zavapi: 'Ne ljubi me više, no idi s milim bogom!' Eto kako ljubav postaje zločin!

Ova razvučena radio-drama sve leđno objašnjava kroz dijalog (npr. Anica dolazi kod nekog lika i on joj kaže 'Odavno se nismo videli', a ona će 'Aha, otkad smo raskinuli'), a oživljena je bombastičnim simbolima: pomorandže su fetišistički rasute okolo, odbegli papagaj leti iz betonskog kaveza ka sivom nebu, plastične kese zapliću se u noge onih koji bi da pobegnu... I sve je to ta ista prepoznatljiva koljevičeva poetika patetike normalnih ljudi upecanih na nebeske udice koji se pitaju zašto ih draga ostavi dok sivo-crvenim kamionima putuju autostradama globalnih metafora ka žirijima festivala gde pali 'lirske humanizam' na prvu loptu.

Standardno drvena gluma Vuka Kostića bez trunke je hemije sa Anicom, što njihovu usiljenu romansu čini patećno-smešnom. Sličan učinak proradi gen autizma koji je preneo čerki, pa pola filma provede buljeći u prazno, a Milena Dravić je senilna baka koja u kafani neumoljivo zapeva *Besame mucho* verujući da je u pariskom mjuzik holu. Usred tog kvazi-realističnog frik-šoua sačinjenog od karikatura i nabudženih simbola moramo da se upitamo: Šta je pisac htio da kaže?

Loš vic na sahrani

Ako je verovati intervjima počinilaca, ovo je topla, lirska, gorko-slatka storijsa o običnim ljudima zlatnih srca koji su mrakom i sivilom tranzicione Srbije prinuđeni da dom potraže preko grane. Avaj, te divne ambicije demantuje sám film, koji ne govori o dobroj i pametnoj omladini kojoj je majka Srbija postala mačeha. On govori o tri krimogene karikature: sitnom kriminalcu kome novi tržni centar zatvara dragstore i trafike za reketiranje (siroti krimos, ostaće bez hleba sad, pred penzijom), njegovom reketašu koji bezosećajno pali zardale trafike prodavaca jaja (siroti bandit, koga će da spaljuje kad dode Mercator), i o mladoj ženi kojoj je dosadila Fedina postelja, pa krade njegove krvave pare da bi pobegla (sirota sponzoruša, smučili joj se kriminalci, ali ne i njihov novac).

Koljević i Arsenijević napadno gude svojim violinama i sugeriju da je to sve strašno tugaljivo i relevantno: baš je teško biti sitni kriminalac u Srbiji, a još teže njegova ljubovca! Zato su svih stalno zamišljeni, zagledani u daljinu, a retki pokušaji humora dolaze na pogrešnom mestu, kao loš vic na sahrani. U najezdi sve amaterskih srpskih 'filmova', *Ljubav i drugi zločini* na površini još i liči na polu-profesionalni produkt. Ali srce se cepta kad vidite mladog čoveka (Arsenijević) kako debituje sa miltavim, staračkim, prevaziđenim, nedomišljenim, pešački režiranim produkton jedne nakradne tendencije (Koljević) koja, umesto da bude adekvatno sagledana, u čamotinji naše novije 'kinematografije' uspeva čak i da dobija nagrade. Izgleda da i u našim sumnjivo skelepanim žirijiima sede ljudi zlatnih srca, laki na schmertz. Za divno čudo, Berlin (koji je 'kupio' Stefanovu muzikalnu kravu u kratkoj *Atoriji*) nije očekivano reagovao na ovaj letargičan pokušaj dugometražnog pakovanja naše nesreće, pa ostaje da navijamo za dekadenciju Eurimages poetike, koju bi u lokalnu, bez inostrane podrške, valjalo da najzad zamene svežiji, moderniji i iskreniji filmovi.

Štrafta

Pucanj s boka

Faruk Šehić

Religijska i nacionalna mržnja i njihove nerjetko bizarre implikacije svakodnevna su pojava na teritoriju Bosne i Hercegovine. Od čega živi ova 'industrija mržnje'?

Povod za ovaj tekst nalazim u skočnjem razgovoru sa beogradskom pjesnikinjom Marijom Knežević koja me je pitala da li je u Sarajevu džihadizacija uzela maha kako se priča, ili je riječ o nečem sasvim drugom. Teško mi je odgovoriti na to retročko pitanje pogotovo sada kada traže sveti muslimanski mjesec Ramazan, doba posta, skrušenosti i milosrđa, koji će svesrdno biti propagirani sa profanih televizijskih, radijskih ili štampanih katedri za utjerivanje građana, radnika i seljaka u sveobuhvatni strah od Boga. Tako će religija (islamska u ovom slučaju) postati dominantna medijska tema, jer, ipak, živimo u vrijeme sveobuhvatne demokratije kada se vjerska prava građana, radnika i seljaka moraju ostvarivati i medijski aplicirati, a sve po direktivi nacionalnih stranaka i velikomoćnih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Kozmetički misionari

Ona druga prava ljudi na, nedajbože, ateizam ili neku varijantu agnosticizma su već odavno protjerana iz mainstream novina i televizija, a sve u cilju novopropoklamovane političke korektnosti, gdje dominiraju monoteističke religije, jer smo, navodno, u prošlom režimu bili žestoko zakinuti za upražnjavanje svojih vjerskih osjećanja. Teško je nekom čovjeku koji slijepo vjeruje televizijskom ekranu, sa kojeg mu se lascivno osmjehuju erotizirani (spram ljubavi prema jednom Bogu) voditelji i voditeljice, teško je njemu da ne povjeruje ovim kozmetičkim misionarima, što ga zavode velikim riječima kao što su: ljubav, dobrota, milosrđe, čovjekoljublje itd. Ovakve riječi su davno protjerane iz umova stanovnika ove zemlje, pa su ih zamjenile lingvističke vrijednosti tipa: ukraсти, zajebati, prevariti, zabiti nož u led, ubiti, zapaliti ili zaklati, spisak je dosta širok i skoro beskrajjan.

Uglavnom, sveti je mjesec posta i dobrota treba da zavlada među ljudima, premda niko neće ni spomenuti proteklih jedanaest mjeseci (o uživanju u alkoholu i drogama da i ne govorim) u kojima su ljudi revnosno koristili već navedene lingvističke vrednote pomoću kojih će povećati svoj imetak i bogatstvo. I teško mi je da se ne sjetim 1996. i 1997. godine kada sam boravio u Studentskom domu Bjelave u Sarajevu, i kada su me moje drugarice šapatom upozoravale da ne spominjem naglas alkohol, drogu ili seks u Domu, jer je atmosfera bila dosta nabrijana, i jer su se u Domu motali neki

studenti Arapi, koji su valjda bili zajebani kao prava vjerska policija. Njihova zajebanost je meni bila smiješna, jer sam tada vjerovao isključivo u argumente svojih šaka i mišića, ali mi je ostalo sjećanje na izvjestan oblik pritiska i težine u zraku, koji nisu našli svoje uporište u glavama normalnih građana Sarajeva.

Alahov drvosječa

Takov oblik vjerske tiranije i šizofrene želje da se ugodi svome bogu najbolje sam osjetio u gradu svoga odrastanja, Bosanskoj Krupi, odmah poslije rata kada se neki vjerski činovnik sjetio da posjeće stoljetne lipje izrasle oko (ratom netaknute) pravoslavne crkve, jer se zbog golemih krošnji nije mogla vidjeti netom izgrađena džamija (stara je srušena u ratu) udaljena dvadeset metara vazdušne linije od pravoslavne crkve. Po vlastitom priznanju fanatika, njemu se u snu ukazao Allah dž.š. lično i personalno, te mu je rekao da mora posjeći drveće kako bi se džamija bolje istakla u postratnom vremenu i prostoru. Jadnik je samo slijedio božanske upute i lipje su nestale sa licu zemlje. Druga zanimljivost je vezana za snagu i broj decibela sa razglasom na minaretu odakle je gradski imam trebao vršiti svoju službu pozivanja na molitvu, tako da me je jednog jutra njegov kašalj sa razglasom, dok je čistio grlo prije eza- na (glasovne molitve), skoro izbacio iz kreveta, te mi utjerao strah u kosti kao da mi je u sobu uletjela granata velike razorne moći. Nakon protesta građana koji žive u blizini džamije, decibeli su smanjeni na razumnu mjeru, ali lipe, uz svu volju i molitve, nisu mogle ponovo da izrastu visoko u nebo.

Gоворити о džihadizaciji u Sarajevu je stvar obaveze zdravog razuma, izuzev što iz usta Milorada Dodika ovaj pojam ima za mene sasvim drugo značenje ako se sjetim da su u Banja Luci srušene sve džamije, kao što je u RS-u za vrijeme rata ostala netaknuta samo jedna džamija, i to u selu Baljvine kod Mrkonjić Grada, jer su tamošnji Srbi i Bošnjaci zadržali svoju starinu i, možda, mistični osjećaj zajedništva, koji je potpuno

izgubljen u prohujalih 18 godina. Moja beogradska sagovornica, po vlastitom priznanju, nije znala za ove podatke, ali je veliki i neprevaziđeni frontmen grupe EKV Milan Mladenović to znao još 1993. godine, pa je odbio doći u Banja Luku da održi koncert, jer nije htio ići u grad u kojem ruši bogomolje. Milan Mladenović je kristalno jasno vidi stvarnost kroz svoju heroinsku vizuru, što djeluje paradoksalno, pogotovo danas kada mnogi ljudi još uvijek poriču genocid u Srebrenici, koji se desio baš tu, u njihovom prvom komšiluku.

Industrija mržnje i haosa

Zadnjih nekoliko mjeseci u Sarajevu je aktuelna priča oko izgradnje spomen-krsta iznad grada na oštroj stijeni Zlatišta, odakle su nekad topovi i mitraljezi ubijali civilne i sistematski ravnali Sarajevu. Inicijativa za podizanje ovog vjerskog spomenika je došla od nekog udruženja iz Istočnog Sarajeva, koje krstom želi da obilježi stradanje Srbija (vojnika i civila) i oči Sarajeva tokom proteklog rata. Krst, priča se, treba biti velikih dimenzija kako bi ga svi građani Sarajeva mogli kristalno jasno vidjeti. Stvarni motivi neimara ovog spomenika su svakako vrlo jasni i precizni, ali ono što me zanima nalazi se u samoj gradskoj kotlini, gdje će razna udruženja za zaštitu i tekvinu Armije BiH i stradanja civila u Sarajevu dići svoj glas protiv ovog ideološkog konstrukta od betona i nepokolebljive armature. Činjenice govore u prilog tome kako je mali, ili nikakav broj građana Sarajeva reagovao na izgradnju sličnog spomenika na brdu Hum iznad Mostara. Riječ je o križu koji svojim obimom i visinom dominira nebeskim krajolikom ponad Mostara, podijeljenog gradu na bošnjački i hrvatski dio, a ulogu granične linije, uglavnom, tumači rijeka Neretva. Ovo je još jedan dokaz autizma u kojem živi Sarajevo, ali i drugi bosanskohercegovački gradovi. Nakon izgradnje križa na Humu istočnom Mostarom je kružila slijedeća duhovita anegdota: to je jedan veliki plus za Mostar i cijelu Bosnu i Hercegovinu. Posljednja linija odbrane zdravog razuma je uvjek bio humor, pa bi se i krst iznad Sarajeva mogao nazvati još jednim velikim plusom za Sarajevo i cijelu Bosnu i Hercegovinu.

U današnjem Sarajevu, tom evropskom Jerusalemu (kako se kaže), postoji još jedan hiperrealistični vic: sve džamije srušene u BiH hoće da sagrade u Sarajevu. Zanimljiv primjer za ovu opasku jeste izgradnja džamije u kvartu Ciglane ispred modernog tržnog centra, na travnjaku, gdje treba da nikne savremeni vjerski objekat, koji će, sudeći prema maketi, licići na neveselog hibrida između tržnog centra i svete kuće. Razdragani kupci će tako moći, odmah poslije klanjanja velikom bogu Kapitala, obaviti i drugu molitvu, te se pokajati za svoje konzumerističke grijhe. Posebno mi je privlačna džamija u sarajevskom naselju Vogošća, samo zbog njenog izgleda, zbog kojeg bi Slavoljub Penkala bio iskreno ushićen, jer ta džamija izgleda kao gigantsko penkalo od stakla i betona. Džihadizacija se nastavlja na sve tri strane, i to je mrtva utrka u kojoj nikad neće biti pobednika ni poraženih, dok god je religija izdašna političko-ekonomski osjećaj zajedništva, koji je potpuno

Bulevar zvezda

Pavić, Milorad (njim samim)

Naučno-obrazovna redakcija Betona

U ovom izdanju "Bulevara" Beton se hvata u koštač s jednim od međunarodno najpoznatijih srpskih književnika. Tek jedna skica za portret

Ja sam treće ime za Srbiju. Rođen sam 1929. na obali paklene reke u 8 i 30 časova izjutra u znaku Zmije. Prvi put sam bombardovan kada mi je bilo 12 godina. Drugi put kada mi je bilo 15 godina. Između ta dva bombardovanja, u vreme Nedićevog sačeštvovanja u pogromu nad Jevrejima, prinudno sam naučio da gledam u karte. Tada sam kradom naučio da gatam u pasulj i svinjsku jetru. Onda sam zaboravio da gledam u karte. Najzad, u jednoj školi za dresiranje pasa, gde sam se našao bežeći od anglo-američkog bom-

bardovanja, jedan kolaborant počeo je da mi daje časove gledanja u govedu plečku. Druge poduke nisam imao. Danas mislim da je učenje gatanja bilo presudno za moje prodavanje književne magle.

Voleo sam dva Slobodana - Slobodana Penezića i Slobodana Miloševića (Zlatoustog). Mnogo više gadosti sam ostvario u svojim knjigama nego u svom životu. Sa jednim izuzetkom koji još traje. Do 1987. bio sam Niko u svojoj zemlji, a od te godine nadalje Neko. Napisao sam roman u vidu rečnika, drugi u obliku ukrštenih reči, treći u vidu klepsidre i četvrti kao priručnik za gatanje kartama

tarot. Peti je bio astrološki vodič za neupućene. Jedan dečji roman spremam u vidu giljotine za kućnu upotrebu. Smatram da je roman kao država, a država kao rak koji živi od svojih metastaza i njima se hrani. Kako vreme protiče, ja sam sve manje pisac a sve više zagovornik onih političkih gatanja, koja na svu sreću neće nikada biti osporena u Srbiji. Paradoksalno, ja imam političku

biografiju iako posedujem samo književnu bibliografiju.

Kritičari u Francuskoj i Americi zabeležili su da sam prvi pisac Miloševićevog režima, i da sam zbog toga živeo prilično dobro. Sada mi dozviju kriivicu, a ja stvarno ne znam zbog čega. Nisam nikoga ubio. Ali, mene su ubili. Mnogo pre smrti. Za moje knjige bilo bi bolje da im je autor neki Turčin ili Nemac, jer sam najpoznatiji pisac jednog na pravdi Boža očnjenog naroda. Najveća razočaranja u životu donele su mi pobede. Pobede se ne isplate. U ratu je najbolje. Novi milenijum za mene je počeo 1999. godine (ko gata dobro zna što znače tri obrnute šestice) trećim bombardovanjem kada su NATO avioni bacili bombe na Beograd i Srbiju. Brkovi koje štucujem, mandrakovski, otada nisu više oni stari. Sve u svemu, mogu reći da sam u Srbiji dobio ono što mnogi pisci na Zapadu dobijaju tek posle smrti. Mislim da je Bog obasuo Srbe beskrajnom milošću podarivši im letopisca poput mene. Ja sam treće ime za Srbiju. Hazar sam. Milorad.

Vreme smrti i razonode

Lirika utoke

Satira kakvu smo navikli čitati u Feralu nije nestala s njegovim gašenjem. Nastavljam, ovaj put u 'internacionalnom' paketu

Predrag Lucić

Rado ide tučnik pod prašnike

(Iz pesmarice Vuka Jeremića)

Ne, Srbija ratovala nije,
Nikad nije i nikada neće,
Kad tenkovi krenu iz Srbije,
Oni idu da raznose cveće,

Cveće rosno, gajeno u bašti,
Poslano po tenkisti, drugaru,
Da rascvaloj udovolji maštī,
Da ga sadi svud po Vukovaru.

Šta da vojska cvetonosna radi
Sa tom lepom, plemenitom željom?
Da bi cveće mogla da posadi,
Grad će najpre da sravní sa zemljom.

To se zove priprema zemljista,
Kažu knjige iz hortikulture,
Kad od grada ne ostane ništa,
To je tle za ruže i božure.

Mesto kuća karanfil i lala,
Bela rada, jorgovan, fuksija...
Ko to laže 'Srbija je mala',
Proguta ga velika saksija!

Srbin vozi tenk i nosi pušku
Zarad cveće, a ne da se bije.
Prašnik ima polen, tučak njušku,
Srbin ima namcore komšije.

Tomislav Marković

Napred Srbijo!

(Navijačka himna srpske političke elite)

Napred u zlo, u krv i tlo
U logor-koncu, u boc i škljoc
U rec i sec, u civil i jec
Nek čuju dec oružja zvec

Napred u zled, u bod i vred
U krvi žed, slatke ko med
Ujad i bed, život na kred
U slepi gled, unedogled

Napred u slug, u crni kug
U žal i tug, gospion i drug
U novi dug, u svetski rug
Sever i jug - napred u krug

Napred u post, u gloden-kost
Šta će ti tost? Ne budi prost!

Srušen je most, nada je lost
Nije nam dost, napred u zlost

Napred u glad, u zalud-rad
U grobni hlad, u bescil-strad
I star i mlad, iver i klad
U zverstvo pad, svi napred sad

Napred u slom silinom svom
U krš i lom, spremni za dom
Hitar i trom, ajkul i som
U pravcu zlom, u karma-kom

Napred u smrt, stamen i krt
Bodar i drt, u rajski vrt
Pij krv na crt, živom i mrt
I svaka sort nek bude mort

Napred u treš, brže no fleš
Otimaj keš, nema oš-neš
Ispeci reš baš svaki leš
Sad nam je preš da budeš freš

U stroj, u vrst ko snopljje čvrst
Baš svaka vaš napred u faš
Odbaci grst, u grabež frst
Sada si naš, nema begaš

Svi napred marš, poklič je naš
Život da daš za srbo-falš
Nisi ti čvrst, na čelo prst
Za časni krst zemljul obrst

Napred u smak, izbor je lak
I slab i jak, student i dák
U zalet svak, u ponor čak
Ne traži dlak, napred u mrak

U sukob nov, u krv zov
Zakolj i trov, zapali krov
Decu u tov, spremaj za rov
Napred u lov na vremeplov

P.S. (Samo za stranačke funkcione)

Napred na plen, ne čekaj tren
Jagmi i grab, nikad il sad
Napred u hajk na ol ju lajk
Savest ne čačk, napred u pljačk

Oglas:

Mala noćna rasprodaja

Izdavačka puškarnica 'Bereta' nudi dela našeg manje-više živog klasička

Kilorada Spavića ispod svake cene.
Kupci koji naruče 3 knjige dobijaju potpuno besplatno i natalnu kartu (samo za rodene). Hazarima popust od %. Svaki stoti kupac dobija na poklon pohovanog leptira, svaki deseti bananu sa zlatnom košticom, a svaki prvi maglu u tvrdom povezu. Astrolozima, prorocima, nadrelakarima i babama-gatarama popust na količinu.

Unutrašnja strana prdeža ili roman o keri i oleandru

Drugo jelo: gastronautski orman

Mišković: roman-delta

Zvezdana vulva: astrološki vodič za neupućene

Milosrdni andeo sa naočarkama: kanonske legende

Predeo molovan rakijom – kazan za ljubitelje moždane kapljice

Poslednja vračara u Carigradu – pričučnik za gatanje u bubašvabinu plečku

Početak – roman sa sto krajeva

Slobodan Milošević, njegovo vreme i naše delo – hronika jedne pornodice

Kada u kupatilu – vesela igra u sedam tuš-baterija

Sklerotske priče – sećanja i zlopamćenja

Sedam smrtnih grehova – romansirana autobiografija

Poslednje prase u Istanbulu – roman-mesni narezak

Priča koja je ubila Liberti Valansa – proza sa kalibrom

Nevidljivo spolovilo – priča za devojčice, roman za dečake

Logor kao država i drugi milogledi

Hazarски četnik – roman-gibanica, primerak s brodom

Hazarški četnik – roman-lex specialis, depilirani primerak

Interaktivne dame – bordel bez muza

Stakleni ruž – priče sa šinterneta i druge kičerice

Sfinkter sna i druge pričine

Malo noćno jeleosvećenje – iluminirana povest

Izvrnuta bugaštica – oda radosti

Za ručak i zalogaj više – pozorišni jelovnik

DNK slikan čajem – roman za ljubitelje ukrštenih vrsta

Riba od riblje kože – roman sa presvlakama

Sapuni se kupaju poslednji put

Novi svijet nove čudnosti

Damien G. Walter

O književnim tekstovima koji miješaju fantasy, znanstvenu fantastiku i horor uz dozu eksperimentiranja

Ann VanderMeer & Jeff VanderMeer, eds., *The New Weird*, Tachyon Publications, 2008.

Kada je M. John Harrison 2003. počeo s raspravom koja je trebala objasniti značenje izraza New Weird (Nova čudnost), već je bila nestala većina kreativne energije koja je vodila pokret. Kao što urednik Jeff VanderMeer kaže u uводу у prvu veliku antologiju tog pokreta - *New Weird je mrtav. Živio Next Weird*.

Većina te rane kreativne energije potjeće iz Velike Britanije. Kada je prešao izlaziti časopis *Interzone* sredinom i krajem devedesetih, britanskoj se žanrovskoj književnosti otvorilo mjesto za novi pristup. Tada se pojavio časopis *The Third Alternative* koji je nakladnik Andy Cox zamislio kao utočište tekstovima koji miješaju fantasy, znanstvenu fantastiku i horor uz dozu eksperimentiranja. Takvo je miješanje žanrova i ponovno zanimanje za horor u generaciji mladih pisaca postalo glavna značajka ranog New Weirda.

Godine 2000. novi se pokret brzo definirao kao ono što se sad već smatra njegovim ključnim tekstom - *Stanica Perdido* (Izvori, 2007, nap. ur.), Chine Miévillea. Miéville, nakon što je stvorio kult zahvaljujući kratkoj prozi, otvorenoj socijalnoj politici i izazovnim stajalištima o tradicionalnoj žanrovskoj fikciji, svojim je romanom postigao uspjeh i kod kritičara i kod čitatelja. Smještena u ulice pune nasilja u prljavom Bas Lagu, fantastičnoj imitaciji viktorijskog Londona, *Stanica Perdido* zahvatila je zadru špokreta New Weirda i kombinirala je s vještim senzacionalističkim pričama dostupnima širem čitateljstvu.

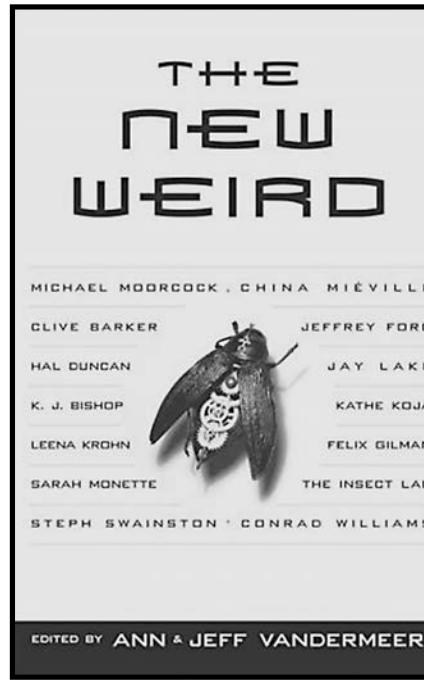
Uz Miévilleov roman, romani *City of Saints and Madmen* Jeffa VanderMeera, *Urezani grad* KJ Bishop (Naklada Enigma, 2005, nap. ur.) te *The Year of Our War* Steph Swainston, predstavili su pokret New Weirda javnosti. Iako nijedan od tih romana nije ponovio Miévilleov komercijalni uspjeh, svaki je unio nešto novo i jedinstveno u taj žanr. U istom razdoblju mnogi su britanski pisci, iako nisu izravno bili uključeni u pokret New Weirda, stvorili djela s nekim od njegovih težnji. Romani *Accelerando* Charlesa Strossa, *Natural History* Justine Robson te *Vellum* Hala Duncana bili su nositelji revolucije u žanrovskoj fikciji.

No, ako je pokret New Weird i bio revolucionaran, bila je to revolucija koja se iscrpila tijekom desetljeća. Revolucionarna energija New Weirda

već se manifestirala mnogo puta prije u žanrovskoj fikciji. Još u '60-ima skupina autora, uključujući već legendarne osobe poput J. G. Ballarda, Thomasa M. Discha, Harlana Elisona i Briana Aldissa, pokrenula je sličnu revoluciju surađujući u časopisu *New World*, koji je uređivao Michael Moorcock. U '80-ima, u doba Ronaldia Reagana i Margaret Thatcher, pokret cyberpunka dirnuo je u novu, tamniju vizuru i lansirao, između ostalih, karijere Williama Gibsona i Brucea Sterlinga.

Iako ih se često karakterizira kao neoriginalne i bljutave, znanstvena fantastika, fantasy i horor kao žanrovi uključeni su u neprekidan proces revolucije i evolucije koji seže unatrag sve do H. G. Wellsa i Julesa Vernea, preko Philipa K. Dicka i Raya Bradburyja do autora pokreta New Weirda.

Dakle, za što se bori ta revolucija? Za ozbiljnije autore spekulativne proze nagrada je oduvijek bila vjerovanje da nestavnosti znanstvene fantastike, fantasyja i horora nude jedinstvena sredstva za sećanje stvarnosti našeg svijeta. Ta su sredstva postigla takav uspjeh da je jezik spekulativne proze postao jednom

od najjačih sila u suvremenoj kulturi. Trebate samo uključiti televizor ili otvoriti videoigrice da biste se našli usred svijeta znanstvene fantastike.

Ako autori pokreta New Weirda predstavljaju prekretnicu, to je zato što su oni prva generacija autora koja je odrasla potpuno uronjena u kulturu SF-a. Za takve je autore jezik spekulativne proze prvo i omiljeno sredstvo izražavanja, zato što je ujedno i jedini

Za autore New Weirda jezik spekulativne proze prvo je i omiljeno sredstvo izražavanja, zato što je ujedno i jedini način kojim mogu opisati stvarni svijet na svakoj razini prožet nestvarnim, fantazijom i fikcijom

način kojim mogu opisati stvarni svijet na svakoj razini prožet nestvarnim, fantazijom i fikcijom. Što god pokret Next Weirda donio, čini se sigurnim da će prava eksperimentalna energija književnosti ostati i dalje u žanrovskoj prozi.

Engleskoga prevela Maja Klarić.
Objavljeno na http://blogs.guardian.co.uk/books/2008/01/the_new_world_of_new_weird.html

Otvoreni poziv za objavljivanje u časopisu *Treća*

Tema: FEMINSTIČKO RODITELJSTVO

Unatoč uvriježenom antifeminizmu desnice i ljevice, prema čijim bi ideologijama svaka žena ipak „trebala“ biti majka te predano raditi i na radnom mjestu i u vlastitu domu (za samo jednu plaću), prema kraju XX. stoljeća pojavljuju se kulturna, socioološka i performativna istraživanja, kao i svjedočanstva, koja pokazuju da situacija s roditeljskim ulogama nikada nije bila komplikirana te ideološki konfliktna. Dok majke srednje i više klase svojim bebama puštaju Mozarta još u prednatalnoj fazi, nadmašujući u samoprijegoru i samopožrtvovnosti prema djeci sve standarde fizičke i emocionalne „dostupnosti“ prethodnih epoha, majke slabih ekonomskih i obrazovnih mogućnosti prisiljene su raditi puno radno vrijeme (ili nekoliko paralelnih poslova) te gotovo u potpunosti prepustiti brigu za svoju djecu javnim ustanovama. Roditeljske uloge daleko su od idealne ravnopravnosti koje su anticipirale feministkinje šezdesetih godina prošlog stoljeća, a vlade razvijenih i nerazvijenih zemalja danas još uvijek ne smatraju da je podizanje djece legitiman (k tome i zahtjevan, iscrpljujući, koliko i veoma kreativan) posao. Uvjeti rađanja poboljšali su se samo u tehničkom smislu. Nastaju ne samo novi konzumeristički, nego i novi socijalni trendovi vezani za roditeljstvo, kao što je *home-schooling*, ili internetski forumi u cijelosti posvećeni razmjeni informacija o djeci. Na pedagoškom tržištu paralelno se zagovara čitav niz međusobno kontradiktornih pristupa odgoju, a veoma je zanimljiva i pojava novih književnih žanrova, poput *self-help* literature za potrebe roditelja. Umjetnički odgovor na roditeljsku vokaciju također je veoma kompleksan i prepun uznemiravajućih uvida o nasilju obiteljskih i socijalnih institucija prema djeci.

Zbog svega navedenog, ovaj broj znanstvenog časopisa *Treća* u cijelosti je posvećen književnim, filmskim, kazališnim, antropološkim, filozofskim, socioološkim, psihološkim, pedagoškim i drugim aspektima roditeljske skrbi za djecu, s posebnim naglaskom na **politike majčinstva i očinstva**. Tekstove na spomenute teme primamo do 15. ožujka 2009. godine, s napomenom da ih valja opremiti prema naputcima za uređivanje objavljenima u samome časopisu.

Uredništvo TREĆE

Insomnični monolog

Boris Postnikov

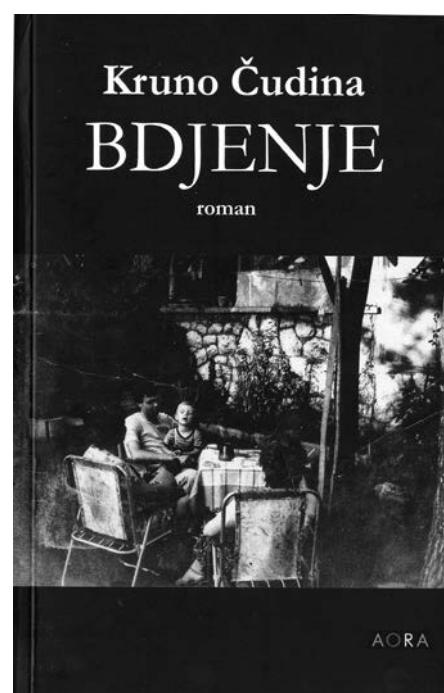
Odluka da se okvir radnje postavi "labavo", bez sukoba i napetosti koje bi trebalo razriješiti, hrabra je, ali traži vještina eseiziranja, odabir začudna rakursa ili intrigantne teme, a *Bdjenje* tu podbacuje

Kruno Čudina, *Bdjenje*, Aora, Zagreb, 2008.

Znamo da logika proizvodnje spektakla "filuje" medijski prostor *celebrityjima* koji su "poznati po tome što su poznati", ali prije otprije dvije godine mogli smo vidjeti i kako izgleda karikaturalno cjepljenje te tautološke perpetuacije na domaću književnu scenu. Skupina mlađih i neafirmiranih spisateljica i pisaca objavila je nešto što se zove *Manifest eventualizma*: nemušti, zbrčkani skup pretencioznih proklamacija koje su, valjda, trebale ocratiti nekaku poetiku. Kakvu, ostalo je do kraja nepoznato. Stvar je ipak profunkcionirala kao intrigantna "udica" na koju su se brzo uhvatili kulturni pesimisti, reagiravši u stilu: ajde, dobro, cure i dečki možda nemaju jasan "politički program", ali barem su skužili taktilu, probili se u javnost, a to je za svaku pohvalu, pogotovo danas, kada više nikom nije stalo do kulture... Ime skupine, *eventualisti*, o čijem je značenju pritom malo tko raspravlja (a i kako bi, kada u njihovu proglašu čovjek ne može naći uporište ni za kakvu suvrsnu interpretaciju namjere), pokazalo se savršeno odabranim: s eventualizmom se, jednostavno, dogodio dogadaj koji je dogadaj samo po to tome što se dogodio. *Pure event*, čista forma. Na nesreću, druga točka manifesta kaže: "Ne zaramo se formom, prepostavljamo joj sadržaj". Ali, koga briga za dosljednost. Cilj je postignut, reklama je odradila svoje, i eventualisti su, nakon izdavanja zajedničkog zbornika, krenuli u samostalna ukoričenja. Za sada bez većih uspjeha. Ni prvi roman Kruno Čudine, jednoga od osnivača skupine, nažalost, neće promjeniti situaciju.

Predvidljiva rješenja

Glavni lik i narator *Bdjenja* nenumovani je mladić koji s ocem živi u oronuloj kući ispod željezničkog nadvožnjaka; u samom centru Zagreba, ali kao u nekom getu, njihov je dom okružen rijetkim sirotinjskim potleušicama. Žukovi vlakova u prolasku kontrapunktirani su pripovjedačevoj pasivnosti: prije tri mjeseca izgubio je posao, nikamo ne ide, vrijeme troši beskrajnim razmišljanjima, razgovorima s prijateljima, uz televiziju ili radio, *gin* ili votku. Otac mu je teško bolestan; uvjeren da će umrijeti prije idućeg

jutra, sin bdiće s njim, a nočnuralni soliloquij asocijativno razlikuje intimna prisjećanja i refleksije sve do svitanja i (gotovo) do posljednje stranice romana. Taj insomnični monolog tromo mean-drira pažljivo ritmiziranim rečenicama iscrtavajući konture jedne marginalne, stagnirajuće egzistencije. Postupno, u priču se uvlače sporedni likovi: djevojka Jona, prijatelji, majka, koja ih je napustila i sada živi s drugim muškarcom... Ugodaj se mijenja, ali najčešće je sveden na sfumato prigušene rezignacije i potisнутa očaja, prošaran rijetkim, stoga i upečatljivim bljescima inače suspendirane emocionalnosti, dok tjelesni užici donose tek privremen, varljiv bijeg: kratke alkoholne euforije gase se u tupilu, vođenje ljubavi tu je samo "guranje kurca u tijelo". Tjelesnost je gotovo jednoznačno poistovjećena s propašću, bolesću, slabosću i (od)umiranjem: truljenje u prsima i krv koja više ne kola, urušavanje želuca i bore na celu. Jedini izlaz, donekle, nudi glazbu; otac i sin satima uživaju pokraj radija slušajući "klasiku".

Nedorastao ambiciji

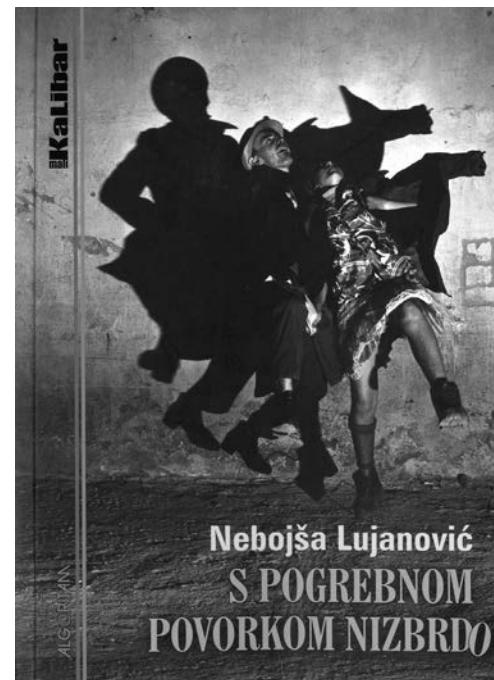
U *Bdjenju* se, zapravo, ništa bitno, ništa presudno ne događa; tek minimalna napetost koja proizlazi iz nedređeno motivirane pripovjedačeve slutnje očeve smrti "lijepi" citateljsku pažnju za tekst. Pritom je naročito zanimljivo postavljanje odnosa medu likovima: posve atipično, na relaciji otac-sin nema gotovo nikakva antagonizma, ambivalencije osjećaja, rivaliteta. Naprotiv, sin pristaje na svaku sličnost, pa i fizičku, on oca razumije i s njim je sjedinjen u supatništvu; djevojku voli, ali čini se posve pomiren s mogućnošću da bi ga mogla ostaviti; majka je, doduše, otišla, ali nitko tu nikome ništa ne zamjera... Vrlo je hrabra odluka da se okvir postavi ovako "labavo", bez sukoba i napetosti koje bi radnja trebala razriješiti. Samo, kada je ona već donešena, u romanu sve stoji i pada s vještinskom eseiziranju, odabirom začudna rakursa ili intrigantne teme. I tu *Bdjenje* podbacuje: njegovi društveni komentari na globalnoj razini površni su, neinvintivni i prilično pretenciozni, inzistiranje na melankoličnoj refleksiji najčešće rasplinuto u općenitostima i zamorno, a povremene uspjele epizode – vezane uglavnom uz sjenčenje lokalnog konteksta i karakterizaciju očeva lika – donose premašo da konačna ocjena ne bi bila kako je Čudina ipak zadao sebi pretežak zadatak i da nije pripovjedački dorastao ambicioznosti osnovne zamislji. □

Zakočeni humor

Boris Postnikov

S pogrebnom povorkom nizbrdo neće poremetiti odnose ni hijerarhiju domaće književne scene. Ipak, dolazi kao zasluzeno zaokruživanje Lujanovićeva višegodišnjeg spisateljskog angažmana

Nebojša Lujanović, *S pogrebnom povorkom nizbrdo*, Algoritam, Zagreb, 2008.

Izboru kojega nipođaštavaju svi: od oca, preko direktora, do djevojke Dijane, filmske novinarke. *Štrajk* pripovjeda jedan njegov radni dan – u uredu kina Tuškanac naizmjenično telefonski razgovara s Dijanom i sa šefom; ovaj ga, sve pijaniji i nesuvislji, zatrپava hrpm podataka koje bi trebalo uobičiti u prigodnu brošuru o povijesti kina; njoj, pak, uzaludno pokušava prepričati "ekskluzivu", vijest o štrajku holivudske glumice, zaplićući se u nelogičnosti i apsurdna objašnjenja. U svoj toj zbrci on je potpuno izgubljen i sve frustriraniji, dok mu na kraju – da zadržimo prigodnu terminologiju – ne "pukne film"...

Nesporazumi pokreću radnju

Kao što se već može naslutiti, nesporazum pokreće ili razriješava radnju većine Lujanovićevih kratkih proza: primjerice, u *Osmijehu s hiljadarkom*, u kojem Arif, radnik zeničke Željezare, "prolupa" i propije se nakon što ga uvjere da je baš njegovo lice na novčanici od hiljadu dinara; ili u *Zbogom, doktore Admiroviću*, koja pripovjeda o bosanskim sukobima: Cigani naplaćuju spašavanje ranjenog Hrvata, ali ga greškom odnose u neprijateljsku bolnicu. Inače, ratne i poratne priče – ovdje ih je tri – nekako su "najtanje". Dohvativši se te eksplorirane teme, autor nije napravio nikakav odmak ili iskorak, pa je dojam "već viđenog" (koji, više-manje, prati čitatelja cijelom zbirkom) tu najsnažniji.

S pogrebnom povorkom nizbrdo neće poremetiti odnose ni hijerarhiju domaće književne scene; ona, ipak, dolazi kao zasluzeno zaokruživanje višegodišnjeg spisateljskog angažmana (doduše, kada pročitate Lujanovićev životopis na stražnjoj klapni, ne možete se ne zapitati: kada taj čovjek, pored nebrojenih poslova, dva "obična" i jednog doktorskog studija te trčanja maratona, uopće stigne pisati?). Humorne dionice otkrivaju najveći potencijal: kada bi ih oslobođio kočnice pomalo "staromodnog" pripovjednoga glasa i opreznije tretirao tematske sklopove prekrivene "nagaznim minama" stereotipova, čini se da bi Lujanović mogao ispisati vrlo zanimljive stranice. Ovakvo, najviše što se može reći o njegovoj prozi jest: sasvim korektno. □

Na marginama samoće

Suzana Marjanic

Knjiga Marine Miladinov razotkriva razloge koji su doveli do snažne prisutnosti pustinjaštva u 10. i 11. stoljeću u Srednjoj Europi, u području u kojem je veći dio stanovništva prakticirao poganskog vjerskog praksa

Marina Miladinov, *Margins of Solitude: Eremitism in Central Europe between East and West*, Leykam international, Zagreb, 2008.

Sto se tiče europskoga Zapada, u odnosu na npr. Srednji istok, hoćemo-nećemo, mora se priznati da je pustinjačka tradicija duhovnosti bila manje izražena. Naime, Augustinovo učenje o središnjoj vrijednosti bratske, bratinske zajednice u Božjoj službi kao i *Pravila svetoga Benedikta* ipak su se više usmjeravala prema samostanskom životu (usp. *The Encyclopedia of Religion*, sv. 5, 1987, ur. Mircea Eliade, str. 142).

Ono što prvo može zapanjiti nekoga tko nije upućen u temu, a zanima ga, jest da je ova knjiga Marine Miladinov o pustinjaštvu u srednjoeuropskoj regiji tijekom 10. i 11. stoljeća prva pregledna sinteza zanimljive a, začudo, zanemarene tematike. Naime, ona nastaje kao prezentiranje praznine u znanstvenom pružavanju ranoga pustinjaštva u novim (dakako, nasilno) kristijaniziranim zemljama Srednje Europe. Odnosno, kako ističe autorica, iako je prošlo nekoliko desetljeća od šezdesetih godina prošloga stoljeća kada je Jerzy Kłoczowski izrazio žaljenje što ne postoji monografija o pustinjaštvu u slavenskim zemljama, ipak je malo učinjeno na tome području.

Centar vs. periferija

Marina Miladinov u uvodu napominje kako je 1962. godine u Mendoli održana međunarodna konferencija na temu pustinjaštva u 11. i 12. stoljeću, koja je većinom prekrivala područja latinskog kršćanstva, ali s vrlo značajnom nadopunom. Naime, prvi je put uključila i članke o odnosu između centralnih područja latinskog kršćanstva kao i marginalnih područja, kao što je to italo-grčko monaštvo te područja Češke, Poljske i Madarske, koja u 11. stoljeću nisu bila u potpunosti kristijanizirana. Tako autorica ovom knjigom otvara temu o pustinjačkom obliku duhovnosti – duhovnosti na marginama samoće u tim tzv. marginalnim krajevima.

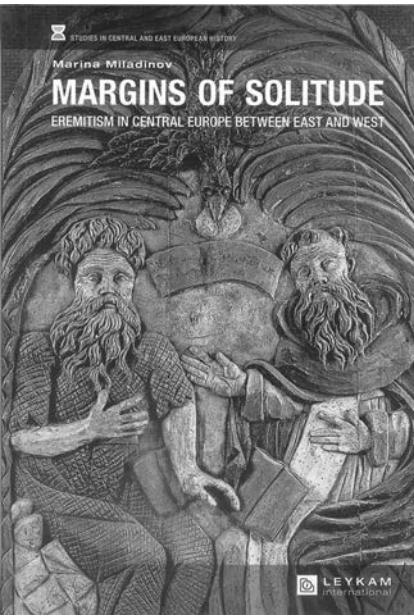
Nadalje, u uvodu napominje kako je od šezdesetih godina prošloga stoljeća proučavanje pustinjaštva na Zapadu bilo vrlo snažno, što svjedoče radovi nekoliko znanstvenika/ica (npr. Jean Leclercq, Gregorio Penco, Giuseppe Vedovato,

Cécile Caby, Henrietta Leyser, Ann Warren). Zatim, nekoliko godina nakon spomenute konferencije, objavljena je i prva monografija na tu temu: riječ je o knjizi Józefa Tadeusza Milika iz 1966. godine o Zoerardu i Benediktu, koji pripadaju grupi prvih madarskih svetaca koji su kanonizirani 1083. godine, a spomenuta je knjiga posvećena analizi prirode asketizma koji su prakticirali ta dvojica pustinjaka. Marina Miladinov pritom napominje kako je čak i danas vidljiva prepreka između tzv. centra i tzv. periferije, koja se nameće zbog jezične barijere kao i nedostupnosti recentnih lokalnih otkrića zapadnim znanstvenicima. Ipak, vidljivo je da nove prezentacije europskoga srednjeg vijeka uvek nastoje uključiti poglavje ili dva posvećeno tzv. periferiji, dakle Srednjoj Europi, ali ipak prezentacija pustinjaštva Srednje Europe još nije poduzeta. Iz svega navedenoga iščitavam stoga dvostruko značenje ove knjige – dakle, zbog neobradene teme i zbog toga što je objavljena na engleskom jeziku, što (autologički) znači da će njezini rezultati biti dostupniji većem broju zainteresiranih.

Ideal bijeloga mučeništva

Nadalje, vrlo važnu liniju propitivanja čini i komentar Jeana Leclercqa o tome da postaje pustinjaci, ali nema pustinjaštva, s obzirom na činjenicu da su se prakticirali različiti modusi koje je teško usustaviti. Naime, spas duše i duhovno savršenstvo, što je bila svrha pustinjaštva, provodili su se na mnogobrojne načine. Stoga autorica napominje kako njezin krajnji cilj neće biti razlučivanje da li je netko svom pustinjačkom konceptu bio posvećen absolutno ili samo djelomično, već je zanima koju je ulogu pustinjaštvo imalo u privatnom i javnom životu te osobe, odnosno, što je u određenom razdoblju bilo prepoznato kao pustinjački način života, kao marginalni modus religijskoga života.

Marina Miladinov napominje kako je 10. stoljeće, što se tiče kršćanskoga Zapada, od prethodnoga naslijedilo specifičnu političku konstellaciju u kojoj je nastalo slabljenje središnje političke moći i poganskog upada. Upravo su ta dva faktora uzrokovala štetu monaškom identitetu i istovremeno su vratila mučeništvo u središte spiritualne svijesti, i time rastvorile atmosferu prvotnoga, herojskoga i militantnoga kršćanstva. Time je bila otvorena pozornica za ideal "bijeloga mučeništva" u smislu idealizacije asketizma. Nadalje, važnu je ulogu imala i karolinška teološka debata o predestinaciji, čiji su zaključci pridonijeli da se pojavi individualni napor u postizanju spaša duše. Osim toga, uspon je Ototske dinastije u tom nestabilnom Carstvu stvarao atmosferu političke stabilnosti i mira, a pritom je bila značajna i njezina vanjska politika prema istočnim susjedima – bilo tzv. poganima ili novim kršćanima, kao i prema Italiji i Bizantu. Jednako su tako i kontakti s grčkim monaštvoinicirali značajne promjene u percepciji pobožnosti.

Odsutnost buntovnog pustinjaštva

Što ove knjige, dakle, čini razotkrivanje razloga koji su doveli do snažne prisutnosti pustinjaštva kao oblika duhovnosti u 10. i 11. stoljeću na području Srednje Europe, koje se tada nalazilo na granici između kršćanskih područja i krajeva koji su još bili meta misionarske aktivnosti. Dakle, ono što je zanimljivo jest činjenica da se pustinjaštvo iz centra (Zapadna Europa) proširilo u područje u kojem je veći dio stanovništva još prakticirao poganskog vjerskog praksa. Nadalje, u 10. i 11. stoljeću novina u spiritualnoj praksi bila je mogućnost biranja između pustinjačkoga života ili pak života u osami za razliku od redovničkoga života u samostanu. Rasap moralnoga i materijalnoga stanja u samostanima bio je jedan od mnoštva razloga ovoga izbora između različitih tipova duhovnih praksi.

Inače, autorica zamjećuje da je u srednjoeuropskom pustinjaštvu zamjetna odsutnost buntovnog ili pak reformatorskoga pustinjaštva u odnosu na crkveni sistem kakav je bio razvijen na Zapadu (Francuska, Italija, Njemačka). Zamjećuje i dva tipa pustinjaštva koja su se razilazila od samih početaka: predobro dokumentiranoga, kakav su prakticirali pojedinci i grupe povezani s vladarskim dvorom, tinjao je i nevidljiv, rekli bismo gotovo podzemni tip pustinjaštva, absolutnoga usamljeništva i koji je uočljiv tek kroz sporadična spominjanja u pisanim izvorima kao i u arheološkim nalazima.

Završno, kažimo nešto i o strukturi knjige – njezine tri cjeline. Tako je prvi dio posvećen kontekstu u kojem je pustinjaštvo moglo biti utemeljeno u Zapadnoj Europi, a ono je pak bilo bitno za stvaranje pustinjaštva u Srednjoj Europi. Pritom se autorica zauzavlja na dva tipa pustinjaštva germanskih asketa, i to zbog toga što su imali posebnu ulogu u povezivanju razvijenoga kršćanskog Zapada s novim kristijaniziranim područjem: riječ je o Bruni Querfurtskom, katoličkom misionaru, kao i Güntheru iz Niederaltaicha, koji se s nekoliko istomišljenika povukao u osamljeništvo svoje pustinjačke zajednice u Rinchanu. Inače, obojica su bili Saksonci i misionari u slavenskim zemljama. Podsjetimo ukratko da je Bruni Querfurtskom 14. veljače 1009. odrubljena glava blizu granice s Kijevskom Rusijom i Litvom kada je nastojao proširiti kršćanstvo

Dva tipa pustinjaštva razilazila su se od samih početaka: predobro dokumentiranoga, kakav su prakticirali pojedinci i grupe povezani s vladarskim dvorom, tinjao je i podzemni tip absolutnoga usamljeništva, uočljiv tek kroz sporadična spominjanja u pisanim izvorima te u arheološkim nalazima

na istok Europe. Nadalje, drugi je dio knjige posvećen analizi nekoliko tipova pustinjaštva u Srednjoj Europi (npr. Zoerard i Benedikt, Prokopije, Gerard iz Csanáda, Gaudentius iz Osora, Ivan Češki, sv. Martin pustinjak iz Podsuseda, kojega zagrebački Kaptol naziva "blaženi Martin" i "svetac Božji", kako to u svojoj knjizi *Sveti Martin: kult svetca i njegova tradicija u Hrvatskoj* ističe Antonija Zaradija Kiš), a treći, završni dio knjige nudi pregled razvoja kultova pustinjaka sve do današnjih dana. Knjizi su pritom pridodata i dva priloga, od kojih je jedan posvećen pitanju anakronističke "adopcije" nekolicine pustinjaka u kasnijim pustinjačkim redovima, a drugi je prilog posvećen štovanju Ivana Českog u Hrvatskoj u 17. stoljeću.

Pustinjak iz Eskdalea i ALF

Kažimo i riječ-dvije o samoj autorici, inače iznimnoj znanstvenici i prevoditeljici. Marina Miladinov djeluje na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu, gdje predaje crkvenu povijest i srođne predmete (spomenula bih sva kako pritom kolegij *Žene u kršćanstvu: između obitelji i odricanja*). Jedna je od osnivačica i predsjednica Hrvatskoga hagiografskoga društva Hagiotheca te članica nekoliko uredništava.

Na kraju, pridodata bih kako moj interes za navedenu tematiku proizlazi iz sasvim druge perspektive, vezane uz problematiku prava životinja. Naime, dobro je poznato da su neki sveci, a među njima i neki pustinjaci, kako pokazuju Richard D. Ryder (*Animal Revolution. Changing Attitudes Towards Speciesism*, 2000), anticipirali pojedine taktike suvremenoga Animal Liberation Fronta. Tako je npr. sv. Neot spašavao zečeve i jelene od lovaca, a sveti Godric iz Finchdalea oslobođao je ptice iz zatvora. Pritom Richard D. Ryder spominje i vrlo zanimljiv slučaj redovnika, pustinjaka iz Whitbyja, nastanjena u Eskdaleu, koji je 1159. godine spasio divljega vepra od lovaca. Zbog toga što ih je omeo, lovci su tog redovnika smrtno ranili. Richard D. Ryder ističe da se tog pustinjaka iz Eskdalea može uzeti za preteču suvremenih aktivističkih praksa sabotaže lova i jednog od prvih velikih zaštitara prirode. Tragom navedenoga, pridodat ću i da sam na Facebookovu profilu Marina Miladinov otkrila da podupire The Vegan Society i Noinu Arku. □

Skrivene čari zapadnog Balkana

Vladimir Konečni

17. 9. 2004.

Na autobuskoj stanici u Francuskoj ulici, odmah iznad Dušanove, momak i devojka stoje zagrljeni, prippjeni. Međutim, ni njemu ni njoj oči nisu zanete, već oboje preko ramena onog drugog pomno motre prolaznike. Istovremeno, on joj dobuje po nabrekom dupetu utegnutom u farmerke (ni dupencetu ni dupištu) – udara neki ritam onako posednički, malo rasejan, iz navike ili dosade. To je *telo žene*, čudesnog bića, prostačino, nauči se da to uvažavaš, mislim, ali ne s puno uverenja.

18. 9. 2004.

Makedonskom ulicom mi u susret ide, samosvesnim hodom, jedna moja lepa drugarica dvadesetih godina. Pitam je, A kako je danas izvolela biti gospodica ribetina? Smeje se na beogradski način i ni najmanje ne ljuti.

21. 12. 2004.

Oko 11,30 ujutro, ugao Strahinjića Bana i Kapetan Mišine. Mladi čistač ulica, možda Rom, podižući neki od padaka s trotoara, mumla (kao za sebe kobajagi, ali dovoljno glasno da ga ja čujem). Ni ulica ni dupe ne mogu biti čisti! Pesnik, očigledno.

21. ili 22. 12. 2004.

U kafiću Insomnija (ugao Strahinjića Bana i Dobraćine) je sniman video spot za MB pivo u kome su učestvovali Lazar Ristovski (navodno dobar glumac), Ceca Ražnatović

(navodno sisata pevaljka) i Pierluidi Kolina (navodno bolesno čelav sudija u nekakvom nevažnom sportu). Zaista svašta u mom kraju.

16. 9. 2005.

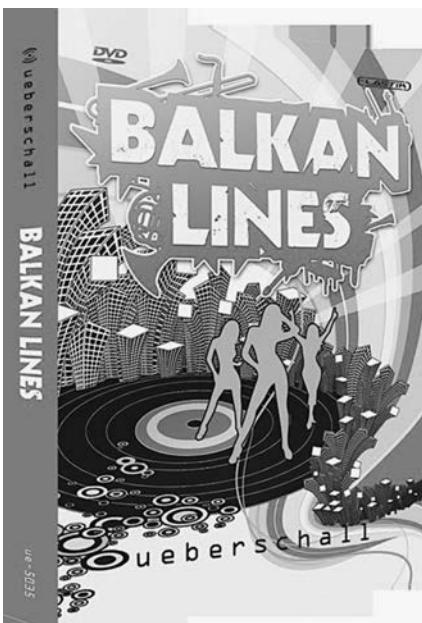
Preko puta hotela Mažestik, ispod table na kojoj piše Ulica Obilićev venac, jedna srpska ruka je cirilicom napisala Šešelj, a druga je latinicom dodala Je u Hagu HA, HA. Pakost brata bratu: dobro je poznato da Srbima nije potreban inostrani neprijatelj. Fotografisao sam ovaj pre mural nego graffito.

19. 12. 2006.

Na tv kanalu Sport klub (29 na SBB-u), serija zaista neverovatno degutantnih spotova za kondome američke firme Trojan (Trojanac). Iz iskustva znam da se takvi nikad ne bi pojavili na američkoj televiziji. Očigledno se radi o srpskim marketinškim consultantima školovanim na Zapadu koji Amerikancima samouvereno tumače ukus tipičnog srpskog prostaka-jebača i njegove jebačice... jer i žene gledaju Sport klub, zar ne?

19. 12. 2006.

Spot nekakve hrvatske grupa u kome pominju regije bivše Jugoslavije. Kosovo je tu među prvima, pa raznorazni delovi Hrvatske, a tu su i Koruška, Štajerska i Hercegbosna; a onda se pominju Negotinska krajina (odmah mi bi jasno, zbog vlaške manjine) i Sandžak (zna se zašto). Pametni neki političko-geografski klinci, školovani u hrvatskom Stejt Departmenitu (mada sa medvedim šubarama na glavama). Međutim refren tkzv. pesme je išao ovako:

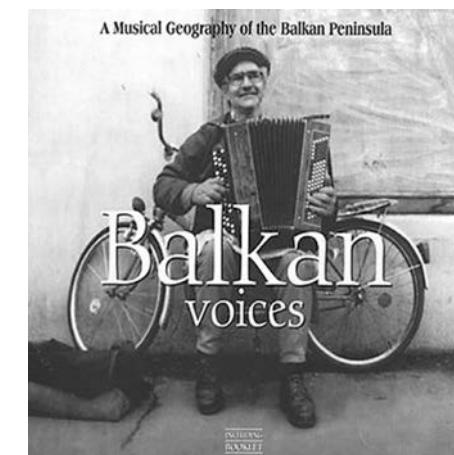

Riječke pičke
vole svoje dečke
riječke...
daju meni pičke
čke, čke, čke
riječke pičke
su najljepše!

Ono što me je oduševilo su bile moderne Hrvatice. One su bile pred sammom binom – vrlo mlade, sisate, poludovene devojke-čke koje su ushićeno skakale na čke, čke, čke... rimovalo se.

2007.

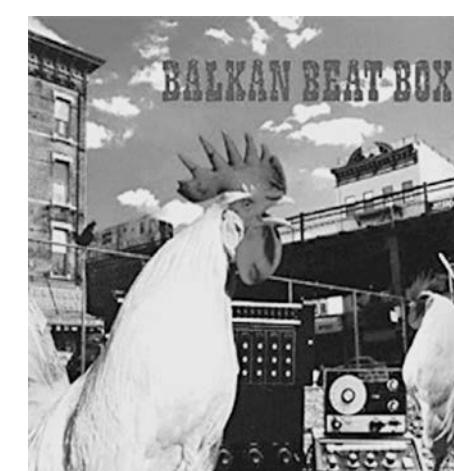
E ovo me podseća na majušni vulgarni dogadjaj u jednom ljubljanskom autobusu. Dva klinca od 16-17 godina, usred dana, sasvim trezni, su ušli u autobus i uskoro počeli da glasno i uporno pevuškaju: pičkaste pičke, pičkaste pičke... (možda su upravo izgubili nevinost o trošku tatica biznismena u nekom ljubljanskom burdelju koji je izbegao pažnji strogih kontrolora Evropske unije; uzgred budi rečeno, Brisel osloboda od ogovornosti stare članice, kao što je Holandija – mora da su u pitanju

istorijske evropske kulturne vrednosti finansijsko-turističke prirode). Naspram mene je sedela plavuša Slovenka od oko 24 godine koja se na sve to smejučkala, a onda se zaustavila i upitno me pogledala u smislu da li razumem slovenski (za Slovence se iz principa oblačim četiri do šest puta bolje od njih) i svestan sam o čemu se tu peva? Jer je sve to navodno bilo zabavno i dečački neozbiljno i simpatično (a možda ste se malo i uzbudili, a gospodice Slovenčice?). Ali da bi zapadni Balkan bio potpuniji, bila je tu blizu prisutna (verujte mi na reč) i muslimanka od oko 27 godina u kompletnoj uniformi i, naravno, sa troje veoma male dece (kako bi inače bila prava žena?). Na tu Bosanku niko nije obraćao pažnju sem mene. Ona je očigledno sasvim dobro čula i razumela značenje pičkastih pičaka. Nije pocrvenela, garantujem. Ali je bila istinski šokirana. U civilizovanoj Sloveniji, u Evropskoj uniji, kuda sam pobegla od onih Srba i Hrvata? Prvo je pogledala u mene i u Slovenku da nadje potporu za svoju šokiranost, a kad je nije dobila zagledala se kroz prozor.

U tom momentu – jer je gledala daleko, umesto da počne da se bavi dečjim drangulijama – sam bio siguran da to lice i taj pogled nisu izražavali samo bosansko-muslimansku kasabsko-malogradansku hipokriziju. Ona je bila normalna žena, što bi se u Srbiji reklo, starog kova, koju su bujice istorije bacile u Novu Evropu koja se pretvara da je voli iz svojih pverznih razloga, a učiniće njoj i njenoj deci puno zla.

U Beogradu, 1. januara 2009. □

Makovo zrno

Neven Ušumović

Iz istoimene knjige priča koja će se uskoro pojaviti u izdanju zagrebačkog Profila

Bezuspješno, jagodicama prstiju, pokušavala sam ukrutiti kositrenog vojnika u njegovim hlačama. Čak ne mogu reći da se nije obazirao; Joška se obazirao, iz pristojnosti mi je to dopuštao, obazrizivo, da mu slučajno ne pokvarim posao. Prijpravljanje čaja od maka mnogo je ozbiljnija stvar. Na kraju sam se i ja usredotočila na pripremne zahvate, ostavila vojnika u pepelu naše nježnosti.

Vidi li on što i ja, ili vidi zaista samo to: čahure maka, mišja govanca, komad limuna, med i lonac za čaj? Dok s gađenjem odstranjuje govanca – koja uvijek sam na nalazi – odstranjuje li i neki dio mene koji se zalijepio za njegovo ledeno-čisto srce? Čaj neće poravnati put između nas, nedostupnost, odsutnost dodira, svake strasti. Moji dlanovi još su vredni, još mogu zamisliti kako raste i pulsira u mojim šakama, pod mojim prstima. Joška je završio svoj dio posla. Jednu po jednu čahuru stavljaju u lonac, ubacujem limin i prelijevam sve vodom.

Štednjak na drva već nas grije, pod loncem nakratko pucketaju kapljice vode preostale od pranja. Dvadeset minuta kuhat čemo čaj, a onda se sve treba sleći i ohladiti.

Bakica od koje smo kupili čahure imala je kuću već na izlazu iz Subotice, kod Senčanskog groblja, u blizini pruge. Joška je opijum ili, u najgorem slučaju, čahure donosio iz Budimpešte, ali ovoga puta se preračunao, njegov dramski tekst nije prihvaćen, nisu ga pozvali u Peštu, i morao se osloniti na subotičke izvore. Polagao je velike nade u taj tekst, video je u njemu zalog svoje konačne afirmacije, svog veleradskog uspjeha. Međutim, dok bi uspjeh bio samo njegov, ovaj neuspjeh pao je na sve bližnje, na sve nas, svi smo bili krivi.

Stara Dalmatinika gledala nas je podozrivo, govorila je mađarski tako jedno; sve se svodilo na nekoliko riječi: *koliko, imam-nemam*. Poput mantere, mrmljala je nešto kao: *dico, dico, dico*. Ostavila nas je dugo sjediti u njezinu kuhinji koja je smrdjela po sušenoj ribi; komadi bakalara poput slijepih

miševa visjeli su po zidovima. Unutra je bilo pretjerano vruće, Joška je rupcem brisao znoj s čela, dok smo kroz dva prozora s napuklim staklom gledali snijeg kako vije.

Pojavila se napokon, ali ne s čahurama nego sa staklenkama u kojima je već bila mutna čajna tekućina. Joška se naljutio i počeo psovati, zna točno što joj je rekao, nemoguće da ga nije razumjela, tko zna što je ubacila unutra, od kakvih je govana iscijedila čaj. Izašao je s njom i ostavio me samu u kuhinji. Povlačila sam prste na rukama, jedan po jedan, istezala se, osjećajući mačju ugodu u svojoj protežnosti. Joška je moje tijelo privlačilo tek kao bolni instrument njegovog bijesa, kratke užitke nalazio je samo u tim tutipim udarcima i možda u gledanju moga izobličenog, podbulog lica. Njegovi ispidi bili su nepredviđljivi i osjetila sam da bi me u takvim trenucima najradije ubio.

U dramama koje je pisao nikada nije bilo mjesta za mene, ni u jednom liku se nisam prepoznala i osjećala sam kako mu je neugodno kad bih se na nekoj od peštanskih premjera pojavila kao njegova pratilja. Prepoznavala sam samo to uživanje u izobličavanju, samodopadni, podrugljivi osmijeh koji je uvijek kao poza stajao na njegovom licu iiza svega što je pisao i radio.

Upravo takav pojавio se sada na vratima i rekao mi *dodi, idemo*; u ruci mu je bila manja jutena vreća. Dobili smo čahure od starice koja nas je vjerojatno proklinala dok smo odlazili.

Prokleti čaj se ohladio, sad ga se moglo pitи. Joška ga je procijedio i stavio na stol. Sjeo je na stolac preko puta, njegov nepogrešivi osjećaj za scensko odveo ga je do točke koja mu je jamčila najveću udaljenost od mene. Negdje sam čitala da je upravo takva udaljenost najproduktivnija za duhovni razgovor, ali ovdje se sigurno nije radi-lo o tome.

Čaj je bio neopisivo odvratna okusa. Stavila sam tri velike žlice meda, iscjedila pola limuna i miješala. Joška je dotada već popio jednu šalicu i punio drugu. Sve je bilo predvidljivo, očekivao se njegov kraći monolog o opijumu. Dok sam srkala svoj otrov, gledao me zaneseno kao da pred sobom vidi pun auditorij. Ustostručena, možda bih mu se ponovno svidjela.

– *Ta niska ljudska bića* (o osobama oko sebe uvijek je govorio kao o ljudskim bićima) ne znaju što je užitak. *Ugadaju sebi s oprezom, uvijek misleći na svoje radno mjesto, obitelj, društveni ugled. Fuf!* (neizbjježno dvaput) *Fuf!* *Velika ljubav* (ha, omaklo mu se, mrzi tu riječ) *otkriva se samo u velikom užitku*.

Neven Ušumović, rođen 1972. godine u Zagrebu, odrastao je u Subotici (mađ. Szabadka). Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je filozofiju, komparativnu književnost i hungarologiju. Od 1996. godine kao knjižničar radi u Zaprešiću, a od 2002. godine u Umagu (tal. Umago). Objavio jezbirk priča *7 mladih* (Naklada MD, 1997) i "roman kratkog daha" *Ekskurzija* (Naklada MD, 2001). S mađarskog prevodio Bélu Hamvasa, Ference Molnára, Pétera Esterházyja i Ádáma Bodora. Zajedno sa Stjepanom Lukačom i Jolán Mann priredio antologiju suvremene mađarske kratke priče *Zastršivanje strašila* (Naklada MD, 2001).

ku (tu sigurno nije mislio na našu "veliku ljubav", dvanaest uzaludnih godina). *Zbog tih malih gadova i njihove dosadne i odurne zabave ovaj svijet postao je mjesto bez rizika i pravog uzbudjenja. Naš iskonski hedonizam u slavu Života* (za njega uvijek s velikim "z"), osuden je na njihove tamnice, koje u svojoj nemušti, (svi su nemušti, ja pogotovo) nazivaju kazalištima i koncertnim dvoranama.

Nikada mu nisam aplaudirala, eventualno bih ga pitala koji njegov junak to govori. Nakon kratke stanke, odgovarao je uvijek samo imenom: Géza ili Dide ili Otto ili László. Ovog puta bila sam konkretnija:

– Na tebe ovo djeluje?

– Što? – upitao me je kao da ga pitam za monolog, a ne za čaj.

– Čaj.

– Djeluje – odgovorio mi kao jeka.

– Meni je draži čisti opijum, od ovoga sam mutna, zasada me samo tjeru na povraćanje.

– Pričekaj da te poklopam.

Izvadili smo klizaljke iz torbe i izašli van. Nisam se osjećala dobro, bila sam uvjerenja da je već svanulo, međutim, mrak i gusta magla još su upijali samo mjesecinu. Joška je išao iza mojih leđa i grubo me gurkao, kao da me vodi na strijeljanje. Stigli smo do obale zaledenog jezera. S jedne klupe, na kojoj su ljeto sigurno provodile naše pokondirene gospode, dremuckajući ispod svojih golemih, neukusnih šešira i šarenih suncobrana, skinuli smo debeo sloj snijega i sjeli da obujemo klizaljke.

Čaj nas je utišao. Osmjejivala sam se besmisleno na sve: na izuvanje cipela, beskonačno vezivanje, na stopala koja uz opiranje ulaze u svoje nove, groteskne okove. Čula sam i Joškin prigušeni smijeh, podrugljiv i odlučan.

Pojurila sam na led i začas nestala u magli. Jedno vrijeme ništa se nije čulo, tek tih skrivenje pod mojim nogama i prštanje leda. Nije se čuo čak ni obavezan lavez salašarskih pasa iz daljine.

Nakon određenog vremena učinilo mi se da do mene dopire teški lepet cijelog jata vrana iznad sebe. Koncentrirala sam se na taj zvuk i u njemu umišljala razgovor nevidljivih ptica, koji se u mom prijevodu svodio na opsceno dogovaranje. Čula sam ih kako se klade da bradavice na mojim grudima nisu ni približno fine kao orasi, kojih su se jučer pošteno najeli. Promjena bi im, kažu, ipak dobro došla. Pa makar ih oko tih nekoliko zalogačačko toliko posla: kidanje kaputa, bluze, potezanje, bljutava krv.

Pala sam preko jedne izbočine u ledu, točnije širokog ledenog šiljka koji je nastao sudaranjem ledenih blokova. Bio je to loš znak: šiljci obično tvore cijeli labirint, spajaju se u ledene planinske vijence koje je nekad moguće preći samo četveronoške. Prkoseći svojim strahovima, legla sam na leđa i posvetila se maglenim pramenovima, točnije pokrivačima. Vidjela sam ledene iskre kako se pale između

slojeva magle i leda. Osjećala sam se kao da ležim na brodu i plovim prema Mjesecu. Blijeda svjetlosna točka koju sam odredila kao svoje odredište zvala me sebi. Magleni pramenovi umicali su pred mojim ledenim brodom, svjetlost se širila, mrak povlačio u daleke kutke. Morala sam prekriti oči rukama i tek kada sam otkrila da me ta svjetlost grije, ponovno sam bacila pogled. Sunce; a ne Mjesec.

Cijelo vrijeme gledala sam u Sunce.

Stresla sam se od jeze i uspravila. Pod jednom mojom nogom uobičio se krvav trag. Rana nije bila velika, ali sve je ovo predugo trajalo. Na horizontu vidjela sam Jošku, malenog poput makovog zrna, kako nestaje. Začuli su se pucnji, pištolj je uvijek imao uz sebe. Možda puca na vrane? Možda me pokušava pogoditi? Zaželjala sam da nestane u jednoj od ribarskih rupa u ledu, u dubokoj vodi, među tustum jezerskim ribama i ljjigavom travom. I stvarno, začuje se krik i prasak leda. Još me držalo. *Poklopilo me*, kako to reče moja jedina ljubav.

Od svjetla nisam mogla vidjeti obalu. Sunčeve zrake dodirivale su me i svrdlele mi po mozgu. Ubrzao se ta bol pojačala s kreštavim akordima; započelo je pucanje zrcalne površine ledenih blokova. Čuka je polako rasla, pretvarala se u štektanje strojnice, nemilosrdno Sunce potezalo je stotinu žica ove goleme citre koja se raspada u beskonačnost.

Zrcalni filmovi prstali su oko mene, milijarde prizmi lomilo je svjetlost tvoreći nedokućive apstrakne mozaike.

Napokon, napokon sam dobila glavnu ulogu, napokon moj monolog, moje ustroštenje. Zahvalno sam se okrenula u pravcu u kojem je iščezao Joška, ali nisam mogla vidjeti ništa. Zasljeplila su me svjetla pozornice. Ako je ovo trenutak u kojem se sve moje želje ispunjavaju, onda tijelo našeg velikog čarobnjaka, od milošte zvanog Joška, već počiva na dnu jezera, na postelji od jezerskih trav. Slava mu!

Prisonila sam uho na led: tutnjalje poda mnom, lijepo se moglo čuti kako se sudaraju tijela masnih jezerskih riba. Njihov nemir bio je razumljiv: hrana je napokon stigla i trebalo se probiti do svog zalogača. Da mi je još malo snage, pa da tragom tog potmilog tutnja dopuzim do rupe u ledu, i kroz vodu ugledam muljevit grob svoga ljubljenog: pustila bih suzu-dvije. Ovako, ležim sa Suncem u očima, duša se odvaja od moga promrzloga tijela i poput izgladnjene grabežljivice miješa s ribljim jatom pod ledom, hitajući svome konačnom plijenu.

Yuricel

Rade Jarak

***

Kada je C. Na nekom tamo tulumu u znak protesta protiv vlastodršca nakon dobre cuge, u venu ubrizgao krv obogaćenu virusom hiv-a,

umjesto kakve droge, a u znak protesta protiv vlastodršca. Sasvim beznačajnog protesta. Protesta koji ništa nije promijenio, baš ništa. Samo su on i još navodno trojica – ali on sto posto sigurno, ubrizgala sebi u venu umjesto droge, krv, debelo zaraženu hiv-om (u znak protesta protiv vlastodršca, a da ni sami nisu bili sasvim sigurni što je to vlastodržac zeznuo). Dobio je sidu, jebiga. Automatski. Dobio je.

***

Njegova djevojka Yuricel, živjela je u običnoj kući, u običnom gradu – nije sad važno ime.

Živjela je njegova djevojka Yuricel, tako je živjela – jebiga – živjela. Ta je djevojka bila navikla da ljubi njegove usne, da ponekad puši njegov ponos, navikla je bila ta mala Yuricel. Navikla. A te večeri sve se promijenilo, on je u sekundi postao pozitivan.

***

Yuricel je bila djevojka koja je voljela jutra, koja je voljela vidjeti Sunce ujutro kad se diže iznad brežuljaka i zgrada i onda bi bila sretna. Sunca radi. Bila je mlada, dvadeset godina, ali ništa joj nije nedostajalo. Jer voljela je jutra, isto kao što je voljela gladati zvjezdano nebo navečer, kao da je imala mnogo godina. Mnogo mnogo. Ta Yuricel, takva je bila.

Zbjegovi

Goran Milaković**Nasukavanje**

na mjestu gdje me guraš od sebe koža postaje navika kopna i tako se i inače nama koji sasvim solidno plutamo objašnjava nasukavanje.

***

u gradskom prometu žene se nose sa svojim salamurama kako najbolje znaju neki protestiraju kiseli kupus je ipak prioritet na sjedalu do jedan se gospodin razmecé svojim okruglim nosom. dok djeca plaze jezičine lijevom stranom od ubičajene gdje još uvijek traju radovi na tome da nas se udalji ishodi su nepovoljni a senzacije prolazne što mi dobro dode da se i ja beljim i navodim to proizvoljno što znači da mi je to jako važno iako ne mogu objasniti zašto je nešto a ne radije ništa nesmiljeno je četvrtak. i svi su opet pozvani na moj mali privatni holokaust.

***

nešto je očito večeras u načinu na koji ti se šire zjenice dok gasiš disko kuglu za jebanje i pogledom kojeg nikako ne zovem otkrivaš da krevet ima stranu poprilično praznu od mene.

vino se rezigniralo na tvom stolu.

nešto očito s čime se ne slažem.

Pjesma broj pet

srce je sirovina osim povremeno dok ležimo u kadi punoj vruće vode i pušimo cigarete s bijelim filterom i ja pomislim na na jedan trenutak previše

i voda se ohladi.

ostavljenost

kroz prozor teže razabirem je li to polumjesec ili samo oči u stečaju traže neko drugo upravljanje

neki drugi izgovor vida

noć je i ja sam na osami koja se osamdeset posto sastoji od suza a dvadeset posto od sjećanja nateklih u trenucima koji traju tako skandalozno kratko

i to bi bilo to objašnjenje

***

pjesnika ne treba slijediti naročito uvijenim cestama na putu gdje se konačno jamče svemiri i zatiču cvrčci u seksu

eto ga tu

šćućuren u svemu što nas svrbi i tjera na štucanje

***

napisao sam danas tri pjesme ovo je četvrtka bez potpisa i naslova i povijesti koju pamti lišće bez teme bez pozanstva boje bez sviranja u duši bez zvonjave u prazno bez-veze

ništa se njome nije stjecalo samo isprosipalo i nestalo

u diktaturi poezije

pjesma koja napokon nešto predlaže hrvatima

kad su ionako svi već navikli nosom na smrad ribarnice u mimohodu domovinske ispravnosti ulice starih propalica valja preimenovati u ulice novih propalica koje su jednako udaljene od sebi drugih ulica sebi drugih uličnih propalica i sebe samih

nas samih.

Treći program HR

Treći program HR, četvrtak, 22.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Vesne Biće
06:06 U APOLONOVU OKRILJU: Glazba iz Montpellierskog kodeksa, Bersa, Kujerić, Bartok, Couperin
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Schmitt, Enescu, Skrjabin, Janaček
09:30 RADIJOM: Vlado Andrićević: Ispod golenog neba
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Francoeur, Couperin
10:30 RIJEĆI I RIJEĆI
11:00 KLASIKA I OKO NJE: Cabaret & musical: Schoenberg, Kander, Loewe, Weber
12:00 KULTURA DEMOKRACIJE: Hrvatski mediji danas
12:45 SLIČICE ALBUMA: Koraci u snijegu (Offenbach, Debussy)
13:00 ELEKTROSPERA: Virtualni realizam
13:30 OPERNI KONCERT: Cherubini, Handel, Verdi, Massenet, Mozart, Borodin, Wagner, Franck, Schubert, di Capua
15:30 U SVIJETU BALETA: Razgovor s prvakom Baleta HNK u Zagrebu Milkom Hribar Bartolović
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALIŠTARJE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: "I bajka i legenda" (Godard, Janaček, Schmitt, Bortkjević, Bax, Schumann)
18:00 RADIJOM: Henrik Ibsen: "Heda Gabler"
19:00 Pjesma ZVJEZDAMA U MEĆI ZVONI
19:30 MAJSTORSKI CIKLUS SIMFONJSKOG ORKESTRA HRT-a: Izravni prijenos koncerta (Alfvén, Bartok, Kodály, Enescu)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ZVUKOPIS: Krajač-Metikoš-Prohaska: "Gubec-beg"
22:30 POEZIJA NAGLAS: Josip Sanko Rabar "Igracke, drudjeljka"
23:00 PRÖBRANICE: Bachova 199. kantata
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Sigmund Freud: Jedna teškoća psihanalize

Treći program HR, petak, 23.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Vesne Biće
06:06 U DUHU EPOHE: Schumann, Brahms, Smetana, Dvorak
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MUSICA MUNDANA: Grainger, Gottschalk, Kroll, Saenger, Gershwin, gospel, Still, medins, Sousa
09:30 RADIJOM: Vlado Andrićević: Ispod golenog neba
09:55 KONCERTANTNA NADMETANJA: Henselt, Alkan
10:30 ŽIVOT PROSTORA
11:00 PUTOVI HRVATSKE GLAZBE
13:00 PROJEKT: BROADCASTING: Sureya Evren: Parežijske igre na suvremenoj turskoj umjetničkoj sceni
13:30 SIMFONJSKI KONCERT: Simfonijski orkestar Bavarskog radija (Metnzer, Handel, Strauss, Mahler, Sostaković, Hartmann, Klemenc)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DOBA ZNANOSTI: Prehrambeni rizici i dezinformacije; Zabavna ekologija
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Gostovali su u Hrvatskoj
18:00 PORTRET UMJETNIKA U DRAMI
19:00 U HRAMU PJEVA
20:00 KLJUČEVI STOLJEĆA: EUROFEST (pop-rock festivali EBU)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 GLAZBA I OBRATNO: Elektroglazba Erika Nordgrena (2)
22:30 EURORADIO JAZZ SEASON 2008-2009: Izravni prijenos koncerta iz SAD-a

Treći program HR, subota, 24.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Vesne Biće
06:06 KODA OD SNA: Bizet, Saint-Saëns, Faure, Mendelssohn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Purcell, Carl Philipp Emanuel Bach, Haydn, Boccherini, Schumann

Treći program HR, četvrtak, 27.01.2009.

- 09:30 BAŠTINA, MI I SVIJET: Barokni javni spomenici u sjevernoj Hrvatskoj
10:00 MILJENICE MALENIH MINUTA: Kalinski, Zajc, Grazio
10:30 SKRIVENA STRANA DANA
11:00 PRO MUSICA: Dvorak, Elgar, Rahmanjinov, Grieg
13:00 FILMOSKOP
13:30 SOLO-TUTTI: Trio Orlando (Mozart, Mendelssohn, Brahms, Maček, Fanny Mendelssohn-Hensel)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 BIBLIOVIZOR: Nove knjige Mirka Kovacić i Predraga Crnkovića
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Joseph Haydn: Godišnja doba, Stvaranje i Sedam posljednjih riječi
18:00 FORUM TRÈCEG PROGRAMA: Dani M.J.Zagorka, 2.dio
19:00 ANTOLOGIJA PRIPOVIJETKE: Anton Pavlović Čehov: "O ljubavi, novela
19:30 NA LAKU DOBU
20:05 OPERA NA TREĆEM - EBU OPERA: Francesco Cavalli: Ercole amante - izravni prijenos iz Amsterdama
23:30 ALTERNET: Douglas Haddow: Hipsteri-smrti zapadne civilizacije; Erik Hinton: Sedmi pečat samodopadnosti; Rob Harville: Strip Achewood

Treći program HR, nedjelja, 25.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Vesne Biće
06:06 NAĐAHNUĆA: Črnačke pjesme (Montsalvatge, Gottschalk, Valdes, Bjelinski, Nielsen, Lauro, Leskovic, Gershwin, Bogdanović, Monk, Emerson)
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE: Šibenčanin, Lisićin, Zajc, Sorkočević, Lisinski, Dešpalj
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI: 110. i 72. psalam u glazbenoj obradi Georga Friedericha Händela i Georga Philippa Telemanna
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Taumahaj: Filozofija i duhovnost - Yves Charrier, Seviljski ushit
11:00 PRO MUSICA: Beethoven, Field, Chadwick
13:00 SATURNOVA DJECA: Thomas Jones: James Graham Ballard - čovjek od viskija sa sodom
13:30 SEDAM DANA GLAZBE
14:30 POSLJEPODENE JEDNOG SKLADATELJA: Witold Lutosławski-rodan 25.01.1913.
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 INTERPRESS
16:35 ŽIVOT GLAZBE / Riječ je glazba je riječ: Zborске skladbe Leoša Janačeka
18:00 ZOOFON
18:45 GLAZBENI INTERMEZZO: D'Herbelot, Ajlabiev: Slavju: Šmuklji, Aljabiev: Slavju: Šmuklji
19:00 FONOARHIV: Iz produkcije Hrvatskoga radija (Snimak iz 1963. Komorna skladba Jarnovića, Papandopulu, Kunca, Odaka, Županovića, Šilka i Lhotke Kalinskog)
20:00 MUSICA VIVA: Bachov festival u Leipzigu: Bach, Telemann, Zelenka, Hasse
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ITALSKIE MUZE: Giovanni Gabrieli: Symphoniae sacrae (2)
22:30 ZNAČI VREMENA: Andeo i Demon, 2.dio
23:00 GLAZBENI ATLAS: Ciklus: Sveti glazbavo žena - Umalić
23:25 AVANT-POP: The Music Tapes

Treći program HR, ponedjeljak, 26.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
06:06 CONCERTO DA CAMERA: Dvorak, Musorgski, Verdi, Brahms, Saint-Saëns, Elgar
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MATTINATA: Lisićin, Wagner, Weber, Bridge, Janaček
09:30 RADIO-ROMAN: Maja Gjerek-Lovreković: "Zavjetna ruža"
10:30 RAZGOVOR S POVODOM POZIV NA KONCERT: Vivaldi, Mercadante, Giuliani, Respighi
13:00 EUROTORJE: Krausnick: Meduliblanca visokoškolskih reformi u Njemackoj
13:30 DIRIGIRÀ MÄESTRO: Milan Horvat (Bersa, Haydn, Mozart, Dešpalj, Strauss, Mendelssohn)

- 16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 EPPUR SI MUOVE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Romantički narataj (Wieniawski, Moszkowski)
18:00 RADIJOM - IGRA
19:00 TRADICIJSKA GLAZBZA
20:00 EUROPEUM - EURORADIO: Estonki nacionalni simfonijski orkestar i dirigent Arvo Volmer izvode 7.simfoniju Gustava Mahlera - izravni prijenos iz Tallina
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VOX HUMANA
22:30 HRVATSKA PROZA: Ludwig Lujo Bauer: Stope u pjesku, pripovjetka (2)
23:00 ART OF THE STATES
23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, utorak, 27.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
06:06 KLASIČNI KROJ: Haydn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Handel, Beethoven, Bloch, Balakirev, Šulek, Berlioz, Verdi, Nicolai
09:30 RADIJOM: Maja Gjerek-Lovreković: "Zavjetna ruža"
09:55 VOKALNA SUZVUČJA...iz hrvatskih glazbenih pismobranu (Bersa, Ronigov, Gotovac)
10:30 POD POVEČALOM: Muzejske teme

Treći program HR, četvrtak, 27.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
06:06 KLASIČNI KROJ: Haydn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Handel, Beethoven, Bloch, Balakirev, Šulek, Berlioz, Verdi, Nicolai
09:30 RADIJOM: Maja Gjerek-Lovreković: "Zavjetna ruža"
09:55 VOKALNA SUZVUČJA...iz hrvatskih glazbenih pismobranu (Bersa, Ronigov, Gotovac)
10:30 POD POVEČALOM: Muzejske teme

Treći program HR, petak, 30.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
06:06 NAĐAHNUĆA: Črnačke pjesme (Montsalvatge, Gottschalk, Valdes, Bjelinski, Nielsen, Lauro, Leskovic, Gershwin, Bogdanović, Monk, Emerson)
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE: Šibenčanin, Lisićin, Zajc, Sorkočević, Lisinski, Dešpalj
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI: 110. i 72. psalam u glazbenoj obradi Georga Friedericha Händela i Georga Philippa Telemanna
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Taumahaj: Filozofija i duhovnost - Yves Charrier, Seviljski ushit
11:00 PRO MUSICA: Beethoven, Field, Chadwick
13:00 OPERNI KONCERT: Debussy
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 TRIPITH
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Povijesne koncertne i studijske snimke HR
18:00 DOKUMENTARNA RADIO DRAMA: Višnja Biti: "Don Ivan"
19:00 VRJEME ZA JAZZ
20:00 OD PODIJA DO PODIJA: Reprodukcije koncerata komorne glazbe
21:00 VEĆ SUTRA: Jana Bosanac: Transkulturna u glazbi-primjer hrvatskog hip-hop-a
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VEĆERNJE HARMONIJE: Chopin, Lisinski, Čajkovski
22:30 DNEVNICI I PISMA: Dino Buzzati: "Upravo u ovom trenutku"
23:00 GLAS, NAJLJEPŠI INSTRUMENT: Werner Krenn, tenor (Franz Schubert)
23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, srijeda, 28.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST

- 06:06 JUTARNJE HARMONIJE: Janaček, Dvorak, Smetana, Suk, Martinu
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 UMJEĆE JAZZA
09:30 RADIJOM: Maja Grgić-Lovreković: "Zavjetna ruža"
09:55 GLASOVIRSKA MAŠTANJA: Chopin
10:30 PÍTOMA MISAO: Igor Grbić: Jung i književnost
11:00 SVIJET GLAZBE
13:00 HRVATSKI IDENTITET
13:30 SA SVIH STRANA SVIJETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DRUŠTVENI OBZOR: Tržište rada i diskriminacija, 2.dio
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Gioacchino Rossini: "Guillaume Tell": početak elike opere - 2.čin - uz 180.obljetnicu prizvedbe
18:00 FANTASTIKA U RADIO DRAMI: Goran Tribuson: "Zvjezda cabareta"
19:00 TUMAČI GLAZBE: Muzikolog H.C. Robbins Landon (2)
20:00 PRONADENO VRJEME: Tan Dun - "Water Concerto"; "The Map"
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 NA RAZMEĐI STILOVA
22:30 SVJETSKA PROZA
23:00 OPUSCULA MUSICA
23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, četvrtak, 29.01.2009.

- 00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST
06:06 U APOLONOVU OKRILJU: Holst, Messager, glazba gotike, Debussy
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Arenski, Dvorak, MacDowell
09:30 RADIJOM: Maja Gjerek-Lovreković: "Zavjetna ruža"
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Bach, Boismortier, Fasch
10:30 RIJEĆI I RIJEĆI
11:00 KLASIKA I OKO NJE
12:00 EKONOMSKI GLOBUS

Treći program HR, utorak, 27.01.2009.

- 00:00 ELEKTROSPERA: David Silver: Pogled u prošlost; Pogled u budućnost (istraživanja o Cyber kulturi)
13:30 OPERNI KONCERT: Glinka, Dvorak, Borodin, Rubinstejn, Čajkovski, Boito, Gounod, Puccini, Rossini, Mozart

15:30 U SVIJETU OPERE

- 16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALIŠTARJE

16:35 ŽIVOT GLAZBE: "Od fantazije do fantazije" (Rahmanjinov, Popp, Turina, Milhaud, Holst)

18:00 RADIJOM - DRAMA

19:00 PJESEMA ZVJEZDAMA U MEĆI ZVONI

19:30 MAJSTORSKI CIKLUS SIMFONJSKOG ORKESTRA HRT-A: Izravni prijenos koncerta

22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA

22:03 ITALSKIE MUZE

22:30 ZNACI VREMENA: Andeo i Demon, 2.dio

23:00 PROBRANICE

23:25 OGLEDI I RASPRAVE

Treći program HR, petak, 30.01.2009.

00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a

06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST

06:06 NAĐAHNUĆA: Črnačke pjesme

08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA

08:05 U DUHU EPOHE: Debussy, Musorgski, Ravel, Debussy, Milhaud

08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA

08:05 MUSICA MUNDANA: Mozart, Haydn, Schubert

09:30 RADIJOM: Maja Gjerek-Lovreković: "Zavjetna ruža"

09:55 KONCERTANTNA NADMETANJA: Zajc, Williams

10:30 ŽIVOT PROSTORA

11:00 PUTOVI HRVATSKE GLAZBE

13:00 PROJEKT: BROADCASTING

13:30 SIMFONJSKI KONCERT: Simfonijski orkestar Stuttgartskog radija

16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOMPrilozi o gospodarstvu
i multimediji, svaki na
osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOMVanjskopolitički prilog
na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA & SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

Noga filologa

**Neven Jovanović
filologanoga.blogspot.com**

Šalica arrogantnog filološkog cjepidlačenja. - Jedan po mnogočemu iznimjan projekt.
- Filolog u svijetu tržišnih komunikacija. - *Petrificus totalus*.
- Predodžbe u plinovitom stanju.
- Kuhinjski latinski. - Točnost kao vrlina modernih specijalista; za *hoi polloi* dovoljno je dobro "otprilike ovako". - Nagrada doma.
- Ivan Slamnig u svijetu tržišnih komunikacija.

Dobra dom

Svi smo krvavi ispod kože; ni ja nisam uvijek imun na ono arogantno filološko cjepidlačenje, mada mu pokušavam ne podleći često, osobito ne u javnosti (trudim se da lov na tipfelere i propovisne greške bude ili dio posla, ili striktno privatna rekreacija). No ovo o čemu ēu sada cjepidlaci bilo je jednostavno previše izazovno.

Brendus turistikus

Turistička zajednica Istarske županije pokrenula je početkom 2007. projekt vrednovanja kvalitete privatnog turističkog smještaja; iznajmljivači koji ispunjavaju sve propisane standarde dobivaju poseban certifikat. Naziv projekta i certifikata jest - *Domus bonus* (odnosno *Domus Bonus Apartments*).

Ciljevi projekta nesumnjivo su hvalevrijedni; stvar lijepo napreduje (u travnju 2008. za potvrdu o kvaliteti izborilo se 257 istarskih apartmana); logo i dizajn "brenda" su pažljivo promišljeni i oku ugodni. Samo s nazivom imam mali problem.

"Domus bonus" trebalо bi, naime, biti na latinskom. Ali na latinskom to znači "dobra dom". "Domus" je, po nešreći, iznimka u svojoj deklinaciji - nije muškog, već ženskog roda. Gramatički bi točan latinski izraz trebao glasiti "Domus bona".

Projekt ima gramatičku grešku.

Communico contexto pluso

Ne budi lijep, kao pravi filolog-cjepidlaka, napisao sam voditeljima projekta pisamice i upozorio ih na to; usput sam doznao da su ih još mnogo ranije, kad je cijeli projekt pokrenut, istovjetno upozoravali kako moji zagrebački, tako i pulski kolege-filolozi. Ubrzo su mi elektronskom poštrom iz tvrtke *Communico d.o.o.* (zapazite još jedan latinski termin), koja za Turističku zajednicu vodi projekt, odgovorili ovako:

"Kreativni tim koji je osmislio cijeli projekt, njegov naziv i vizualni identitet bio je upoznat sa [sic] gramatičkom greškom odabranog naziva. Međutim, taj je naziv u konačnici ipak odabran jer je marketinški puno jači od ispravnog latinskog naziva. Naime, procjena je bila da sa [sic] ovom novom tržišnom markom (brendom) ne komuniciramo latinski s gostima nego tržišno, stoga je *domus* odabran u kontekstu kuće, a *bonus* u kontekstu plusa."

Marketingus creativus

Sjedim sada tako već neko vrijeme razmišljajući o implikacijama - i kontekstima - ovog odgovora. U prijevodu s "marketinškog" na "filološki" jezik, to da je naziv "marketinški puno jači" značilo bi da su riječi simetrične - istog broja slogova i suglasnika, istih samoglasnika - i da se *rimuju*. Tako, pretpostavljam, naziv-slogan postaje pamtljiviji, ulazi u uho, zapinje za oko. Ali što znači da "ovom novom tržišnom markom (brendom) ne komuniciramo latinski s gostima nego tržišno"? Što je to tržišna komunikacija, i po

čemu se razlikuje od latinske komunikacije?

"Tržišne komunikacije" (*marketing communications*), kojima se bavi niz reklamnih agencija, o kojima postoji niz knjiga, kojima će vas poučiti u nizu škola i učilišta, jesu valjda "sve strategije, taktike i aktivnosti kojima se željene poruke prenose cilnjim tržištima, putem ma kojeg medija" (tako kaže *MarcommWise marketing glossary*).

Dakle: "kreativni tim" zna da ciljno tržište projekta *Domus bonus* - pretpostavljaju, svi oni turisti koji će, krećući na odmor, u katalozima odabrati smještaj u nekom od apartmana s prijevkom *Domus bonus* - jednostavno ne umije latinski; tim zna da su među potencijalnim gostima *Domus bonus* apartmana filolozi i profesori latinskog marketinški beznačajna manjina.

Ali stvari ipak nisu tako jednostavne.

Mrežus potrošačikus generalis

Čini se, naime, da ciljano tržište ipak *ima* neke predodžbe o latinskom; zašto bi inače kreativni tim upravo latinskom dao prednost pred talijanskim, rumunjskim, litavskim, albanskim, svahilijem?

"Svijet je postao komunikacijska mreža, s bezbrojnim čvorovima, tračnicama, uzajamnim isprepletenostima", obraćaju mi se svečanim tonom sa stranica jedne škole tržišnih komunikacija. Kažu tamo dalje:

"Razumjeti i shvatiti tu mrežu jedan je od ciljeva kojima se teži na Visokoj školi tržišnih komunikacija [xy]. Razumjeti [sic] potrošača na njegovu teritoriju, pod njegovim uvjetima i u vrijeme koje njemu odgovara - jedna je od temeljnih zadaća menadžera tržišnih komunikacija.

Traži se generalizam. Preduvjet za to jest sposobnost za mišljenje koje povezuje, umrežava i objedinjuje..."

Zvonki slogan *Domus bonus* itekako, mislim, igra na neke "generalistične" predodžbe o latinskom kao jeziku: latinski kao *univerzalan* jezik, jezik cijele Evrope - a možda i latinski kao *neutralan* jezik, istovremeno ničiji jezik i jezik ugleda, znanosti, "objektivne istine" (ili magije - sjetimo se latinskoga u Harryju Potteru). Positivne su konotacije tu - mada su predodžbe o latinskom dostatno rasplinute da gramatika ne bude važna.

Virtus specialus

Čovjeka čiji je čitav profesionalni život posvećen točnosti i latinskom ova priča, naravno, lagano pogoda u živac. Ljubazno su mi poručili da je ono čime se bavim totalno nevažno, da su u današnjoj "komunikacijskoj mreži s bezbrojnim čvorovima i uzajamnim isprepletenostima" i točnost i latinski atavizmi, slični slijepom crijevu ili mičanju ušima: nekad je to nečemu služilo, danas je, u najboljem slučaju, ukras. Odnosno, i točnost i latinski danas nam trebaju taman toliko da nešto prodamo; zašto davati više? (Slično vrijedi, sudeći po tekstovima kojima sebe predstavljaju stručnjaci za tržišne komunikacije, i za gramatiku i pravopis hrvatskoga.)

Ne kanim zbog toga pasti u depresiju niti u katastrofičarski modus ("kamo ide ovaj svijet?"). Ma koliko žujalo, činjenica jest da je moja profesijska ezoterična i marginalna. Isto tako, činjenica je da je točnost danas očito vrlina *specijalista*. Za sve ostale - za *hoi polloi*, za *the great unwashed* - dovoljno je dobro "otprilike ovako".

Latinitas culinaria

Zabavnije je sjetiti se da u latinskom ta tenzija između točnosti i "onoga drugoga" traje praktički oduvijek. Dobar je primjer sama riječ *domus*. Ona nije "iznimka" tek po tome što je ženskog roda mada završava na -us, već i po tome što oscilira između druge i četvrtre deklinacije: dok su je Plaut i društvo sklanjali *promiscue*, kasnije - kad su se obrazovani počeli čvršće pridržavati školskih standarda, prepoznajući u njima, možda, jednu od vrlina elite - počeli su prevladavati "pravilniji" nastavci četvrtre deklinacije. A "narod" - tj. svi oni koji nemaju prava i obaveze elite - cijelo je vrijeme govorio kako je znao, umio i stigao; tijekom čitave povijesti latinskog jezika "vulgarni", pučki latinski postoji paralelno s "književnim"; pritom sa zidova, s papirusa i s kamenova čitamo češće taj vulgarni nego onaj "ispravni" (i romanski su jezici nastali iz vulgarnoga, a ne književnog latin-skog).

Razdor se nastavio i u srednjem vijeku, kad su latinski govorili i pisali ne "onako kako možemo potvrditi da je govorio Ciceron", već *funkcionalno*, "otprilike", često naprsto zaodijevajući vlastiti maternji jezik u latinsko ruho. Elistički pristalice "klasične latiništine" kasnije su se takvom "kuhinjskom latinskom", "pseudolatiniskom", rugali, prepoznajući ga ujedno i kao *ideološku* legitimaciju zatucanosti (tako je npr. u satiričnoj zbirci *Epistulae obscurorum virorum*, "Pisma mračnjaka", 1514.-1517., napisanoj hiperboliziranom, hiper-germaniziranim verzijom tog "kuhinjskog latin-skog"; igra je, naravno, smiješna samo onima koji znaju *pravi latinski*).

U zidus uzi duzis

Zabavlja i okolnost da bi *domus bonus u stvari mogla* biti gramatički ispravna sintagma. Budući da *domus* može biti i nominativ i genitiv, slogan bi mogao označavati nekog dobroga (muškog roda) koji pripada kući. Natežući dalje, mogli bismo reći da *bonus* ovdje zaista "u kontekstu bonusa" znači "bonus" (tj. ono što rječnik definira kao "dobit, dodatna nagrada, doplatak, nagrada, pravilo 7 prekršaja, premija, udio u dobiti" - usput, ovaj je bonus već sam po sebi malo nepravilan latinizam, budući da bi ispravno bilo "bonum"): *Bonus domus* onda je "nagrada doma". Nezgodno je što se na to iz *Communico d.o.o.*, odgovarajući mi, nisu pozvali, pa pretpostavljam da im nije palo na pamet. Još je nezgodnije, naravno, što "nagrada doma" ne znači ništa što bi s projektom imalo veze - kako može "nagrada doma" biti potvrda da dom zadovoljava visoke standarde smještaja?

Bilo kako bilo, valja se sjetiti i da postoje situacije u kojima se *smije mijenjati jezik* kojim se koristimo, situacije kad se upravo *divimo* izmjenama, izvrtanjima, agramatičnostima, prijestupima. Tako je, recimo, kad Ivan Slamnig piše *u zid, uzi, duzi*. Ne radi li Slamnig isto što i *Communico d.o.o.*? Oboje ističu poetsku funkciju jezika na uštrb svih ostalih funkcija. Nije li dobra reklama umjetničko djelo poput dobrog filma, pjesme, slike? Nije li svijet marketinga u odnosu na umjetnost nešto poput primordijalne juhe - središte galaktike koje jedne zvijezde Umjetnosti usisava da bi druge rodile? ☐

Bigus Bengus.

•

VJEROJATNO NEMA BOGA.

SADA SE PRESTANITE BRINUTI I UŽIVAJTE U ŽIVOTU.

•